

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
W WARSZAWIE

BULETTIN
ARCHÉOLOGIQUE
POLONAIS

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXVI

VARSOVIE 2025

WARSZAWA 2025

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE
LXXVI**

REDAKTOR NACZELNY
EDITOR IN CHIEF

DR WOJCIECH BRZEZIŃSKI

SEKRETARZ REDAKCJI
MANAGING EDITOR

DR HAB. JACEK ANDRZEJOWSKI

CZŁONKOWIE REDAKCJI
EDITORS

GRAŻYNA ORLIŃSKA, RADOSŁAW PROCHOWICZ, KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA

RADA NAUKOWA
SCIENTIFIC ADVISORY BOARD

PROF. DR HAB. WOJCIECH NOWAKOWSKI (Uniwersytet Warszawski, Instytut Historii Sztuki),
PROF. DR AUDRONĖ BLIUJENĖ (Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos
ir archeologijos institutas), PROF. DR HAB. CLAUS VON CARNAP-BORNHEIM (Schleswig),
PROF. DR HAB. JERZY MAIK (Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk),
PROF. DR HAB. DIETER QUAST (Leibniz-Zentrum für Archäologie / Zentrum für Baltische
und Skandinavische Archäologie, Schleswig), PROF. DR HAB. PAWEŁ VALDE-NOWAK
(Uniwersytet Jagielloński, Instytut Archeologii)

CZASOPISMO RECENZOWANE ♦ PEER-REVIEWED JOURNAL

TLUMACZENIA
TRANSLATION

KINGA BRZEZIŃSKA
JACEK ANDRZEJOWSKI

KOREKTA
PROOF-READING

AUTORZY, KATARZYNA WATEMBORSKA-RAKOWSKA

SKŁAD I ŁAMANIE
LAYOUT

JRJ

RYCINA NA OKŁADCE
COVER PICTURE

Brażowy napierśnik kultury pomorskiej, ze zbiorów PMA.
Oprac. graf. TOMASZ RAKOWSKI (na podstawie fotografii Romana Sofuła)
Bronze pectoral of the Pomeranian Culture, from the PMA collection.
Graphics: TOMASZ RAKOWSKI (based on a photograph by Roman Sofuł)

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2025
© Autorzy, 2025

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie jest jednostką organizacyjną
Samorządu Województwa Mazowieckiego

ADRES REDAKCJI
EDITORIAL OFFICE

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

STRONA WWW
HOME PAGE

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/en>

TOMY ARCHIWALNE
ARCHIVAL ISSUES

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archiwum>
<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Archive>

ISSN

0043-5082

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE LXXVI (2025)

SPIS TREŚCI
CONTENTS

MISCELLANEA / MISCELLANEA

- MIROŚŁAWA ANDRZEJOWSKA O dwóch napiersnikach kultury pomorskiej – historia prawdopodobna, choć nieoczywista 3
About two Pomeranian Culture Pectorals – A Probable, Though Not Obvious, Story
- ERDMUTE SCHULTZE Selected Cremation Graves from the Voitenki Graveyard 31
MIKHAIL LYUBICHEV An Archaeological and Anthropological Analysis for the Reconstruction
TETYANA SLOBODYAN of Social Structure
Wybrane groby ciałopalne z cmentarzyska z późnego okresu wpływów rzymskich w miejscowości Voitenki (wschodnia Ukraina): analizy archeologiczne i antropologiczne w celu rekonstrukcji struktury społecznej

MATERIAŁY / MATERIALS

- DARIUSZ KRASNODĘBSKI Od obozowisk z epoki kamienia do nowożytnego cmentarza – 71
HANNA OLCZAK stanowisko 3 w Koźlikach, pow. hajnowski jako przykład
TOMASZ BOROŃ wielofazowego osadnictwa nad Narwią
ADAM WAWRUSIEWICZ *From Stone Age Encampments to a Modern Cemetery: Site 3 at Koźliki, Hajnówka County, as an Example of Multi-stage Settlement by the Narew River*
- JOANNA CICHOŃSKA Badania powierzchniowe na cmentarzysku szkieletowym 111
w Żukowie, woj. mazowieckie
Surface Surveys at the Inhumation Cemetery at Żukowo, Mazowieckie Voivodeship

ODKRYCIA / DISCOVERIES

- GRAŻYNA ORLIŃSKA Para nagolenników stanomińskich z Wielgolasu Duchnowskiego, pow. miński 145
A Pair of Stanomin-type Anklets from Wielgolas Duchnowski, Mińsk Mazowiecki County
- JOANNA ŻAGÓRSKA-TELEGA Emaliowana prowincjonalnorzymska zapinka tarczowata z Gnojna, pow. buski 153
DANIEL CZERNEK *Enamelled Provincial Roman Disc Brooch from Gnojno, Busko-Zdrój County*
- ANDRZEJ KOKOWSKI Grób wojownika kultury przeworskiej z Rzeszowa-Zalesia 162
(przyczynek do badań kultury przeworskiej w Małopolsce Wschodniej)
*Grave of a Warrior of the Przeworsk Culture from Rzeszów-Zalesie
(Contribution to the Research of the Przeworsk Culture in Eastern Lesser Poland)*

POLEMIKI / DISPUTE

ANDRZEJ KOKOWSKI

Etyka i estetyka w dyskusji naukowej
Ethics and Aesthetics in Scientific Discourse

177

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS

187

DARIUSZ KRASNODEBSKI, HANNA OLCZAK, TOMASZ BOROŃ, ADAM WAWRUSIEWICZ

OD OBOZOWISK Z EPOKI KAMIENIA DO NOWOŻYTNEGO CMENTARZA – STANOWISKO 3 W KOŻLIKACH, POW. HAJNOWSKI JAKO PRZYKŁAD WIELOFAZOWEGO OSADNICTWA NAD NARWIĄ

FROM STONE AGE ENCAMPMENTS TO A MODERN CEMETERY: SITE 3 AT KOŻLIKI, HAJNÓWKA COUNTY,
AS AN EXAMPLE OF MULTI-STAGE SETTLEMENT BY THE NAREW RIVER

Abstract: *Earthen mounds are one of the most common archaeological earthworks. At site 3 at Koźliki in eastern Poland, there are four small mounds referred to in archaeological literature as early medieval barrows. Thanks to the excavations of 1996 and 2014, it was possible to verify that thesis and conclusively determine that the inhumation graves dug into the mounds date to the Modern Period. On the other hand, neither the function of the mounds nor the time of their construction could be unequivocally established. The site also yielded remnants of a multicultural settlement dated to the Stone Age, Iron Age—probably the Late Pre-Roman Period—and the older phase of the Early Middle Ages. In the Early Modern Period, likely from the second half of the 16th c. to the end of the 18th or the beginning of the 19th century, the site was used as a village cemetery.*

Słowa kluczowe: *Podlasie, kurhany, epoka kamienia, okres nowożytny, młodszy okres przedrzymski, kultura praska*
Keywords: *Podlachia, barrows, Stone Age, Modern Period, Late Pre-Roman Period, Prague Culture*

WSTĘP

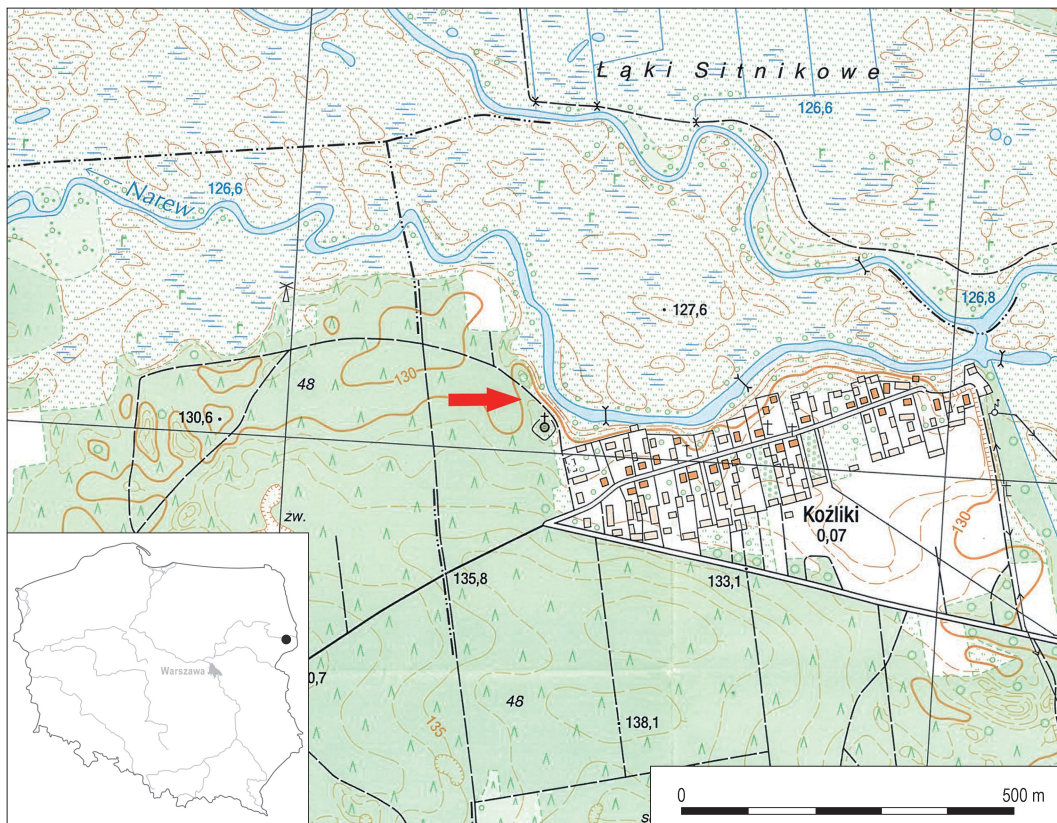
Stanowisko 3 w Koźlikach (AZP 42-88/8) położone jest na zachodnim skraju wsi, na wysokiej skarpie południowej odnogi Narwi, zwanej dawniej Stupnicką (Ryc. 1, 2). Pod względem geomorfologicznym jest to Dolina Górnej Narwi, będąca częścią Niziny Północnopodlaskiej¹. Rzeźba terenu tej części północno-wschodniej Polski ukształtowała się głównie w środkowym stadium zlodowacenia Warty. Stanowisko zlokalizowane jest na skraju równiny wodnolodowcowej, przylegającej bezpośrednio do południowej krawędzi doliny Narwi. Na jego powierzchni wy-

stępują piaski eoliczne, które kilkaset metrów dalej na zachód i wschód przybierają formę niewielkich wzgórz o przebiegu równoleżnikowym. Kilkadziesiąt metrów na południe od badanego obszaru znajduje się pagórek kemowy, zbudowany z piasków, żwirów i mułków. Dolinę Narwi wypełniają piaski, żwiry i mułki rzeczne².

Stanowisko znajduje się w sąsiedztwie cerkwi św. Mikołaja, na terenie należącym do prawosławnej parafii w Klejnikach, pow. hajnowski. Na jego powierzchni widoczne są cztery kopce ziemne, z których trzy (nr 1–3) tworzą rząd o orientacji w przybliżeniu północ-południe, zaś ostatni (nr 4) zlokalizowany jest nieco dalej na

¹ J. KONDRACKI 2009, ryc. 33.

² S. KUREK, M. PREIDL 2002; S. KUREK, M. PREIDL 2005, 8–11.

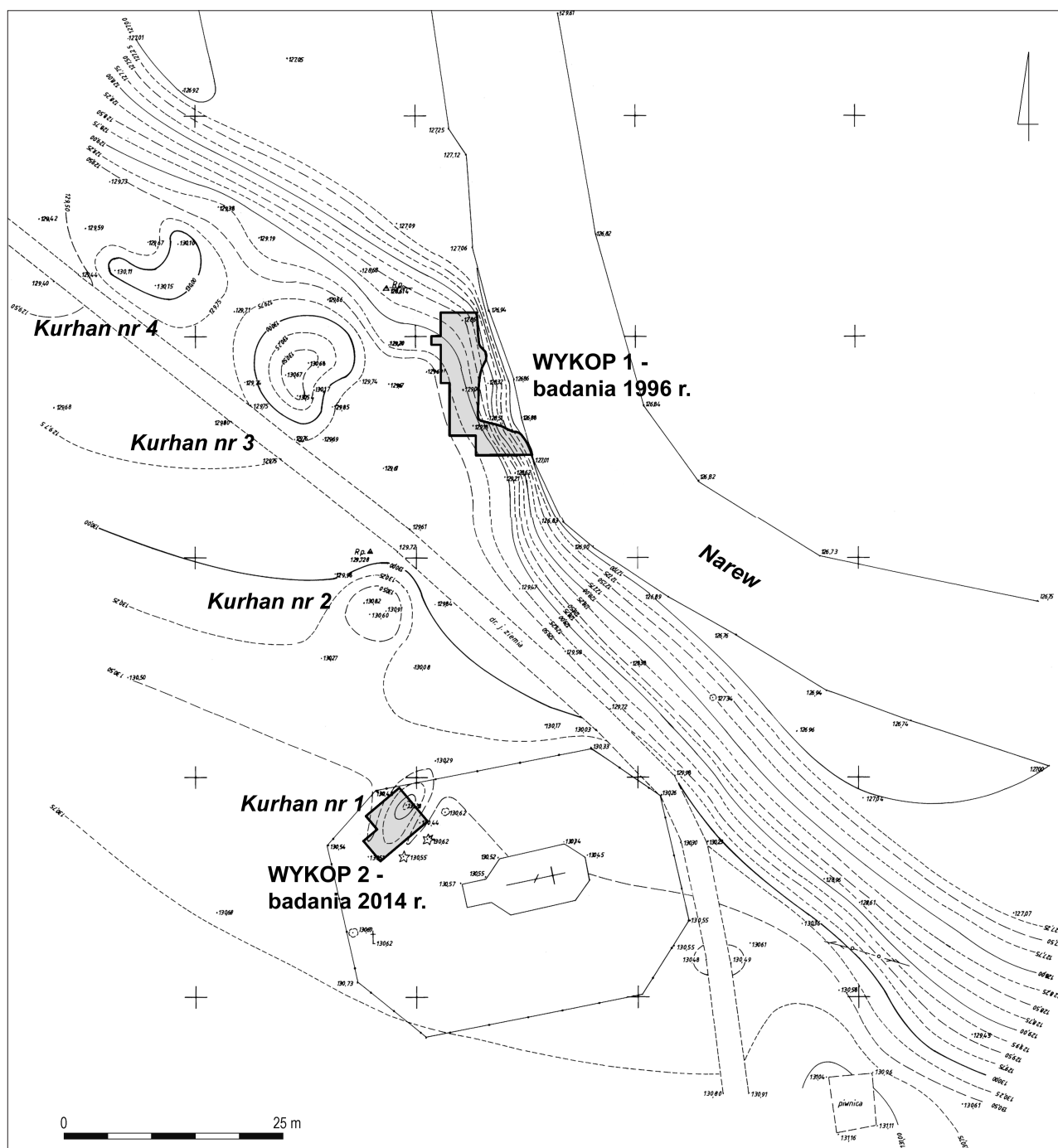
Ryc. 1. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Lokalizacja stanowiska na mapie w skali 1:10 000 (źródło mapy: Główny Urząd Geodezji i Kartografii). Oprac.: H. Olczak

Fig. 1. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Location of the site on a map at a scale of 1:10,000 (source of the map: Head Office of Geodesy and Cartography). Graphics: H. Olczak

Ryc. 2. Widok na stanowisko i wieś Koźliki od strony wschodniej (kwiecień 2004 r.). Fot.: D. Krasnodębski

72 Fig. 2. View of the site and village of Koźliki from the east (April 2004). Photo: D. Krasnodębski

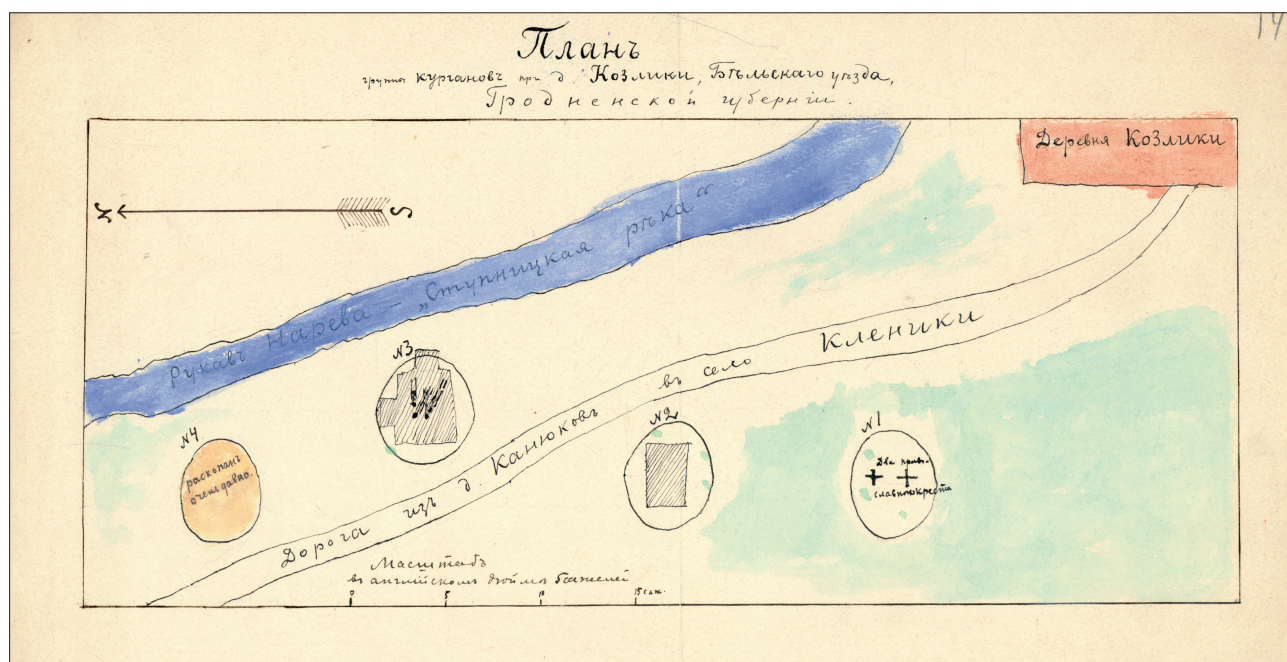
Ryc. 3. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Plan stanowiska z zaznaczonymi wykopami archeologicznymi (na podkładzie planu geodezyjnego wykonanego przez J. Kurzynkę, z uzupełnieniami W. Mojsaka)

Fig. 3. Koźliki, Hajnowka County, site 3. Plan of the site with archaeological trenches marked (based on a geodetic survey map drawn by J. Kurzynka, supplemented by W. Mojsak)

zachód (Ryc. 3)³. Nasypy rozmieszczone są na długości ok. 75 m wzdłuż drogi leśnej, w odległości od ok. 15 do 35 m od skarpy rzecznej i odpowiednio ok. 8, 12 i 15 m od siebie. Kopce nr 2–4 porośnięte są kilkudziesięciolet-

nim lasem sosnowym, którego skraj dochodzi do położonej na skarpie niewielkiej łąki, podmywanej przez rzekę. Określenie pierwotnego kształtu i rozmiarów nasypów jest trudne z powodu ich znacznego stopnia zniszczenia w wyniku dawnych rozkopywań. Dwa z nich (nr 2 i 3), wyglądające na najlepiej zachowane, mają kształt kolisty

³ Numeracja kopców na podstawie: S. DUBIŃSKI 2010, ryc. 13.

Ryc. 4. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Plan stanowiska wykonany przez S. Dubińskiego (Dział Rękopisów Archiwum Naukowego Instytutu Historii Kultury Materialnej Rosyjskiej Akademii Nauk, zbiór 1, spis 1, 1911 r., sprawa 89, karta 209)

Fig. 4. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Plan of the site drawn by S. Dubiński (Department of Manuscripts of the Scientific Archive of the Institute for the History of Material Culture of the Russian Academy of Sciences, collection 1, list 1, 1911, case 89, card 209)

o średnicy ok. 12 i 15 m⁴, zaś kolejny (nr 1) jest owalny i mierzy ok. 12×6 m. Kształt i wymiary kopca nr 4 zostały zniekształcone na skutek prawie całkowitego zniszczenia jego środkowej (?) części, przez co obecnie ma on postać nieregularnego wału ziemnego, otaczającego znacznych rozmiarów zagłębienie. Nieco mniejsze wkopy widoczne są również na powierzchni kopców nr 2 i 3. Natomiast owalny kształt wspomnianego już nasypu nr 1 wynika zapewne z jego zniszczenia podczas budowy ogrodzenia cerkiewnego. Wysokości kopców nie przekraczają 1 m.

W literaturze archeologicznej i dokumentacji konserwatorskiej stanowisko określane było zazwyczaj jako pewne lub domniemane cmentarzysko kurhanowe z okresu wczesnego średniowiecza⁵. Przypisanie kopcom takiej funkcji i chronologii wynikało z niejednoznacznych informacji, pozyskanych w wyniku rozkopania jednego z nich w latach 60. XIX stulecia oraz badań wykopaliskowych przeprowadzonych na początku XX wieku.

⁴ Kopce te zostały najprawdopodobniej zrekonstruowane po badaniach wykopaliskowych z 1911 roku.

⁵ F.V. POKROVSKIJ 1895, 64; K. MUSIAŃCZAK 1960, 227, nr 259; S. DUBIŃSKI 2010, 271–272; K. SKRZYŃSKA-JANKOWSKA 2014, nr 410 i 411; M. DZIK 2015a, 89–91; M. DZIK 2015b, tab. 7, ryc. 55; K. SKRZYŃSKA 2019, 307, nr 26. Stanowisko jest wpisane do Rejestru zabytków archeologicznych woj. podlaskiego pod numerem 219/A jako wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe (WYKAZ ZABYTKÓW... 2015).

HISTORIA BADAŃ

Po raz pierwszy kopce opisane zostały pod koniec XIX stulecia przez Fiodora Pokrowskiego⁶. Zamieścił on informację przesłaną przez miejscowego duchownego, że w lesie nad brzegiem rzeki znajdują się cztery owalne, otoczone rowami nasypy ziemne, których długość nie przekracza 6 sążni, a wysokość 1,5 arszyna. Uzupełniały ją wiadomości pozyskane od mieszkańców wsi Koźliki, według których stacjonujący w tym miejscu 35 lat wcześniej oddział wojska ustawił na jednym z kopców kuchnię polową. W rozkopanym w tym celu nasypie znaleziono – wedle tego świadectwa – ludzkie kości, fragment włóczni i skorodowaną monetę miedzianą. Prawdopodobnie zniszczono wówczas kopiec nr 4, który na sporządzonym w 1911 roku planie został opatrzony notką „rozkopany bardzo dawno” (Ryc. 4⁷). Również obecnie nasyp ten ma wyraźne ślady zniszczenia i jest najgorzej zachowany z całego zespołu. W 1902 roku wzmianka o czterech otoczonych rowami owalnych kurhanach z Koźlik pojawia się w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskie-*

⁶ F.V. POKROVSKIJ 1895, 64.

⁷ S. DUBIŃSKI 2010, 271. Serdecznie dziękujemy dr. Michałowi Dzikowi za udostępnienie skanów rycin 4 i 5 oraz pozostałej dokumentacji z badań wykopaliskowych Siergieja Dubińskiego.

Козлики, Селищен 6 Копець № 2

Ryc. 5. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Stanowisko podczas badań wykopaliskowych w 1911 r. Wbrew podpisowi pod zdjęciem jest to kopiec nr 3. Drugi od prawej stoi S. Dubiński (Dział Rękopisów Archiwum Naukowego Instytutu Historii Kultury Materialnej Rosyjskiej Akademii Nauk, zbiór 1, spis 1, 1911 r., sprawa 89, karta 137)

Fig. 5. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Site during excavations in 1911. Contrary to the caption under the photograph, the image shows mound No. 3. Standing second from the right: S. Dubiński (Department of Manuscripts of the Scientific Archive of the Institute for the History of Material Culture of the Russian Academy of Sciences, collection 1, list 1, 1911, case 89, card 137)

go i innych krajów słowiańskich⁸. W 1911 roku badania wykopaliskowe dwóch kopców przeprowadził białoruski archeolog Siergiej Dubiński⁹. W nasypie nr 2, który przebadany został wykopem o wymiarach ok. 6,4×3,5 m, na wysokości ok. 0,5 m poniżej wierzchołka odkryto mocno zniszczony szkielet dziecięcy, ułożony czaszką na zachód, z rękoma wyciągniętymi wzdłuż ciała. Na tym samym poziomie znaleziono cztery ułamki ceramiki, a poniżej niewielką ilość węgla drzewnych. Nie stwierdzono śladów jamy grobowej, co dało podstawę do wysunięcia hipotezy, że pochówek należy do typu nasypowych. W drugim z przebadanych kopców (nr 3) natrafiono na pochówki pięciu osób, z głowami skierowanymi na północny zachód i rękoma wyciągniętymi wzdłuż tułowia (Ryc. 5). Znajdowały się one na różnych wysokościach nasypu, począwszy od głębokości ok. 0,5 m od wierzchołka. W wypadku dwóch najwyżej położonych pochówków zaobserwowano znaczne oddalenie czaszek od pozostałych części szkieletów. Nasyp zbudowany był z ciemnego, mocno zhumusowanego piasku. Znaleziono w nim ponad 100 ułamków naczyń z różnych okresów, od pradziejów po czasy nowożytne. Ponadto przy najwyższym pochowanym zmarłym (nr 1) natrafiono na fragment skóry i przedmioty krzemienne, które zdaniem Siergieja Dubińskiego mogły tam trafić przypadkowo¹⁰. Wykopów

nie zasypiano, w związku z czym – jak już wspomniano – ich ślady widoczne są do dzisiaj.

W 1960 roku Krystyna Musianowicz uwzględniła kopce z Koźlik w katalogu wczesnośredniowiecznych stanowisk podlaskich, lecz nie wypowiedziała się wyraźnie na temat ich datowania¹¹. W trakcie inspekcji konserwatorskich, prowadzonych na stanowisku w latach 1976, 1984, 1993 i 1994, stwierdzono jamy ze spalenizną, fragmenty ceramiki i kości ludzkie, które widoczne były w skarpię rzecznej¹². W latach 1996 i 2014 na stanowisku miały miejsce badania wykopaliskowe, prowadzone przez Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie (dalej IAE PAN). Bezpośredni asumpt do podjęcia wykopalisk w pierwszym sezonie dał wynik prospekcji terenowej, podczas której w podmywanej przez rzekę skarpię odnotowano obecność zniszczonych grobów szkieletowych. Wykop 1, o powierzchni ok. 0,7 ara, wyznaczono w odległości ok. 10 m na wschód od kopca nr 3, w najbardziej uszkodzonej części skarpy (Ryc. 6). W trakcie badań odsłonięto fragment nowożytnego cmentarza, co postawiło w nowym świetle datowanie pochówków odkrytych w 1911 roku. Pozyskano również materiały zabytkowe poświadczające użytkowanie stanowiska we wcześniejszych okresach, począwszy od mezolitu aż do starszej fazy wczesnego średniowiecza¹³. Kolejne badania

⁸ SŁOWNIK... 1902, 148.

⁹ S. DUBIŃSKI 1911; S. DUBIŃSKI 2010, 271–272, fot. 14, ryc. 13, 14.

¹⁰ Ł. OKULICZ 1966; S. DUBIŃSKI 2010, 271–272; M. DZIK 2015a, 89.

¹¹ K. MUSIANOWICZ 1960, 227, poz. 259.

¹² Badania własne autorów oraz L. PAWLATA 1984.

¹³ D. KRASNODĘBSKI 1998; 2005.

Ryc. 6. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3.
Widok wykopu 1 w trakcie badań z 1996 r. Fot.: D. Krasnodębski
Fig. 6. Koźliki, Hajnówka County, site 3. View of trench 1 during excavations in 1996. Photo: D. Krasnodębski

Ryc. 7. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Kopiec nr 1 (wykop 2)
w trakcie eksploracji w 2014 r. Fot.: D. Krasnodębski
Fig. 7. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Mound No. 1 (trench 2)
during exploration in 2014. Photo: D. Krasnodębski

wykopaliskowe przeprowadzono w 2014 roku, w związku z realizacją projektu badawczego *Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim*¹⁴. Ich celem było ostateczne wyjaśnienie funkcji kopców oraz potwierdzenie lub wykluczenie ich wczesnośredniowiecznej chronologii. Wykop 2, o powierzchni 31 m², wytyczono w południowo-zachodniej części kurhanu nr 1 (Ryc. 7).

CHARAKTERYSTYKA STRUKTUR OSADNICZYCH

WYKOP 1

Wykop ten, o powierzchni ok. 0,7 ara, zlokalizowano w północnej części stanowiska (Ryc. 3, 8). Na jego obszarze, pod warstwą porośniętego darnią humusu współczesnego (warstwa 60; Ryc. 9), miejscami wyróżniono nieco jaśniejszy ciemnobrązowy piasek (warstwa 61), o miąższości ok. 0,1–0,2 m. Z obu warstw pozyskano 244 fragmenty ceramiki, w większości o chronologii nowożytniej, a także 79 krzemieni (Ryc. 10:3–5, 11:8.9, 12:11–15, 13:1.10–12.14, 14:5.7.9.10.13). Poniżej zalegała próchnica pierwotna o miąższości do ok. 0,3 m (warstwy 55 i 74), mająca postać jasnobrązowego piasku z żółtymi i ciemnobrunatnymi plamami, płynnie przechodzącego w calec. Znalaziono w niej 39 krzemieni (Ryc. 10:10, 11:4.6, 12:1.3.6, 13:3.7, 14:4.6.15, 15:5), 34 fragmenty ceramiki, w tym 10 z epoki neolitu (Ryc. 16:1–4), cztery prawdopodobnie z młodszego okresu przedrzymskiego, 11 ze starszej fazy wczesnego średniowiecza, sześć z okre-

su nowożytnego i trzy o nieokreślonej chronologii, a także cztery bryłki zżużlonej polepy.

Zarysy większości obiektów widoczne były w stropie humusu pierwotnego, jednak ze względu na trudne warunki eksploracji i niewielkie zróżnicowanie barw wypełnisk nie można wykluczyć, że jamy nowożytne wkopane zostały z wyższego poziomu. Niektóre struktury, odkryte w obrywie skarpy, były mocno zniszczone, w związku z czym nie we wszystkich wypadkach udało się określić ich kształt. Przypuszczalnie ok. 29 spośród 38 przebadanych obiektów to jamowe groby szkieletowe (Ryc. 8). Ustalenie ich dokładnej liczby nie jest możliwe, gdyż niektóre z domniemanych grobów odsłonięto jedynie we fragmencie, nie znajdując w nich szczątków ludzkich. W kilku obiektach, bądź to ze względu na ich regularny kształt, bądź charakter zasypiska interpretowanych jako domniemane pochówki dzieci, kości nie zachowały się. Do jam osadniczych zaliczyć można 10 obiektów o dość zróżnicowanych kształtach i wypełniskach. Zarówno w jamach, jak i grobach odnotowano fragmenty ceramiki i wyroby krzemienne. W przypadku obiektów sepulkralnych można domniemywać, że przedmioty te trafiły do nich w trakcie ich zasypywania i nie mają ani chronologicznego, ani funkcjonalnego związku z pochówkami. Również w niektórych jamach osadniczych stwierdzono materiały z różnych okresów użytkowania stanowiska. W wypadku większości z nich możliwe było określenie chronologii, jednak tylko dla kilku udało się ustalić domniemaną funkcję.

Obiekty osadnicze

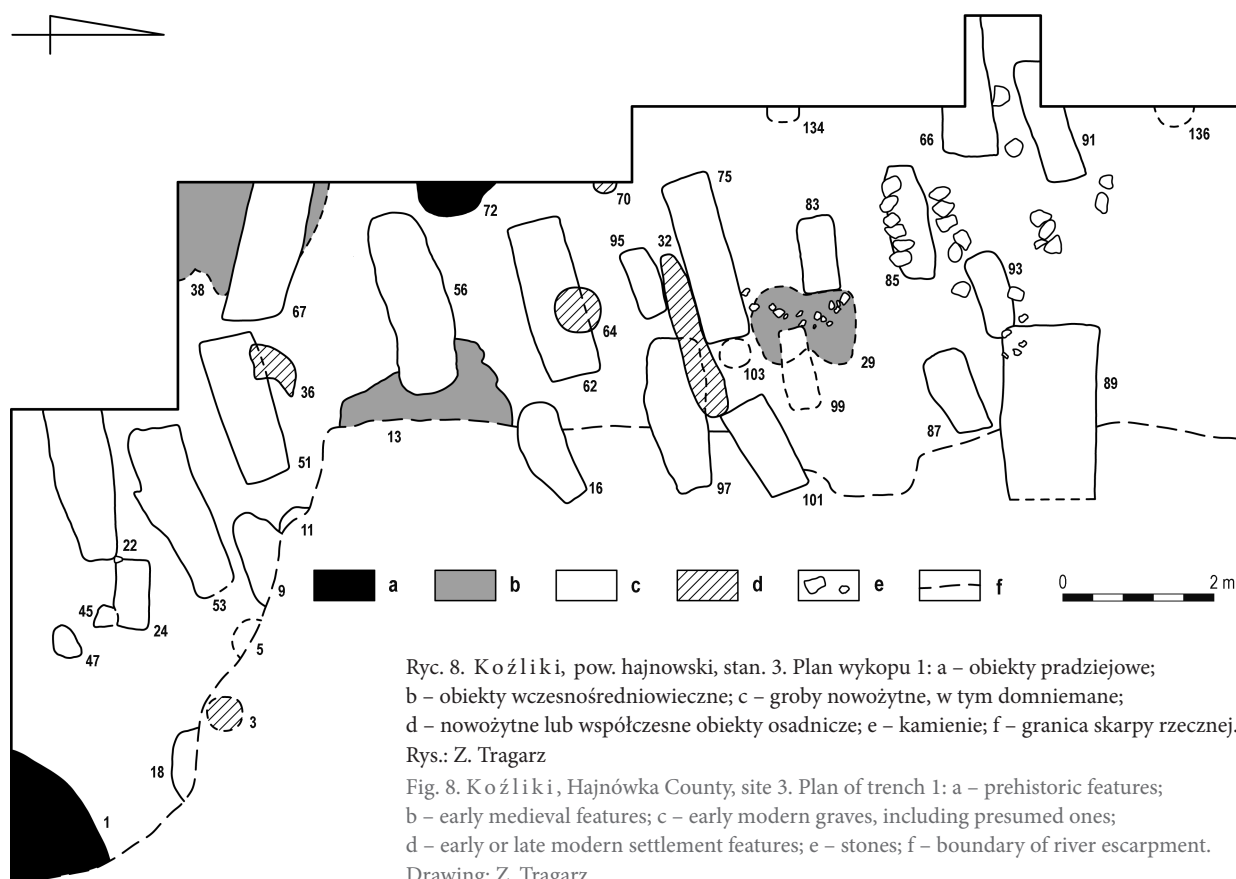
Z okresem pradziejów można z dużym prawdopodobieństwem łączyć dwa obiekty (1 i 72; Ryc. 8). Pierwszy z nich to przebadana częściowo nieckowata jama o głębokości 0,9 m i średnicy powyżej 1,6 m (Ryc. 9). Jej wypełnisko

¹⁴ Projekt finansowany był przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (11H 12 0330 81) i kierowany przez prof. dr. hab. Andrzeja Buiko (D. KRASNODĘBSKI, H. OLCZAK 2019b).

stanowił brązowy piasek z jaśniejszymi plamkami (warstwa 2). Na dnie obiektu znaleziono kilka przepalonych kamieni i sześć wytworów krzemiennych (Ryc. 10:2.11, 11:3, 12:2, 14:14, 17:2). Druga jama, również rozpoznana częściowo, miała przypuszczalnie ok. 1,5 m średnicy i nieckowaty przekrój, o głębokości ok. 0,3 m (Ryc. 18). Wypełniona była plamistym piaskiem o brunatnej i żółtej barwie (warstwa 71). Nie pozyskano z niej materiału zabytkowego.

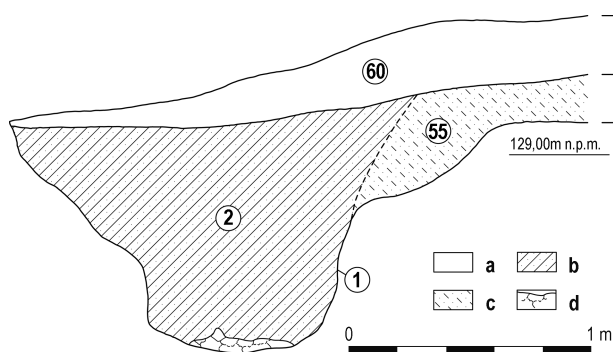
Trzy obiekty (13, 29 i 38) pochodzą prawdopodobnie ze starszej fazy wczesnego średniowiecza (Ryc. 8). Pierwszy z nich zarejestrowano na skraju osuwiska skarpy rzecz-

nej. Miał on najpewniej kolisty lub owalny kształt w planie, o średnicy ponad 2 m na stopie i ok. 0,7 m w pobliżu dna; głębokość jamy dochodziła do ok. 1 m (Ryc. 19). Górna część wypełniska (warstwa 42), o barwie ciemnoszarobrunatnej i miąższości do 0,2 m, przechodziła płynnie w humus pierwotny. Poniżej znajdował się ciemnobrązowy i czarny piasek o miąższości 0,4 m, z dużą ilością węgla drzewnych (warstwa 14). Najniższy poziom wypełniska tworzył podobnej miąższości jasnobrązowy, żółty i ciemnobrązowy piasek (warstwa 15), zawierający nieliczne węgielki. W jamie odkryto 111 fragmentów ceramiki, z których 104 datować można na starszą fazę

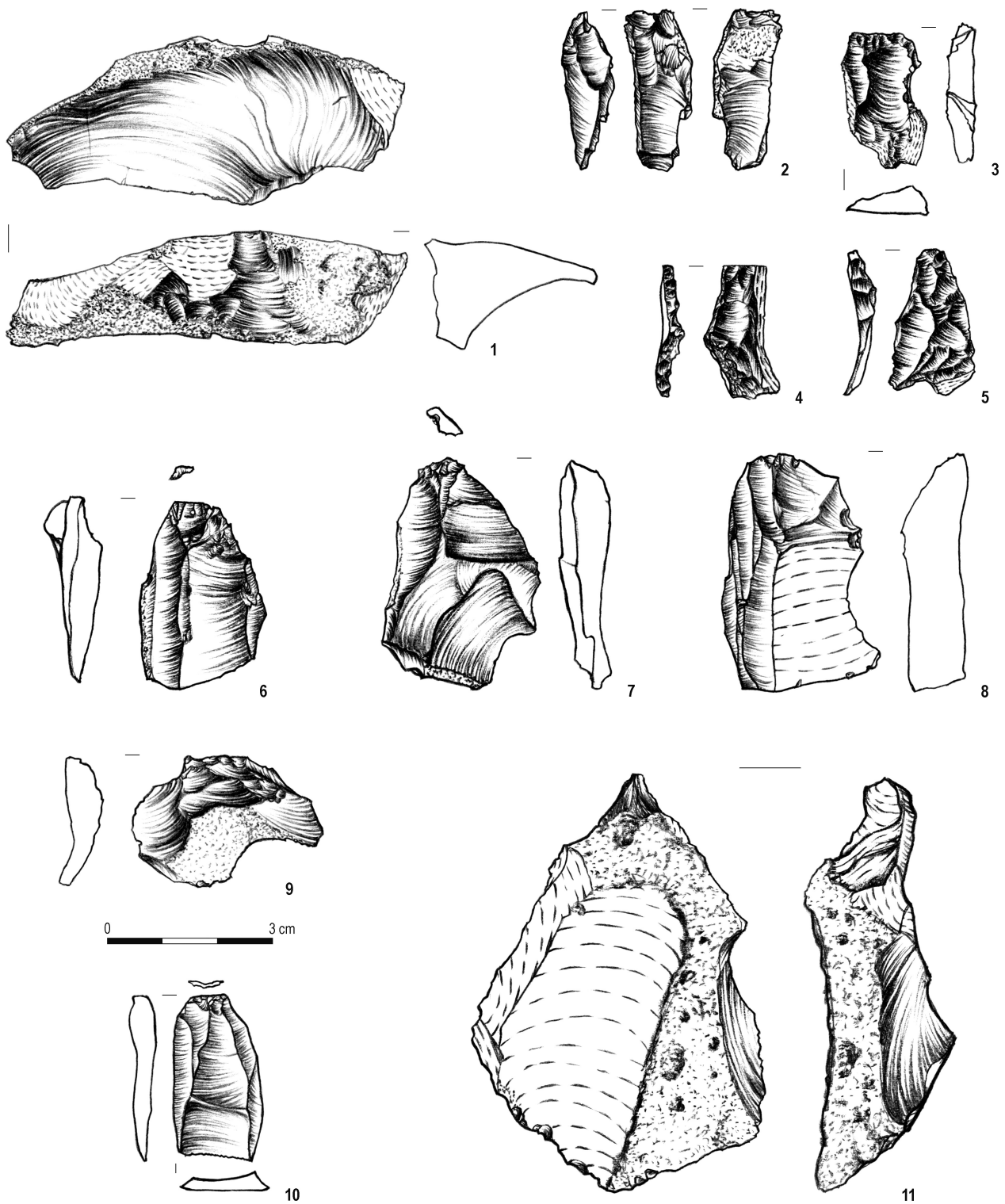
Ryc. 8. Koźłiki, pow. hajnowski, stan. 3. Plan wykopu 1: a – obiekty pradziejowe; b – obiekty wczesnośredniowieczne; c – groby nowożytne, w tym domniemane; d – nowożytne lub współczesne obiekty osadnicze; e – kamienie; f – granica skarpy rzecznej. Rys.: Z. Tragarz

Fig. 8. Koźłiki, Hajnówka County, site 3. Plan of trench 1: a – prehistoric features; b – early medieval features; c – early modern graves, including presumed ones; d – early or late modern settlement features; e – stones; f – boundary of river escarpment. Drawing: Z. Tragarz

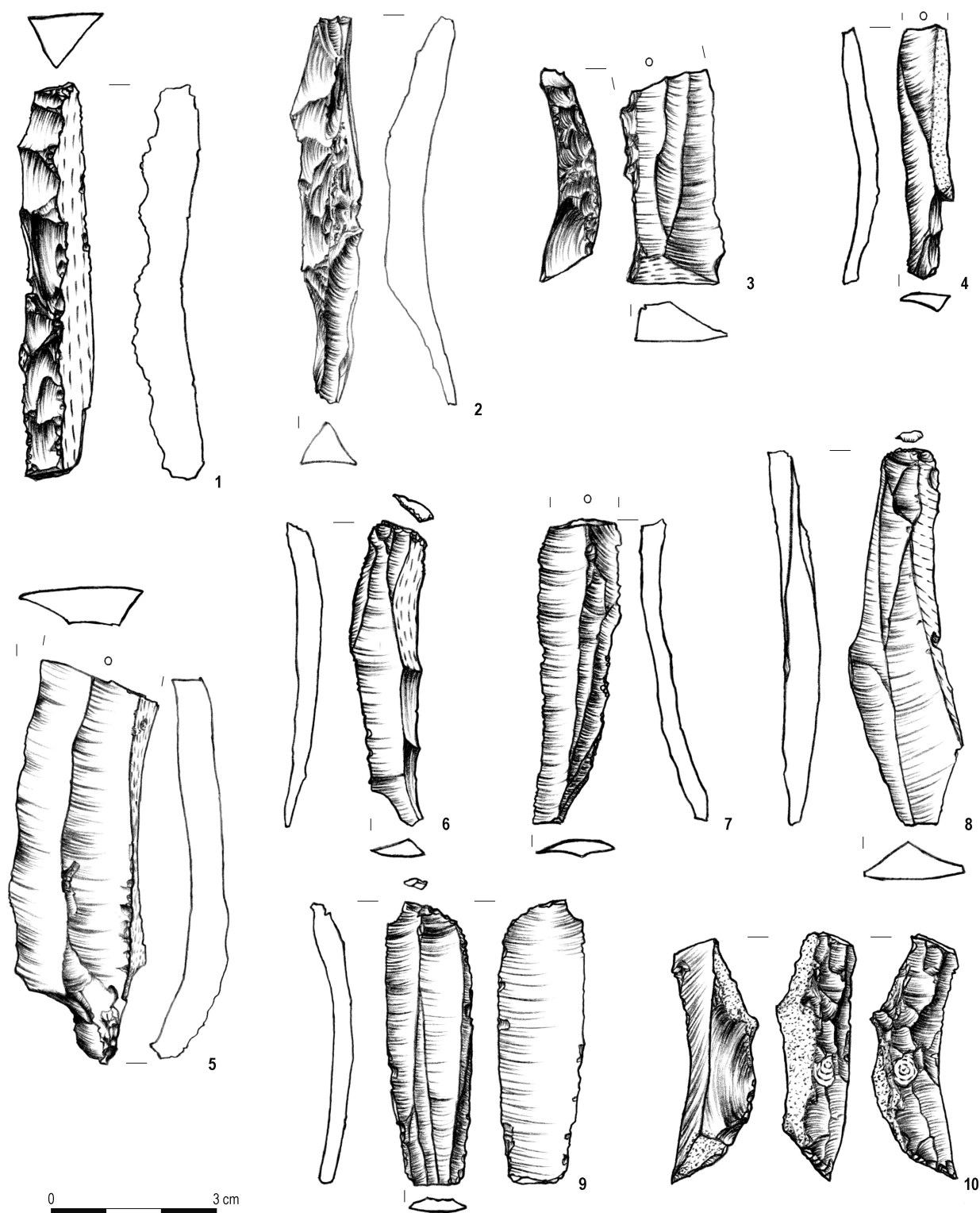
Ryc. 9. Koźłiki, pow. hajnowski, stan. 3. Fragment południowego profilu wykopu z jamą 1 oraz warstwami 55 i 60: a – humus współczesny; b – brązowy (10YR 3/6) piasek z jaśniejszymi plamkami; c – jasnobrązowy (10YR 4/6) piasek z żółtymi i ciemnobrunatnymi plamkami; d – przepalone kamienie. Kody barw według Munsell 1990. Rys.: Z. Tragarz

Fig. 9. Koźłiki, Hajnówka County, site 3. Fragment of the southern profile of the trench with pit 1 and layers 55 and 60: a – contemporary topsoil; b – brown (10YR 3/6) sand with lighter spots; c – light brown (10YR 4/6) sand with yellow and dark brown spots; d – burnt stones. Colour codes after Munsell 1990. Drawing: Z. Tragarz

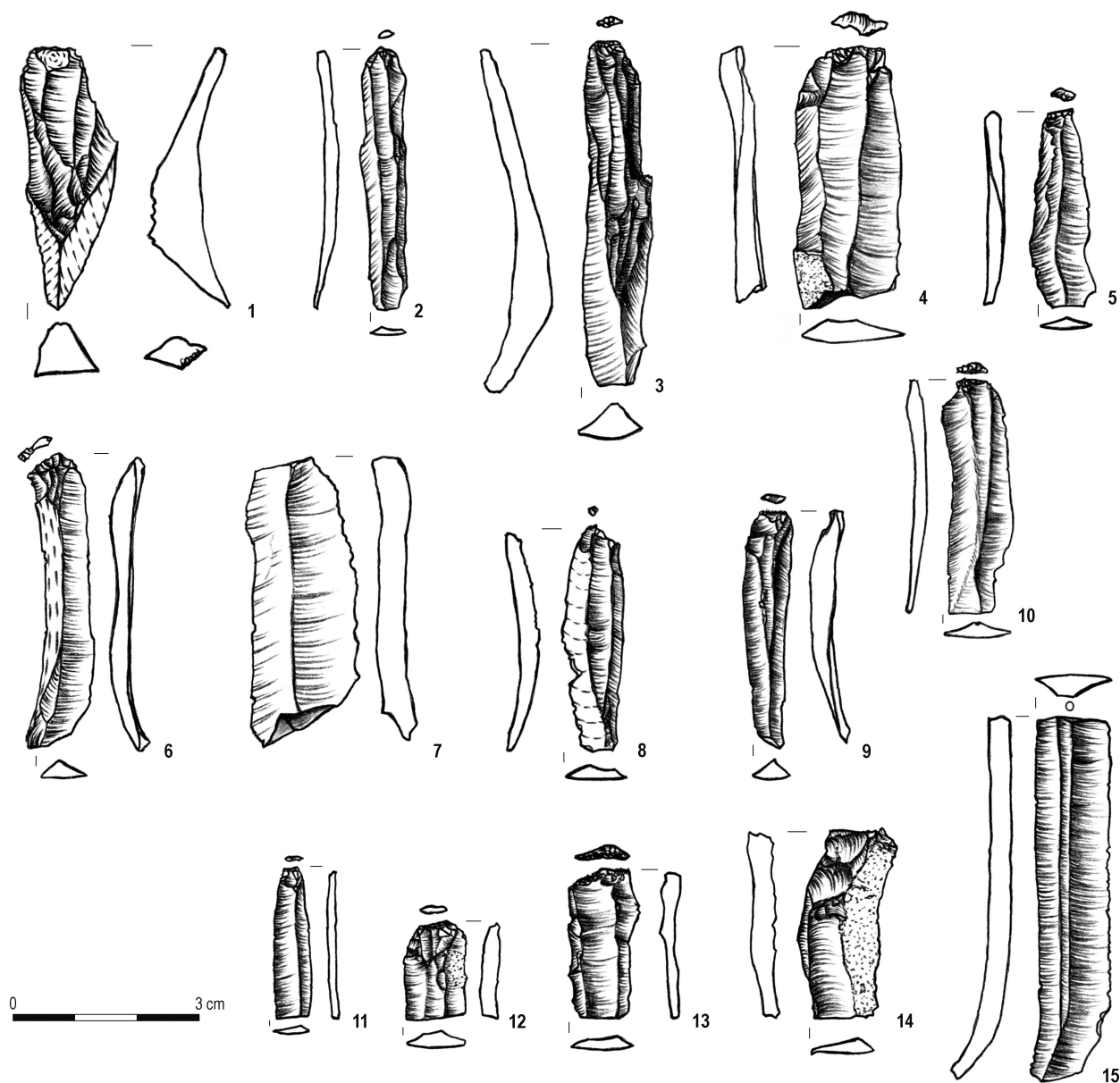
Ryc. 10. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Wybór wytworów krzemiennych (1 – okrusz negatywy; 2 – łuszczeń; 3–5 – świeżaki; 6–11 – odłupki): 1 – obiekt 49, warstwa 50; 2, 11 – obiekt 1, warstwa 2; 3–5 – warstwa 60; 6 – obiekt 13, warstwa 14; 7 – warstwa 105; 8 – obiekt 22, warstwa 23; 9 – warstwa 108; 10 – warstwa 55. Rys.: A. Pałasz

Fig. 10. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Selection of flint artefacts (1 – chunk with negativ; 2 – splintered piece; 3–5 – platform rejuvenation flakes; 6–11 – flakes): 1 – feature 49, layer 50; 2, 11 – feature 1, layer 2; 3–5 – layer 60; 6 – feature 13, layer 14; 7 – layer 105; 8 – feature 22, layer 23; 9 – layer 108; 10 – layer 55. Drawing: A. Pałasz

Ryc. 11. Kozłiki, pow. hajnowski, stan. 3. Wybór wytworów krzemienianych (1–2, 10 – zatępce; 3 – zatępiec wtórny; 4 – podtępiec; 5–9 – wióry): 1 – warstwa 114/2; 2, 5 – znaleziska luźne; 3 – obiekt 1, warstwa 2; 4, 6 – warstwa 74; 7 – obiekt 13, warstwa 42; 8, 9 – warstwa 60; 10 – warstwa 108. Rys.: A. Pałasz

Fig. 11. Kozłiki, Hajnówka County, site 3. Selection of flint artefacts (1–2, 10 – crested blades; 3 – secondary crested blade; 4 – partly-crested blade; 5–9 – blades): 1 – layer 114/2; 2, 5 – stray finds; 3 – feature 1, layer 2; 4, 6 – layer 74; 7 – feature 13, layer 42; 8, 9 – layer 60; 10 – layer 108. Drawing: A. Pałasz

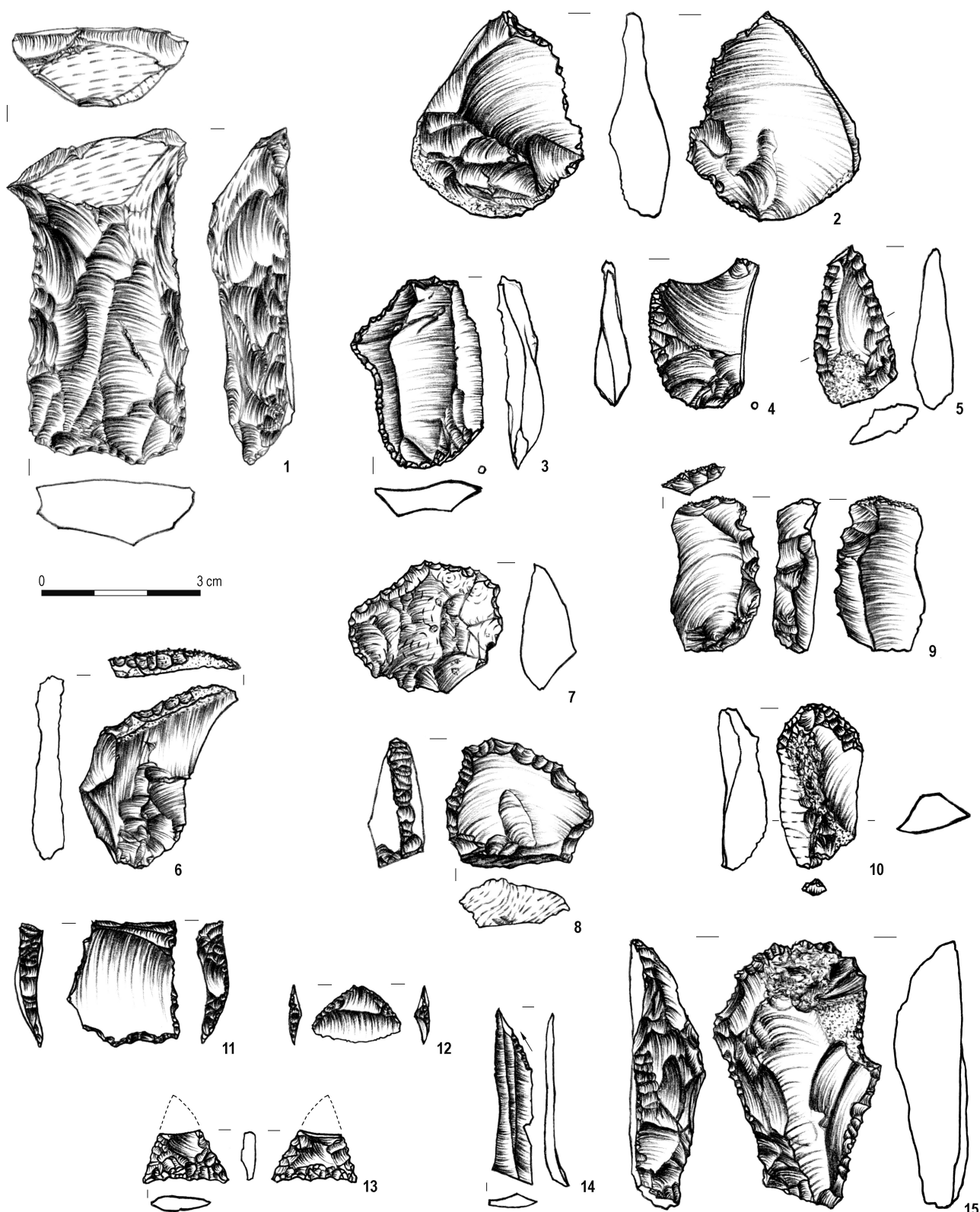
Ryc. 12. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Wybór wytworów krzemiennych (wióry): 1 – warstwa 74; 2 – obiekt 1, warstwa 2; 3, 6 – warstwa 55; 4, 7, 8, 11–15 – warstwa 60; 5 – warstwa 105; 9 – obiekt 13, warstwa 42; 10 – obiekt 87, warstwa 88. Rys.: A. Pałasz
 Fig. 12. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Selection of flint artefacts (blades): 1 – layer 74; 2 – feature 1, layer 2; 3, 6 – layer 55; 4, 7, 8, 11–15 – layer 60; 5 – layer 105; 9 – feature 13, layer 42; 10 – feature 87, layer 88. Drawing: A. Pałasz

wczesnego średniowiecza (Ryc. 20), po dwa ułamki na neolit i prawdopodobnie młodszy okres przedrzymski, jeden na okres nowożytny, zaś chronologii dwóch nie udało się określić. Znalaziono w niej także 12 wytworów krzemiennych (Ryc. 10:6, 11:7, 12:9, 13:13).

Drugi obiekt wczesnośredniowieczny mógł być pozostałością zniszczonego paleniska (obiekt 29), o kształcie zbliżonym do owalnego, długości ok. 1,4 m, szerokości dochodzącej do 1 m i głębokości ok. 0,1 m (Ryc. 21). Jego wypełnisko stanowił ciemnobrązowy piasek z dużą ilością węgla drzewnych i kilkoma przepalonymi kamie-

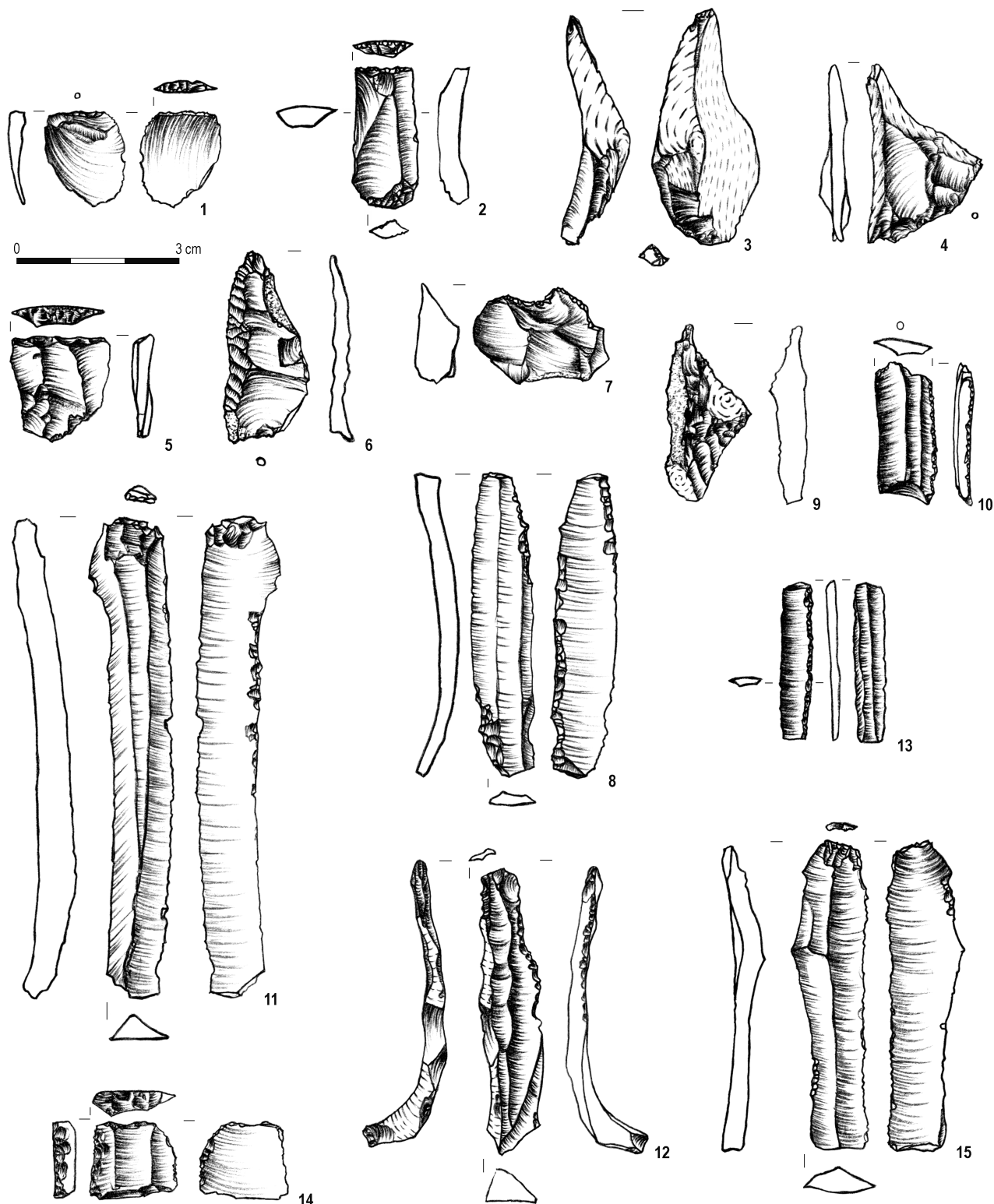
niami, znajdującymi się w stropie (warstwa 30). Odkryto w nim pięć fragmentów ceramiki ze starszej fazy wczesnego średniowiecza.

Ostatni obiekt z tego okresu (obiekt 38) został mocno zniszczony przez nowożytny grób 67 (Ryc. 22). Była to jama o średnicy powyżej 1 m i głębokości dochodzącej w zachowanej części do 0,4 m. Wypełniał ją ciemnobrązowy piasek z dużą ilością węgla drzewnych (warstwa 39), w którym znalaziono trzy wyroby krzemienne, a także dwa fragmenty ceramiki ze starszej fazy wczesnego średniowiecza (Ryc. 23:1.2), kolejny ułamek pochodzący

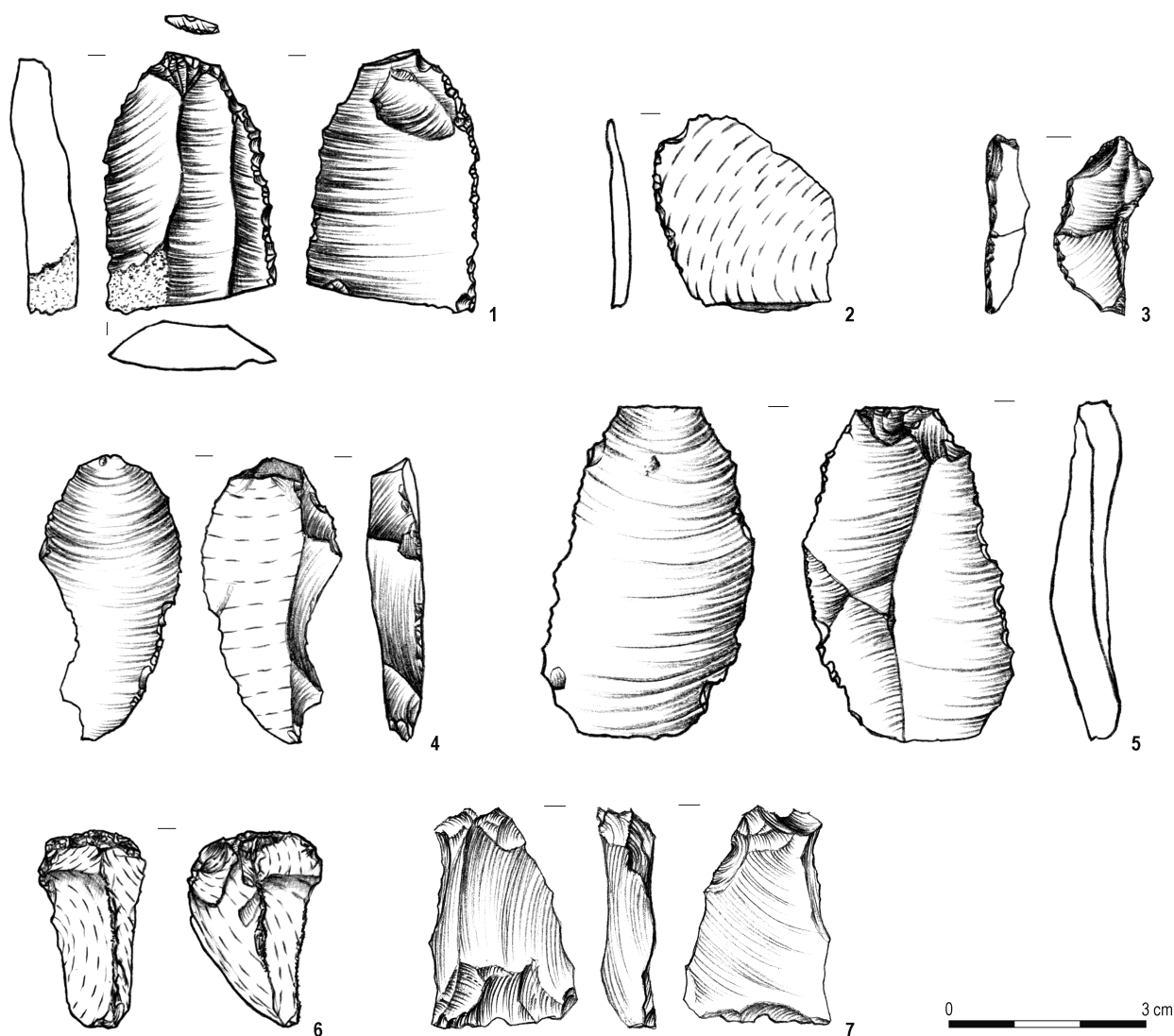
Ryc. 13 Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Wybór wytworów krzemiennych (1 – ciosak; 2 – odłupek luskany; 3, 7, 8 – skrobacze; 4–6 – zgrzebla; 9, 10, 15 – drapacze; 11 – trapez; 12, 13 – grociki typu *Sośnia*; 14 – zbrojnik typu *Wieliszew*): 1, 10–12, 14 – warstwa 60; 2, 4 – obiekt 24, warstwa 25; 3, 7 – warstwa 55; 5 – warstwa 108; 6 – obiekt 29, warstwa 30; 8, 9 – obiekt 49, warstwa 50; 13 – obiekt 13, warstwa 14; 15 – warstwa 114/2. Rys.: A. Pałasz

Fig. 13. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Selection of flint artefacts (1 – tranchet; 2 – retouched flake; 3, 7, 8 – scrapers; 4–6 – side scrapers; 9, 10, 15 – end-scrapers; 11 – trapeze; 12, 13 – *Sośnia*-type projectile points; 14 – *Wieliszew*-type point): 1, 10–12, 14 – layer 60; 2, 4 – feature 24, layer 25; 3, 7 – layer 55; 5 – layer 108; 6 – feature 29, layer 30; 8, 9 – feature 49, layer 50; 13 – feature 13, layer 14; 15 – layer 114/2. Drawing: A. Pałasz

Ryc. 14. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Wybór wytworów krzemiennych (1 – odłupek łuskany; 2–5, 14 – półtylczaki; 6, 9 – zgrzebła; 7 – pazur; 8, 10–12, 15 – wióry łuskane; 13 – wiórek typu *Borki*): 1 – warstwa 108; 2 – obiekt 75, warstwa 76; 3 – obiekt 22, warstwa 23; 4, 15 – warstwa 55; 5, 7, 9, 10, 13 – warstwa 60; 6 – warstwa 74; 8 – obiekt 62, warstwa 63; 11 – obiekt 18, warstwa 19; 12 – obiekt 24, warstwa 25; 14 – obiekt 1, warstwa 2. Rys.: A. Pałasz

Fig. 14. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Selection of flint artefacts (1 – retouched flake; 2–5, 14 – truncated blades; 6, 9 – side scrapers; 7 – groover; 8, 10–12, 15 – retouched blades; 13 – *Borki*-type bladelet): 1 – layer 108; 2 – feature 75, layer 76; 3 – feature 22, layer 23; 4, 15 – layer 55; 5, 7, 9, 10, 13 – layer 60; 6 – layer 74; 8 – feature 62, layer 63; 11 – feature 18, layer 19; 12 – feature 24, layer 25;

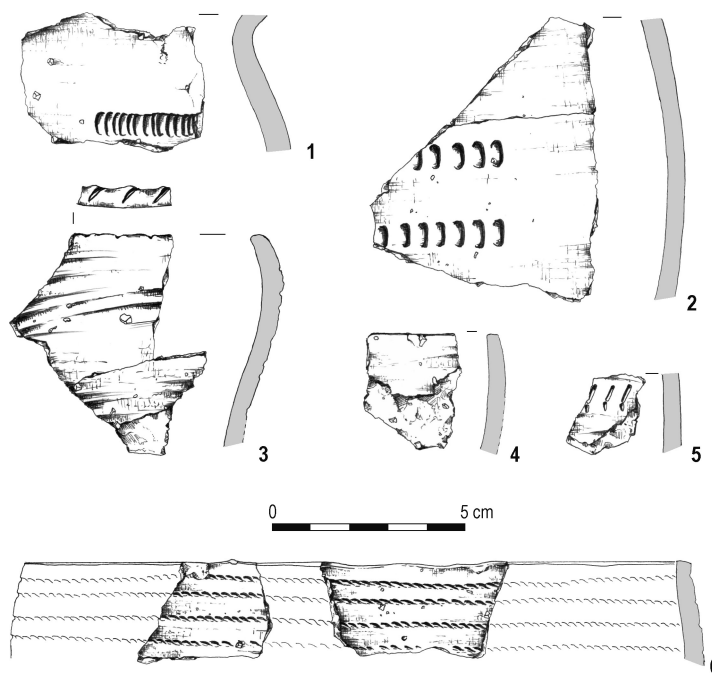
Ryc. 15. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Wybór wytworów krzemienych (1 – wiór łuskany; 2-5 – odłupki łuskane; 6 – krzesak; 7 – narzędzie wngkowe): 1 – warstwa 108; 2 – obiekt 53, warstwa 54; 3 – obiekt 51, warstwa 52; 4, 6 – warstwy 114/1 i 114/2; 5 – warstwa 74; 7 – z powierzchni stanowiska. Rys.: A. Pałasz

Fig. 15. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Selection of flint artefacts (1 – retouched blade; 2-5 – retouched flakes; 6 – fire-flint; 7 – notched tool): 1 – layer 108; 2 – feature 53, layer 54; 3 – feature 51, layer 52; 4, 6 – layers 114/1 and 114/2; 5 – layer 74; 7 – from the surface of the site. Drawing: A. Pałasz

przypuszczalnie z tego samego okresu oraz fragment naczynia zapewne z młodszego okresu przedrzymskiego. Dodatkowo z jamą można chyba łączyć 37 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej, które odkryto w wypełniku przecinającym ją grobu 67 (Ryc. 23:3-5).

Z nowożytną lub współczesną fazą użytkowania stanowiska, poza opisanymi dalej grobami, związane są obiekty 3, 32, 36, 64 i 70 (Ryc. 8). Pierwszy z nich, w wypełniku składającym się z jasnobrązowego piasku z ciemniejszymi warstewkami i dużymi fragmentami węgla drzewnych (warstwa 4), stanowił zapewne pozostałość paleniska. Obiekt 32 miał postać biegnącego prostopadłe do skarpy rzecznej rowka, o długości ok. 2,25 m, szerokości

ok. 0,4 m i miąższości kilku centymetrów, wypełnionego ciemnoszarym piaskiem (warstwa 33). Znaleziono w nim trzy fragmenty ceramiki neolitycznej (Ryc. 16:5), jeden prawdopodobnie z młodszego okresu przedrzymskiego oraz cztery wytwory krzemienne. Kolejny obiekt (obiekt 36) miał postać płytkiej i nieregularnej jamy o wymiarach ok. 0,85×0,50 m, pełniącej przypuszczalnie funkcję paleniska. Jego wypełnik tworzył ciemnoszary piasek z drobnymi węglami drzewnymi (warstwa 37). Jako palenisko interpretować można również obiekt 64 – w planie mający kształt zbliżony do owalu o wymiarach ok. 0,7×0,5 m, a w przekroju nieckowaty, o miąższości ok. 0,15 m. Wypełnione ono było ciemnobrązowym

Ryc. 16. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Wybór ceramiki neolitycznej „klasycznego” (1, 2) i późnego (3–5) wariantu kultury niemeńskiej oraz kultury amfor kulistych (6): 1, 3, 4 – wykop 1, warstwa 74; 2 – wykop 1, warstwa 55; 5 – wykop 1, obiekt 32, warstwa 33; 6 – wykop 2, warstwy 106 i 114/2. Rys.: A. Wawrusiewicz

Fig. 16. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Selection of Neolithic pottery of the ‘classic’ (1, 2) and late (3–5) variant of the Neman Culture and Globular Amphora Culture (6): 1, 3, 4 – trench 1, layer 74; 2 – trench 1, layer 55; 5 – trench 1, feature 32, layer 33; 6 – trench 2, layers 106 and 114/2. Drawing: A. Wawrusiewicz

piaskiem z drobnymi węglami drzewnymi (warstwa 65). Ostatni obiekt z tego okresu (obiekt 70) to uchwycony we fragmencie rowek wychodzący poza zachodnią granicę wykopu, o szerokości ok. 0,3 m i głębokości dochodzącej do 0,75 m. Jego wypełnisko stanowił przemieszany piasek (warstwa 71), najciemniejszy w pobliżu dna.

Groby

Liczbę odkrytych w wykopie 1 grobów można oszacować na ok. 29 (Ryc. 8). Na nowożytnie pochodzenie pochówków wskazywał zarówno na ogół dobry stan zachowania kości, jak i obecność w ośmiu jamach grobowych pozostałości nieprzepsanego drewna. W jednej z nich znaleziono siedem (obiekt 16), a w innej dwa (obiekt 101) żelazne gwoździe, natomiast w trzech fragmenty naczyń nowożytnych (obiekty 9, 51 i 56). Większość grobów zorientowana była po osi północny wschód-południowy zachód, z nielicznymi odstępstwami od tej reguły. Rozmiary jam grobowych były zróżnicowane i zależały zarówno od wzrostu pochowanych osób, jak i od tego, czy zmarłych złożono w drewnianych skrzyniach, czy też bezpośrednio w ziemi. Długość grobów osób dorosłych wynosiła od 1,8 do 2,3 m, zaś szerokość zwykle od 0,6 do 1,0 m. Miały one kształt prostokątny, niekiedy lekko nieregularny, co spowodowane było zapewne osuwaniem się ścian już w trakcie kopania jamy grobowej. Szczątki dzieci często składane były do jam o nieregularnym kształcie, o długości nie większej niż 1 m. Skrzynie zabezpieczające ciała przetrwały jako zbutwiałe resztki drewna lub cienkie pasma próchnicy, układające się prostokątnie wokół szkieletu. W żadnym grobie nie odnotowano śladów drewna

poniżej pochówku, a tylko w dwóch z nich pozostałości desek przykrywających kości szkieletu. W przypadku jednego pochówku jednoznacznie stwierdzono, że został on oznaczony na powierzchni (obiekt 85). Na obrzeżu stropu jamy grobowej znajdowała się obstwa ułożona z kilkunastu niewielkich kamieni (Ryc. 21). Być może podobne konstrukcje ustawione były też wokół grobów 66, 91 i 93, jednak zostały mocno zniszczone. Widoczna jest jednak koncentracja kamieni w północnej części przebadanego obszaru.

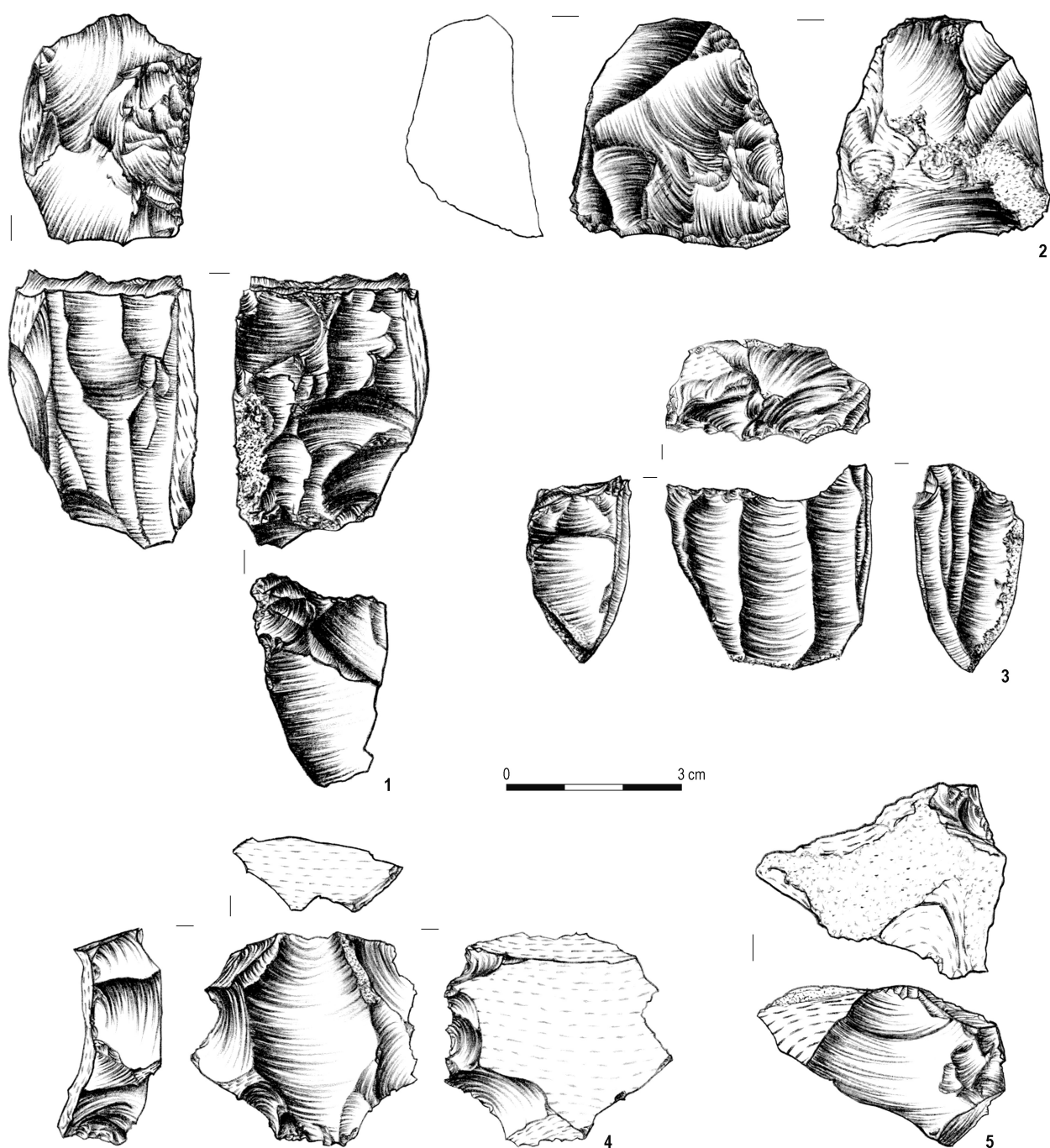
Kości zmarłych odkryto w 22 jamach grobowych. Szczątki osób dorosłych były na ogół bardzo dobrze zachowane, natomiast w grobach dziecięcych często jedyną pozostałością szkieletów były fragmenty czaszek. Ciała zmarłych ułożone były na wznak, z głowami skierowanymi z reguły na południowy zachód. Ręce były skrzyżowane w okolicach bioder, rzadziej ułożone wzdłuż tułowia. Większość przeanalizowanych szczątków należała do osób niedorosłych (14 pochówków), w tym do dziewięciorga małych dzieci¹⁵. Spośród ośmiu osób dorosłych udało się określić płeć siedmiu, w tym trzech kobiet i czterech mężczyzn¹⁶.

WYKOP 2 (KURHAN NR 1)

Przebadany kopiec to owalne wzniesienie o długości ok. 12–13 m, szerokości dochodzącej do 6 m i wysokości

¹⁵ E. JASKULSKA, W. LEE, Z. KOLANOWSKA 2018.

¹⁶ W niniejszym tekście zamieszczono jedynie skróte omówienie wyników badań cmentarzyska, ponieważ jego pełna publikacja przedawiana jest w osobnym artykule.

Ryc. 17. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Wybór wytworów krzemieniowych (1-4 - rdzenie; 5 - okrucz negatywy): 1 - warstwa 106; 2 - obiekt 1, warstwa 2; 3 - obiekt 18, warstwa 19; 4 - obiekt 89, warstwa 90; 5 - warstwa 114/2. Rys.: A. Pałasz

Fig. 17. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Selection of flint artefacts (1-4 - cores; 5 - chunk with negativ): 1 - layer 106; 2 - feature 1, layer 2; 3 - feature 18, layer 19; 4 - feature 89, layer 90; 5 - layer 114/2. Drawing: A. Pałasz

ok. 0,80-0,85 m, zorientowane po osi południowy zachód-północny wschód. Na powierzchni nie stwierdzono żadnych zagłębień ani innych śladów mogących świadczyć o jego uszkodzeniu. Przez wschodnią część nasypu przechodzi jednak kamienny mur otaczający cerkiew, co wskazuje, że nie zachował się on w swoim pierwotnym

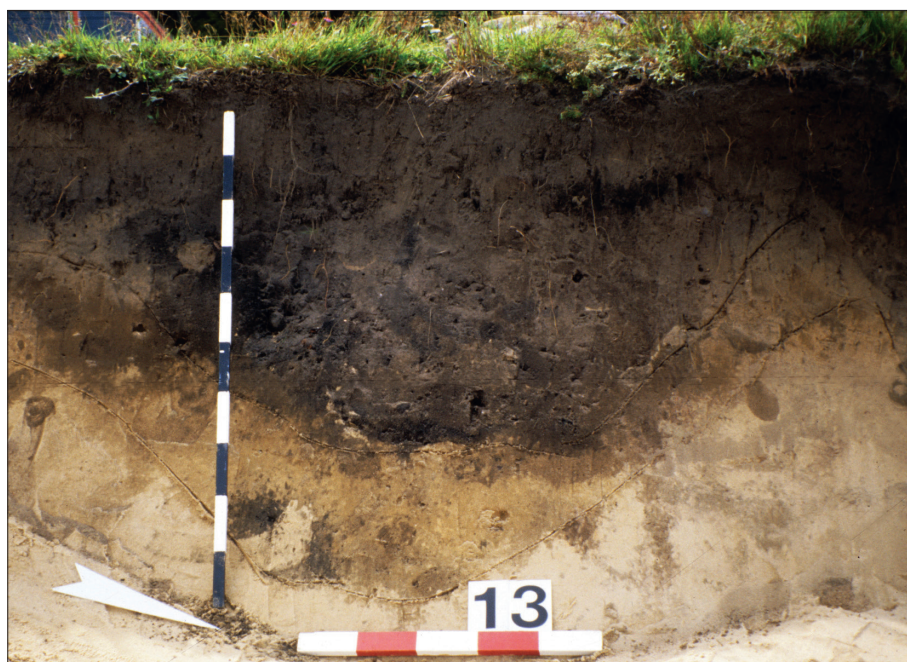
kształcie. Wyznaczony w południowej części kurhanu wykop miał wymiary 7×5 m i swoim zasięgiem objął mniej więcej jego połowę (Ryc. 3)¹⁷.

¹⁷ Zgodnie z warunkami terenowymi oraz zgodą uzyskaną od proboszcza parafii prawosławnej w Klejnikach.

Ryc. 18. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Jama 72. Fot.: D. Krasnodębski
Fig. 18. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Pit 72. Photo: D. Krasnodębski

Ryc. 19. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Przekrój jamy 13.
Fot.: D. Krasnodębski
Fig. 19. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Section of pit 13.
Photo: D. Krasnodębski

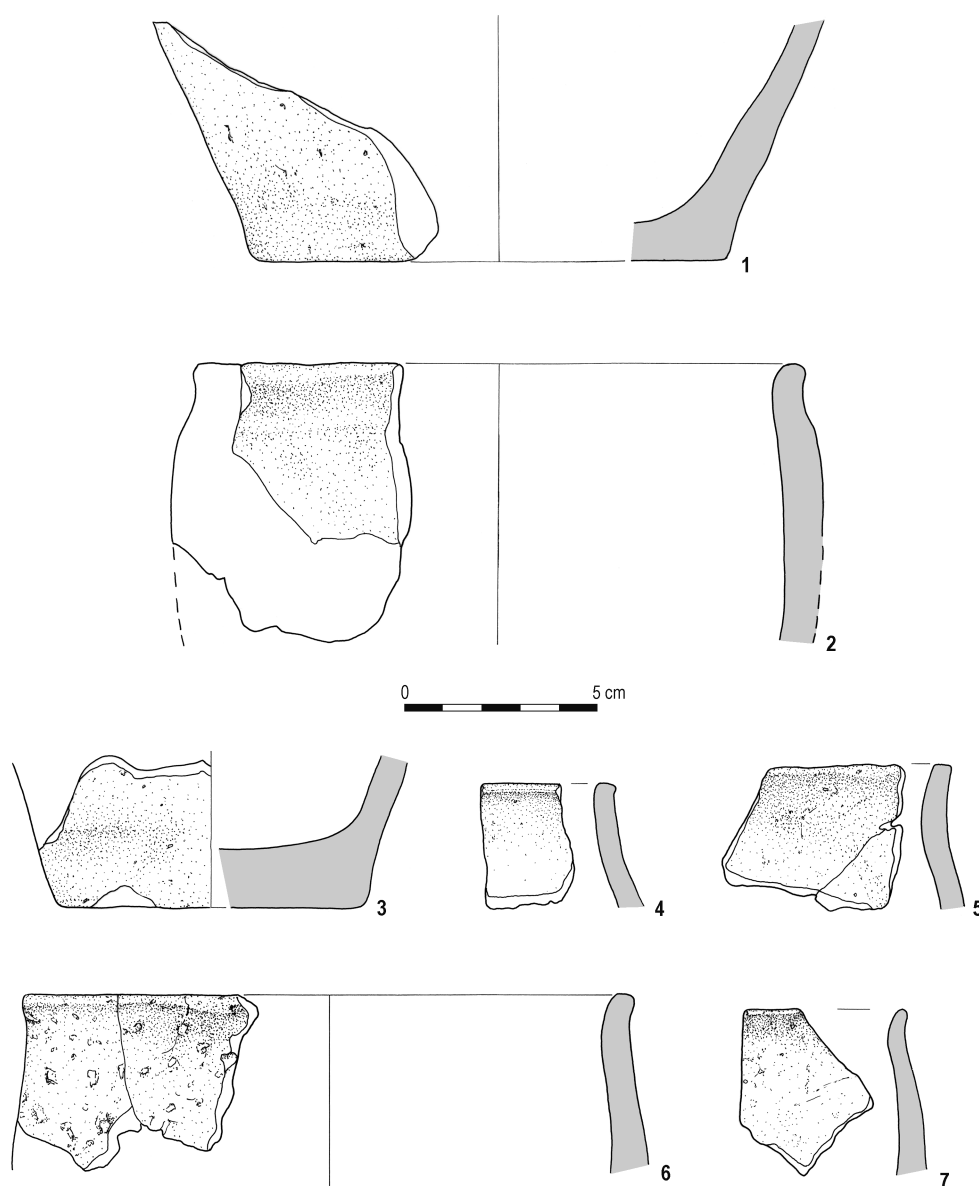

Górną część obecnego nasypu tworzył humus współczesny o ciemnobrunatnej barwie i miąższości ok. 0,1 m (warstwa 105; Ryc. 24:2.3). Poniżej zalegał ciemnoszary piasek o miąższości do ok. 0,3 m, usypany w tym miejscu zapewne podczas budowy ogrodzenia cerkwi (warstwa 106)¹⁸. Z tego okresu pochodzi także wkop, w którym posadowiono mur ogrodzenia (obiekt 125; Ryc. 24:1.3).

¹⁸ Nastąpiło to najprawdopodobniej na początku XX wieku, jednak już po badaniach wykopaliskowych z 1911 roku, gdyż ogrodzenie nie zostało zaznaczone na sporządzonym wówczas planie (por. Ryc. 4).

Z wymienionych warstw pozyskano 11 zabytków krzemiennych (Ryc. 10:7, 12:5, 17:1) oraz 312 fragmentów naczyń, wśród których przeważały materiały datowane prawdopodobnie na młodszy okres przedrzymski (208 fragm.; Ryc. 25:2–4). Mniej liczne były znaleziska wczesnośredniowieczne (57 fragm.; Ryc. 25:9.10) i nowożytnie (39 fragm.), odkryto też pojedyncze ułamki naczyń neolitycznych (Ryc. 16:6) oraz o nieokreślonej chronologii (odpowiednio 6 i 2 fragm.).

Znajdujący się pod tymi strukturami pierwotny nasyp kopca tworzyły warstwy brązowego piasku (warstwy

Ryc. 20. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Wybór ceramiki ze starszej fazy wczesnego średniowiecza z wykopu 1: 1–3 – obiekt 13, warstwa 14; 4–7 – obiekt 13, warstwa 42.

Rys.: G. Nowakowska, H. Olczak i A. Poniewierska
 Fig. 20. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Selection of pottery from the older phase of the Early Middle Ages from trench 1: 1–3 – feature 13, layer 14; 4–7 – feature 13, layer 42.
 Drawing: G. Nowakowska, H. Olczak & A. Poniewierska

114/1, 114/2 i 114/3), o łącznej miąższości do ok. 0,8 m (Ryc. 24:1.2.3). Górna (warstwa 114/1) wyróżniała się nieco większą zawartością węgla drzewnych, m.in. z sosny zwyczajnej¹⁹. Z warstw 114/1 i 114/2 pozyskano 10 wytworów krzemienych (Ryc. 11:1, 13:15, 15:6, 17:5), 141 fragmentów ceramiki zapewne z młodszego okresu przedrzymskiego (Ryc. 25:6–8) oraz cztery ułamki naczyń neolitycznych (Ryc. 16:6) i trzy nowożytnych.

Większość nasypu wzniesiono na piaszczystym calcu, po oczyszczeniu terenu z humusu. Warstwa próchnicy

pierwotnej (warstwa 108) zachowała się jedynie w południowej części kopca i u jego podnóża. Był to ciemnoszarobrazowy piasek, w zachodniej części wykopu przechodzący w ciemnobrazowy, o miąższości 0,1–0,2 m. Pozyskano z niego 138 fragmentów ceramiki prawdopodobnie z młodszego okresu przedrzymskiego, siedem ułamków ze starszej fazy wczesnego średniowiecza, cztery fragmenty nowożytnych i dwa o niejasnej chronologii. Znaleziono w nim także gliniany przęślik (Ryc. 25:1), 10 wytworów krzemienych (Ryc. 10:9, 11:10, 13:5, 14:1, 15:1), fragment nieokreślonego przedmiotu żelaznego i grudkę polepy.

W nasyp wkopane były trzy prostokątne jamy grobowe (obiekty 117, 121 i 123), które zorientowane były po 87

¹⁹ G. SKRZYŃSKI 2016, tab. 1. Analizy botaniczne wykonał Grzegorz Skrzyński z Muzeum Ziemi PAN (G. SKRZYŃSKI 2016; 2019), któremu składamy serdeczne podziękowania.

Ryc. 21. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Północna część wykopu I z jamą 29 oraz obłożonym kamieniami (warstwa 30) grobem 85. Fot.: D. Krasnodębski

Fig. 21. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Northern part of trench I with pit 29 and grave 85 lined with stones (layer 30). Photo: D. Krasnodębski

osi wschód-zachód i ułożone równolegle w odległości ok. 1,4 m i ok. 1,8 m od siebie (Ryc. 24:1). Przykrywała je dziesięciocentymetrowej miąższości warstwa przemieszanego, jasnoszarego i żółtego piasku (warstwa 112; Ryc. 24:2.3), w którym znaleziono pojedynczy krzemień, 43 fragmenty naczyń prawdopodobnie z młodszego okresu przedrzymskiego (Ryc. 25:5), a także dwa ułamki ceramiki nowożytniej, jeden neolitycznej i dwa o nieokreślonej chronologii. Dwie jamy grobowe (obiekty 117 i 121) przebadano, zaś trzecią (obiekt 123), wychodzącą poza granicę wykopu, pozostawiono niewyeksplorowaną. Wymiary grobu 117 wynosiły 1,95×0,90 m, a głębokość dochodziła do 1,3 m (Ryc. 24:1.2. 26). Jego wypełnisko (warstwa 116) stanowił przemieszany piasek o brązowej i żółtej barwie. Szkielet, należący do mężczyzny w wieku 40–45 lat²⁰, zwrócony był czaszką na zachód i przykryty sosnową skrzynią bez dna, o wymiarach 1,75×0,55 m. Grób 121 wkopany został na głębokość 1,2 m, zaś jego wymiary wynosiły ok. 2,0×0,8 m (Ryc. 24:1). Również w tym wypadku szkielet, należący do kobiety w wieku 24–35 lat, skierowany był czaszką na zachód. Ciało zmarłej z boku i od góry zabezpieczone zostało sosnowymi deskami, tworzącymi skrzynię o wymiarach ok. 1,65×0,60 m. Jamę wypełniał jasnobrązowy piasek, w dolnej części przemieszany z jasnożółtym (warstwa 120). W żadnym z grobów nie znaleziono wyposażenia lub pozostałości stroju.

Oprócz grobów w obrębie wykopu natrafiono również na kilka obiektów o innej funkcji. Pierwszy z nich to w przybliżeniu kolistą jamą o średnicy dochodzącej do ok. 1 m i stożkowatym dnie, zagłębionym w calec na

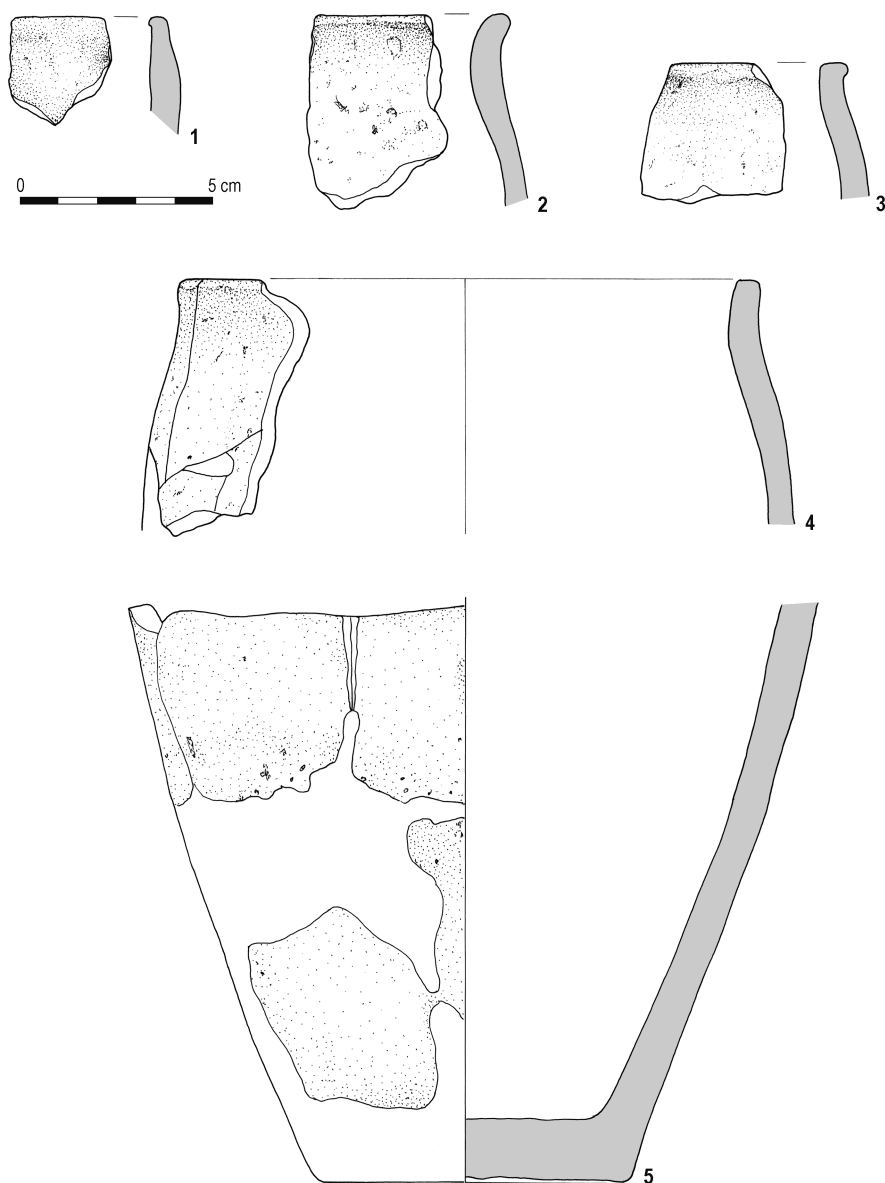

Ryc. 22. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Przekrój jamy 38 i wkopanego w nią grobu 67. Fot.: D. Krasnodębski

Fig. 22. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Section of pit 38 and grave 67 dug into it. Photo: D. Krasnodębski

ok. 0,4 m (obiekt 131; Ryc. 24:1). Wkopana ona była z poziomu humusu pierwotnego, a jej wypełnisko (warstwa 130) stanowił brązowy piasek z bardzo dużą ilością drobnych węgli sosny. Drugi obiekt to zachowana w niewielkim fragmencie jama o nieokreślonym bliżej kształcie i rozmiarach (obiekt 133), zniszczona przez wkop grobu 117 (Ryc. 24:1.2). Jej wypełnisko było bardzo podobne do otaczającego nasyp humusu pierwotnego (warstwa 108). Jamy można łączyć z okresem poprzedzającym usypanie kopca i datować zapewne na młodszy okres przedrzymski lub starszą fazę wczesnego średniowiecza. Jedynie w pierwszej z nich znaleziono fragment naczynia prawdopodobnie z młodszego okresu przedrzymskiego.

Pozostałe obiekty pochodzą z okresu nowożytnego. Należy do nich prawdopodobny dół postłupowy (obiekt 119) zarejestrowany u podnóża nasypu, od strony południowo-zachodniej (Ryc. 24:1). W przebadanej części miał on ok. 0,6 m średnicy i tyle samo głębokości. Wypełniony był ciemnobrązowym piaskiem (warstwa 118), w którym znaleziono fragment ceramiki nowożytniej i niewielki kawałek żelaza. Trzy inne obiekty to zapewne pozostałości śladów po słupach, o czworokątnym lub owalnym kształcie, długości ok. 0,2–0,6 m i głębokości od 0,2 do 0,5 m. Jeden odkryto na szczycie nasypu (obiekt 110), zaś dwa u jego podstawy (obiekty 127 i 129; Ryc. 24:1). Wypełniska dwóch z nich zawierały fragmenty spalonego i niespalonego drewna, pochodzącego m.in. z sosny. Być może niektóre z tych obiektów są śladami po wkopanych w nasyp kurhanu krzyżach, które zostały zaznaczone na planie wykonanym przez Siergieja Dubińskiego (por. Ryc. 4).

Ryc. 23. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Wybór ceramiki ze starszej fazy wczesnego średniowiecza z wykopu 1:

1, 2 – obiekt 38, warstwa 39; 3–5 – obiekt 67, warstwa 69. Rys.: G. Nowakowska, H. Olczak i A. Poniewierska

Fig. 23. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Selection of pottery from the older phase of the Early Middle Ages from trench 1: 1, 2 – feature 38, layer 39; 3–5 – feature 67, layer 69. Drawing: G. Nowakowska, H. Olczak & A. Poniewierska

CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁÓW ZABYTKOWYCH I CHRONOLOGIA POSZCZEGÓLNYCH FAZ OSADNICZYCH

EPOKA KAMIENIA

Wyroby krzemienne

Podczas badań wykopaliskowych odkryto 241 wytworów krzemianych, z czego 207 w wykopie 1, a 34 w wykopie 2 (Ryc. 10–15, 17). Wyróżniono wśród nich formy rdzeniowe, półsurowiec odłupkowy i wiórowy oraz narzędzia. Wszystkie wykonane zostały z krzemienia kredowego.

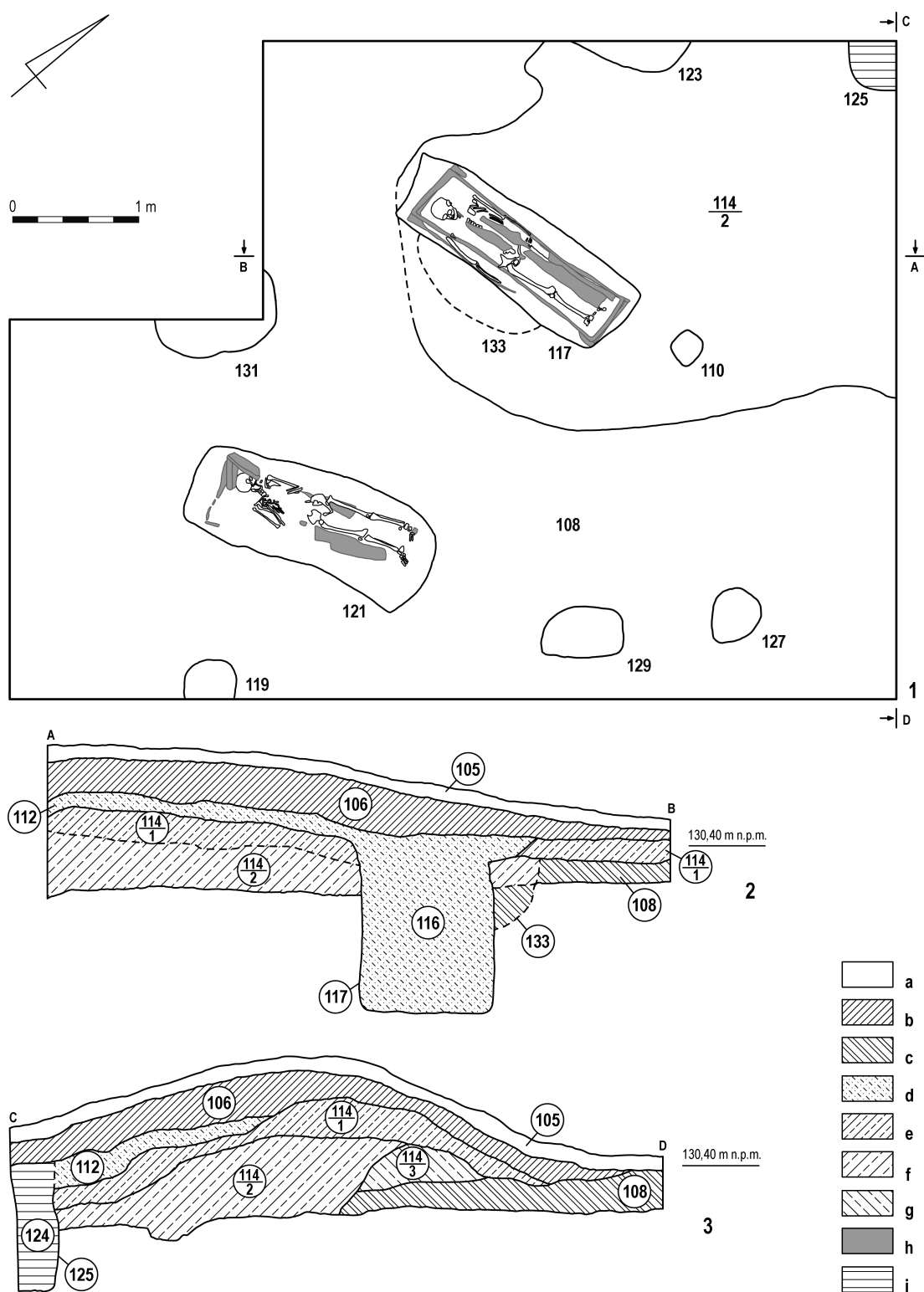
Rdzenie

W zbiorze wydzielono cztery rdzenie: wiórowy, wiórowo-odłupkowy i dwa odłupkowe. Pierwszy z nich, wiórowy

szerokoodłupniowy o eksploatowanych bokach, ma regularne i proste negatywy. Tył rdzenia jest naturalny – korowy. Pięta była intensywnie odnawiana, a kąt pomiędzy nią a odłupnią jest mniejszy niż 90°. Jego długość wynosi 35 mm, a szerokość 34 mm (Ryc. 17:3).

Okaz wiórowo-odłupkowy, o długości 47 mm i szerokości 33 mm, ma dwie oddzielne odłupnie – wiórową i wiórowo-odłupkową o negatywach dwukierunkowych. Obie odłupnie mają przygotowane pięty (Ryc. 17:1).

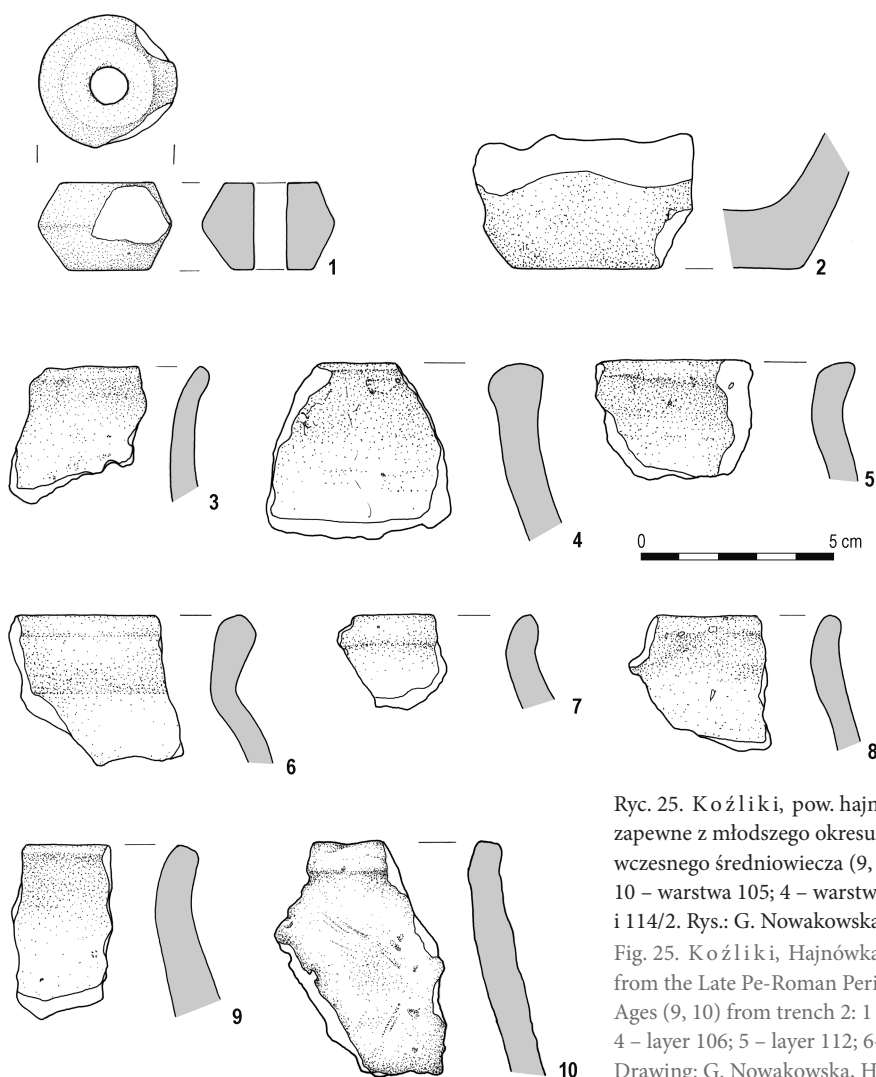
Wśród rdzeni odłupkowych wyróżniono podkrążkowy, o zmienionej orientacji i dwa jednopiętowe. Okaz podkrążkowy, o wymiarach 37×37 mm, ma płaską odłupnię i dookólną piętę, która na znacznej części obwodu jest przygotowana (Ryc. 17:2). Rdzeń o zmienionej orientacji jest formą wieloodłupniową o wymiarach 40×36 mm (Ryc. 17:4).

Ryc. 24. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3, kurhan nr 1. Plan zbiorczy wykopu 2 (1) oraz profile (2, 3): a – humus współczesny; b – ciemnoszary (10YR 3/3-2/3) piasek; c – ciemnoszarobrązowy i ciemnobrązowy (10YR 3/3) piasek; d – przemieszany piasek – żółty, brązowy i jasnoszary (10YR 6/6, 6/4, 5/1); e – brązowy (10YR 4/3-3/4) piasek; f – brązowy (10YR 4/3) piasek; g – brązowy (10YR 3/4) piasek z szarymi plamami; h – pozostałości drewna z trumien; i – zniszczenie (wkop związany z murem otaczającym cerkiew).

Rys.: Z. Tragarz

Fig. 24. Koźliki, Hajnówka County, site 3, barrow no. 1. Comprehensive plan of trench 2 (1) and profiles (2, 3): a – contemporary topsoil; b – dark grey (10YR 3/3-2/3) sand; c – dark grey-brown and dark brown (10YR 3/3) sand; d – mixed sand – yellow, brown and light grey (10YR 6/6, 6/4, 5/1); e – brown (10YR 4/3-3/4) sand; f – brown (10YR 4/3) sand; g – brown (10YR 3/4) sand with grey spots; h – remains of coffin wood; i – destroyed area (cut related to the wall surrounding the Orthodox church). Drawing: Z. Tragarz

Ryc. 25. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Wybór zabytków ceramicznych zapewne z młodszego okresu przedrzymskiego (1–8) i ze starszej fazy wczesnego średniowiecza (9, 10) z wykopu 2: 1 – warstwa 108; 2, 3, 9, 10 – warstwa 105; 4 – warstwa 106; 5 – warstwa 112; 6–8 – warstwy 114/1 i 114/2. Rys.: G. Nowakowska, H. Olczak i A. Poniewierska

Fig. 25. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Selection of pottery probably from the Late Pe-Roman Period (1–8) and older phase of the Early Middle Ages (9, 10) from trench 2: 1 – layer 108; 2, 3, 9, 10 – layer 105; 4 – layer 106; 5 – layer 112; 6–8 – layers 114/1 and 114/2. Drawing: G. Nowakowska, H. Olczak & A. Poniewierska

W zbiorze wydzielono także dwa okruchy negatywowe. Pierwszy z nich ma wymiary 26×43 mm. Odłupnia jest szeroka, lekko wklęsła (Ryc. 17:5). Drugi egzemplarz, o wymiarach 74×20 mm, ma odłupnię znajdującą się pośrodku szerokości bryły, w miejscu jej największej wypukłości (Ryc. 10:1). Obie formy mają korowe pięty.

Wyróżniono również jeden dwubiegunowy łuszczeń o wymiarach 28×13 mm (Ryc. 10:2).

Półsurowiec odłupkowy

W zbiorze odnotowano 55 odłupków. Zdecydowana większość z nich – 48 egzemplarzy – ma negatywy jednokierunkowe (Ryc. 10:6.8.9.11). Pozostałe zaliczono do form dwu- i wielokierunkowych (Ryc. 10:7.10). Długość odłupków zawiera się w przedziale od 12 do 42 mm, przy szerokości od 11 do 40 mm, zaś grubość waha się od 2 do 11 mm (Ryc. 27). Poza tym wyszczególniono cztery świeżaki o bardzo zbliżonych parametrach. Ich długość wynosi od 25 do 27 mm (Ryc. 10:3–5).

Półsurowiec wiórowy

Wydzielono 86 okazów wiórów zwykłych, w tym 30 zachowanych w całości i 56 fragmentów (Ryc. 11:5–9, 12). Te pierwsze mają długość od 25 do 88 mm, szerokość od 8 do 17 mm, zaś grubość od 2 do 7 mm (Ryc. 28:1). Na diagramie wyraźne są dwa zbiory punktów – jeden obejmujący zakres grubości od 1 do 4 mm, przy szerokości od 5 do 13 mm, zaś drugi grubości od 4 do 10 mm, przy szerokości od 10 do 23 mm (Ryc. 28:2). Piętki są najczęściej jednegatywowe, rzadziej zaprawiane. Znaczna część okazów odznacza się zabiegiem prawcowania krawędzi przypiętkowej. Cechą charakterystyczną wiórów są proste i równoległe krawędzie oraz dość równomierna grubość na całej ich długości.

Wyszczególniono okazy o negatywach jednokierunkowych (22 sztuki) i pojedyncze o negatywach dwukierunkowych i dośrodkowych (Ryc. 11:6). Około 40% zbioru stanowią wytwory korowe i częściowo korowe. Grupa wytworów złamanych wykazuje bardzo zbliżone cechy 91

Ryc. 26. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Grób 117.
Fot.: D. Krasnodębski
Fig. 26. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Grave 117.
Photo: D. Krasnodębski

morfolologiczno-technologiczne. Ich piętki także są przeważnie jednegatywowe, zaprawiane występują znacznie rzadziej. Parametry metryczne tych okazów mierzone w relacji ich grubości do szerokości są podobne jak w przypadku wiórów zachowanych w całości (Ryc. 28:3).

Ponadto w zbiorze znajduje się dziewięć zatępców – trzy fragmenty i sześć zachowanych w całości, o grzebienskich jedno- i dwustronnych (Ryc. 11:1–3). Najdłuższy z nich mierzy 71 mm. Jeden z zatępców ma negatywy dwukierunkowe (Ryc. 11:10). Wydzielono też jeden podtępiec, o długości 46 mm (Ryc. 11:4).

Narzędzia

Wśród narzędzi wyróżniono jeden ciosak. Ma on 63 mm długości, 30 mm szerokości i 12 mm grubości. Trzy jego powierzchnie są obrobione, zaś czwarta, spodnia, jest naturalna. Krawędzie boczne są lekko wklęsłe (Ryc. 13:1).

Skrobacze reprezentowane są przez trzy okazy. Krawędzie retuszowane są na stronę spodnią i wierzchnią. Łuskanie jest strome i półstrome (Ryc. 13:3.7.8).

Trzy okazy sklasyfikowano jako drapacze: pierwszy ma 30 mm długości i 20 mm szerokości, drugi odpowiednio 47 i 32 mm, zaś trzeci 27 i 19 mm. Drapiska utworzone są za pomocą retuszu stromego, który w jednym wypadku występuje na stronie spodniej. Największy okaz ma dodatkowo zaretuszowane krawędzie boczne (Ryc. 13:9.10.15).

Wyszczególniono jeden trapez, wykonany z płaskiego, szerokiego i masywnego wióra (Ryc. 13:11). Krawędzie zaretuszowane są prostopadle do osi wióra, retuszem stromym.

Znaleziono też dwa grociki. Egzemplarz niekompletny na stronie spodniej załuskany jest retuszem płaskim

przykrawędnym, natomiast na górnej powierzchniowym (Ryc. 13:13). Drugi grocik to okaz o krawędziach skośnych, załuskanych stromo, przykrawędnie (Ryc. 13:12). Oba egzemplarze wykazują nawiązania do grocików typu *Sośnia*²¹.

Wyszczególniono również zbrojnik typu *Wieliszew*, o długości 33 mm i naturalnej podstawie (Ryc. 13:14).

Jeden przedmiot wykonany z odłupka określono jako pazur, o wymiarach 19×26 mm. Żądkło uformowano drobnym przykrawędnym łusowaniem (Ryc. 14:7).

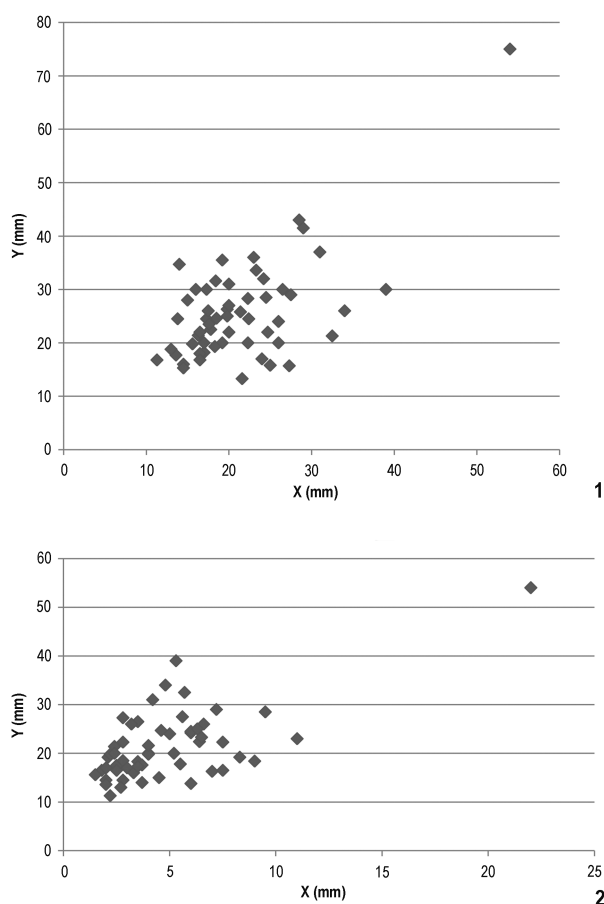
Wyróżniono pięć półtylczaków – trzy wiórowe i dwa odłupkowe. U obu okazów odłupkowych łuskanie jest drobne i obejmuje jedynie spiczaste zwieńczenie części wierzchołkowej (Ryc. 14:3.4). Półtylce okazów wiórowych są usytuowane prostopadle do ich osi (Ryc. 14:2.5.14).

Pięć wytworów sklasyfikowano jako zgrzebła. Ich krawędzie są załuskane płaskim albo półstromym, rynienkowym retuszem (Ryc. 13:4–6, 14:6.9). Wszystkie okazy mają zbliżone rozmiary, ok. 30–40 mm.

Grupa wiórów łuskanych to dziewięć okazów o zróżnicowanych parametrach wielkościowych – długości od 16 do 88 mm i szerokości od 4 do 27 mm. Łuskanie jest płaskie, fragmentaryczne (Ryc. 14:11.15) oraz regularne – półstrome (Ryc. 14:8.10.12, 15:1). W ramach tej grupy sklasyfikowano też pojedynczy egzemplarz wkładki typu *Borki* (Ryc. 14:13), wykonanej na drobnym, regularnym półsurowcu wiórowym i tylcu zaretuszowanym na stronę spodnią.

Odłupki łuskane reprezentowane są przez sześć egzemplarzy. Mają one łuskanie drobne, przykrawędne,

²¹ E. KEMPISTY, H. WIĘCKOWSKA 1983, tabl. III:7.

Ryc. 27. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Diagramy metryczne odłupków: 1 – korelacja długości (Y) i szerokości (X); 2 – korelacja grubości (X) i szerokości (Y). Oprac.: T. Boroń
 Fig. 27. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Flake measurement diagrams: 1 – correlation of length (Y) and width (X); 2 – correlation of thickness (X) and width (Y). Drawing: T. Boroń

obejmujące tylko niewielkie fragmenty ich krawędzi (Ryc. 13:2, 14:1, 15:2–5).

Odnotowano też pojedynczy krzesak (Ryc. 15:6), na którego jednej krawędzi widoczne jest intensywne wy-miażdżenie.

Ponadto wydzielono jedno narzędzie wnękowe o wymiarach 33×22 mm i grubości 6 mm. Wnęka wykonana jest na stronie spodniej, tuż przy sęczku (Ryc. 15:7).

Półsurowiec pozyskiwano stosując techniki wiórową i odłupkową. W wypadku pierwszej z nich zdecydowana większość wiórów ma negatywy jednokierunkowe. Na podstawie ich parametrów wielkościowych stwierdzono, że odbijano je z dwóch typów rdzeni. Pierwszy to formy szerokoodłupniowe o długości ok. 80–90 mm; drugi typ zaś był węższy, a jego długość nie przekraczała 60 mm. Obie formy mają przygotowaną odłupnię i odnawiane w trakcie eksploatacji pięty. Ślady na jednym z wiórów (Ryc. 11:6) świadczą prawdopodobnie o zaprawie bocz-

nej. Brak rdzeni, w szczególności z grupy pierwszej, wynika prawdopodobnie z ich przekształcenia na formy odłupkowe, o czym świadczą odłupki z negatywami wiórowymi (Ryc. 10:6.8). Sporadycznie stosowano również technikę rdzenia o zmienionej orientacji.

Przy zastosowaniu techniki odłupkowej w celu pozyskania odpowiedniego półproduktu wykorzystywano rdzenie jednopiętowe, podkrążkowe oraz o zmienionej orientacji. Wszystkie mają długość od 23 do 40 mm. Podobny zakres wielkościowy charakteryzuje zbiór odłupków. Może to sugerować, że bryły wykorzystywane do wytwarzania rdzeni odłupkowych były mniejszych rozmiarów niż te używane do produkcji rdzeni wiórowych.

Obecność techniki łuszczeniowej poświadcza tylko jeden egzemplarz łuszczenia dwubiegunowego (Ryc. 10:2).

Opisywany zbiór źródeł krzemienych jest trudny do jednoznacznej identyfikacji. Z jednej strony dominują tu późnomezolityczne elementy technotypologiczne, odpowiadające najpełniej janisławickiej koncepcji obróbki tego surowca. Należą do nich przede wszystkim liczne regularne wióry meiolityczne, pozyskiwane zapewne techniką uderzenia pośredniego w trakcie eksploatacji rdzeni wąskoodłupniowych o zaprawianych piętach²². Mowa tu przede wszystkim o okazach o szerokości do 13 mm i grubości do 3,5 mm (Ryc. 12:8–12). Mają one proste i regularne krawędzie, wygładzone fale odbić oraz jednakową grubość na całej długości. Grupa ta wyraźnie zaznacza się na diagramach metrycznych (Ryc. 28). Zbiór wytworów „mezolitycznych” uzupełniają niektóre wióry łuskane, w tym wykonany z wierzchnika (Ryc. 14:12), skrobacze (Ryc. 13:7), nieliczne, ale wyraziste zbrojniki – ostrze typu *Wieliszew* (Ryc. 13:14), oraz wkładka typu *Borki* (Ryc. 14:13). Z drugiej strony widoczne są pewne elementy o późniejszej – neolitycznej czy wręcz wczesnobrązowej – chronologii. Do nich należałoby zaliczyć przede wszystkim grociki typu *Sośnia* (Ryc. 13:12.13), zgrzebla (Ryc. 13:4.5, 14:6) i ewentualnie trapez (Ryc. 13:11)²³.

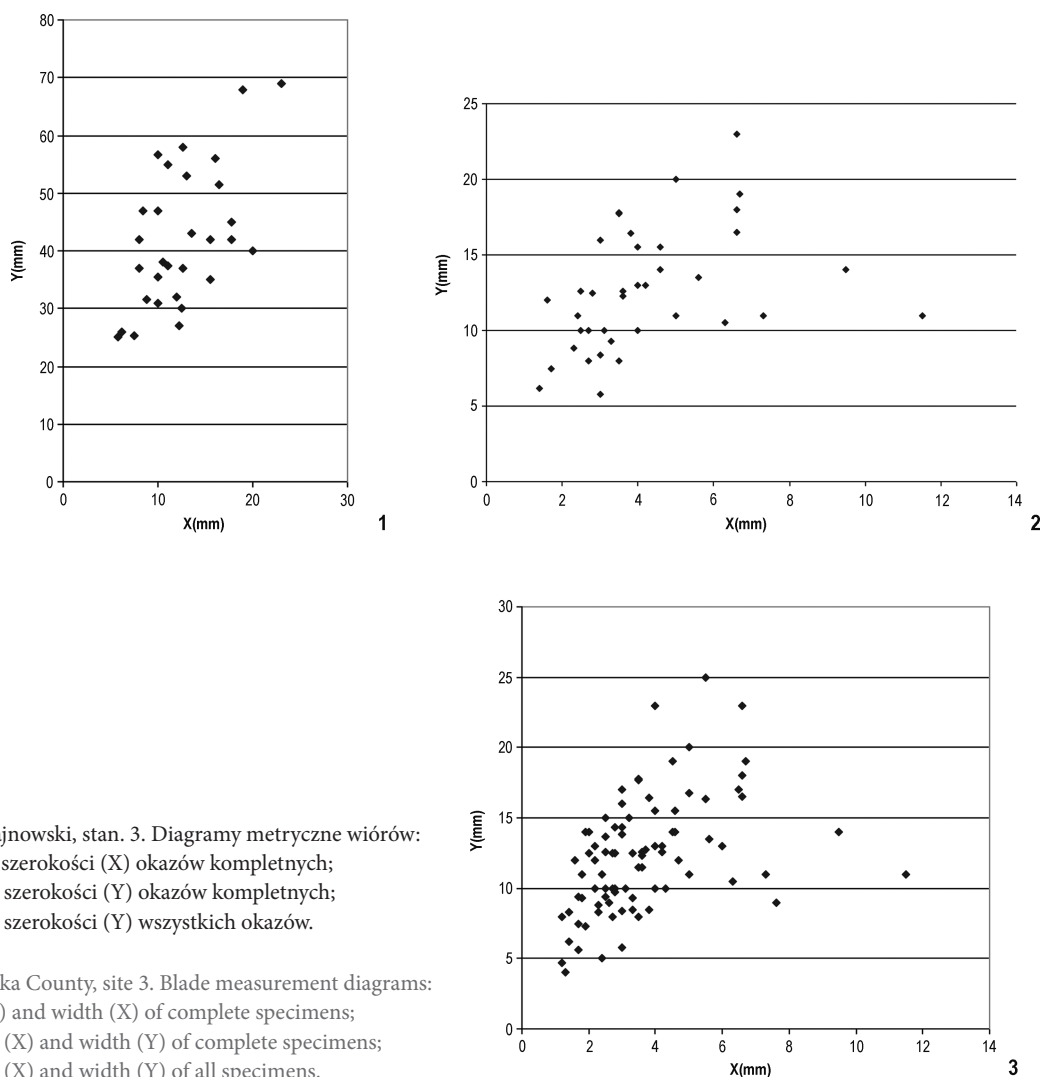
Rozbieżności w identyfikacji wspomnianych elementów nie da się rozpatrywać w oderwaniu od ceramiki neolitycznej czy subneolitycznej (por. dalej). Jak wykazano w ostatnich opracowaniach, komponenty te współwystępują ze sobą właśnie w inwentarzach subneolitycznych, związanych przede wszystkim z kulturą niemieńską i typem *Linin*²⁴. Najlepszym tego przykładem są zamknięte, datowane bezwzględnie sekwencje stratygraficzne odnotowane w Grądach-Woniecku, pow. zambrowski, stan. 1²⁵. Wydaje się więc zasadne, że przynajmniej część „mezolitycznych” źródeł krzemienych

²² W. MIGAL, M. WĄS 2006; M. WĄS 2011, 11.

²³ Por. M.M. ČARNĀŮSKI, U.F. ĪSAENKA 1997, 148, ryc. 56.

²⁴ Por. S.K. KOZŁOWSKI 2019; S.K. KOZŁOWSKI 2022; M. PRZEŹDZIECKI 2022.

²⁵ Por. A. WAWRUSIEWICZ ET ALII 2017, 181–183.

Ryc. 28. Koźliki, pow. hajnowski, stan. 3. Diagramy metryczne wiórów:

- 1 – korelacja długości (Y) i szerokości (X) okazów kompletnych;
- 2 – korelacja grubości (X) i szerokości (Y) okazów kompletnych;
- 3 – korelacja grubości (X) i szerokości (Y) wszystkich okazów.

Oprac.: T. Boroń

Fig. 28. Koźliki, Hajnówka County, site 3. Blade measurement diagrams:

- 1 – correlation of length (Y) and width (X) of complete specimens;
- 2 – correlation of thickness (X) and width (Y) of complete specimens;
- 3 – correlation of thickness (X) and width (Y) of all specimens.

Drawing: T. Boroń

związana jest z późniejszymi ugrupowaniami łowiecko-zbierackimi kultury niemeńskiej, funkcjonującymi już w epoce neolitu. Nie wyklucza to oczywiście istnienia starszych, *stricte* janisławickich faz zasiedlenia stanowiska, jednakże precyzyjne udokumentowanie tego faktu nie jest możliwe z powodu niejednoznacznego i często wtórnego kontekstu odkryć. Jednocześnie na subneolityczną, ściślej „niemeńską” proveniencję znacznej części zbioru wskazują formy powszechnie interpretowane jako późne. Oczywistym ich przykładem jest grocik typu *Sośnia* – forma relatywnie rzadka, występująca jednak wyłącznie na stanowiskach kultury niemeńskiej²⁶. Również niemeńską proveniencję należy przypisać fragmentarycznie zachowanemu grocikowi (Ryc. 13:13), który reprezentuje zapewne okaz asymetryczny o prostej podstawie, klasyfikowany w ramach typu I, dość powszech-

nie reprezentowanego w kontekście znalezisk kultury niemeńskiej²⁷. Z późnym etapem funkcjonowania tych ugrupowań łączyć możemy również medio- i makrolityczne formy zgrzebeł kształtowanych retuszem rynienkowatym. Okaz z Koźlik (Ryc. 14:6) odpowiada znaleziskom kultury niemeńskiej ze stanowisk w Sośni, pow. grajewski, stan. 1²⁸, Woźnejwsi, pow. grajewski, stan. 1²⁹ i Grąd-Woniecka, stan. 1³⁰.

W przeciwieństwie do dobrze udokumentowanych relacji wytworów krzemiennych i ceramiki subneolitycznej kultury niemeńskiej, znacznie bardziej kontrowersyjnie wygląda kwestia wydzielenia źródeł *stricte* neolitycznych. Poza pojedynczymi fragmentami naczyń (por. dalej) brak bowiem elementów, które w sposób jednoznaczny

²⁷ Por. M. KOWALEWSKI 2019.

²⁸ E. KEMPISTY, H. WIĘCKOWSKA 1983, ryc. 20:3.

²⁹ E. KEMPISTY, Z. SULGOSTOWSKA 1991, ryc. 32.

³⁰ A. WAWRUSIEWICZ ET ALII 2017, ryc. III.74, III.88.

wskazywałyby na obecność ugrupowań kultury amfor kulistych. Może to świadczyć o innej atrybucji wymienionej ceramiki i jej związkach z subneolitycznymi ugrupowaniami „linińskimi”, których nie da się wyróżnić na poziomie źródeł krzemienych³¹. Z drugiej strony nie można także wykluczyć, że osadnictwo kultury amfor kulistych było krótkotrwałe i nie doprowadziło do akumulacji identyfikowalnych technotypologicznie materiałów krzemienych.

Jedynym wyraźnie odmiennym komponentem kolekcji z Koźlik jest rdzeń łuszczeniowy (Ryc. 10:2). Ta technika obróbki krzemienia jest praktycznie nieznana z podlaskich stanowisk mezolitycznych i subneolitycznych. Nader często okazy takie notowane są jednak w kontekście późniejszych źródeł, związanych już z szeroko pojętą epoką metali³². Możliwe zatem, że rdzeń stanowi świadectwo obróbki i wykorzystania krzemienia w młodszym okresie przedrzymskim, zaznaczającym się w materiałach ceramicznych.

Ceramika

Podczas badań na stanowisku pozyskano nieliczny zbiór ceramiki neolitycznej (49 fragm.; Ryc. 16). W wykopie 1 odkryto 38 ułamków naczyń. Największą ich liczbę znaleziono w humusie współczesnym (15 fragm.), a po kilka fragmentów w próchnicy pierwotnej (warstwy 55 i 74) oraz w wypełniskach obiektów 13, 16, 32, 49, 62, 75 i 89, datowanych na wczesne średniowiecze i okres nowożytny. Ceramika z wykopu 2 (11 fragm.) pochodzi z nasypu kopca (warstwy 114/1 i 114/2), warstwy związanej z grobami szkieletowymi (warstwa 112) i nawarstwień współczesnych (warstwy 105 i 106).

Po wyklejeniu materiału otrzymano łącznie 47 fragmentów, co świadczy o słabym stanie zachowania zbioru. Potwierdza to również analiza współczynnika rozdrobnienia, to jest iloczynu masy do liczby ułamków odnoszonych w danej jednostce stratygraficznej. W wypadku całości kolekcji uzyskano wynik 5,71. Średnia waga ułamków ceramiki z humusu współczesnego wynosi 3,72 g. Obydwie wartości w zasadniczym stopniu odpowiadają specyfice materiałów powierzchniowych, z natury rzeczy narażonych na działanie intensywnych czynników podepozycyjnych³³. Ze względu na charakter zbioru niemożliwa była wiarygodna ocena cech makromorfologicznych, w związku z czym klasyfikację oparto na obserwacji elementów technologicznych, zdobnictwa i szczegółów ukształtowania poszczególnych części naczyń.

Wśród analizowanych źródeł można wyróżnić trzy zasadnicze komponenty neolitycznych faz osadniczych. Do

pierwszej grupy zaliczono 12 fragmentów naczyń (Ryc. 16:1.2). Wszystkie pochodzą z pojemników cienko- lub średniościennych: grubość ich ścianek wahała się od 3 do 7 mm, przy średniej wartości wynoszącej 5,13 mm. Obydwie powierzchnie są równe, dobrze wygładzone, a widoczne niekiedy nierówności wynikają z uziarnienia zastosowanej domieszki schudzającej. Jako domieszki użyto piasku oraz drobno- i średnioziarnistego tłucznia mineralnego o niejednorodnej barwie. Masa ceramiczna jest bardzo dobrze przygotowana, o czym świadczą jednolite przełamy. Wszystkie ułamki pochodzą z brzuśców, co ogranicza możliwość obserwacji cech mikromorfologicznych. W zaledwie jednym wypadku zarejestrowano wyraźny, mocno wyprofilowany fragment przejścia górnej części naczynia w szyjkę (Ryc. 16:1). Odnotowany na dwóch ułamkach ornament składa się z horyzontalnych, szerokich i segmentowanych pasm wykonanych techniką ścięgu bruzdowego. Wyróżnić tu można zarówno jego wariant „klasyczny” (grupa III³⁴), tworzący linię ciągłą (Ryc. 16:1), jak i tzw. rozrzedzony (grupa IV), w którym poszczególne odciski wykonano w dość dużych odstępach (Ryc. 16:2). Zapewne mamy tu do czynienia z układami zwielokrotnionymi (warianty IIIf i IVf). Znamienne jest, że dekorację wykonano używając narzędzia o bardzo podobnym, zbliżonym do owalu żądle (nasada kości?).

Opisane ułamki ceramiki, choć nieliczne i nie mające wyraźnych elementów dystynktywnych, łączyć można z „klasycznym” etapem rozwoju społeczności kultury niemeńskiej. Zwielokrotnione, segmentowane pasma szerokiego ścięgu bruzdowego, zlokalizowane w górnej i środkowej części brzuśca, są elementem charakterystycznym dla naczyń z grup stylistycznych 2b i 2c, wyróżnionych na podstawie analiz najliczniejszego i najbardziej zróżnicowanego zbioru pochodzącego z Grąd-Woniecka, stan. 1³⁵. Taką ocenę potwierdza również tendencja do podkreślania tektoniki pojemników w miejscu styku szyjki i brzuśca. Charakterystyczna jest także korelacja cech technologicznych wspomnianych ułamków naczyń z Koźlik w relacji do ogółu elementów wyróżnionych w ramach drugiej grupy stylistycznej ceramiki z Grąd-Woniecka. Te pierwsze mieszczą się w definicji „amforowej” grupy technologicznej E³⁶, która jest powszechna we wczesnych i „klasycznych” etapach rozwoju wytwórczości garncarskiej kultury niemeńskiej³⁷. Opisana stylistyka należy do najbardziej trwałych i stabilnych elementów kultury materialnej społeczności „niemeńskich”. Początek jej funkcjonowania można umieścić na przełomie V i IV tysiąclecia p.n.e., zaś koniec zbiega się zapewne z ogólną

³⁴ Klasyfikacja zdobnictwa według A. WAWRUSIEWICZ ET ALII 2017, 82–87.

³⁵ A. WAWRUSIEWICZ ET ALII 2017, 163–164, ryc. IV.9, IV.10.

³⁶ Por. J. Czebreszuk 1996, 12–29; B. Józwiak 2003, 97–104.

³⁷ Por. A. WAWRUSIEWICZ ET ALII 2017, ryc. IV.11.

³¹ Por. M. PRZEŹDZIECKI 2022, 242.

³² Por. A. WAWRUSIEWICZ 2018, 79–80.

³³ A. WAWRUSIEWICZ ET ALII 2017, 72.

transformacją stylistyki ceramiki, która miała miejsce około połowy III tysiąclecia p.n.e.³⁸

Najliczniejszą grupę ceramiki neolitycznej z Koźlik stanowi 29 ułamków cienkościennych naczyń, których charakterystyczną cechą jest wyraźne przecieranie obu powierzchni, pozostawiające niekiedy głęboki relief. Grubość ich ścianek waha się od 4 do 6 mm, przy średniej wartości 4,8 mm. Masę ceramiczną schudzano dodając znaczną ilość różnoziarnistego tłucznia mineralnego o różowej barwie. Przelamy mają jednolitą, rzadziej blaszkowatą strukturę. W wyróżnionym zbiorze znajdują się dwa fragmenty wylewów, umożliwiające określenie cech mikromorfologicznych górnych części naczyń. W obu wypadkach mamy do czynienia z pojemnikami (zapewne garnkami ostrodennymi) z tzw. wolem – krawędzią wylewu charakterystycznie nachyloną do wnętrza naczynia. Brzegi należą do form prostych, o łukowatym (Ryc. 16:3) i prostym (Ryc. 16:4) zwieńczeniu. Pierwszy z wymienionych wylewów jest zdobiony na krawędzi płytkimi odciskami narzędzia o wrzecionowatym żądle, ułożonymi diagonalnie w stosunku do linii obwodu naczynia (por. Ryc. 16:3; elementy grupy zdobniczej IXb). W omawianym zespole ceramiki odnotowano również ornament złożony z odcisków stempla o dwuzębny żądle (grupa zdobnicza Xb), tworzących poziome pasmo (Ryc. 16:5). Jego stan zachowania nie daje jednak wiarygodnych podstaw do określenia lokalizacji dekoracji na powierzchni naczynia.

Zarówno cechy mikromorfologiczne opisanych naczyń, jak i brak „klasycznych” elementów zdobnictwa kultury niemeńskiej doskonale odpowiadają licznej serii źródeł ceramicznych ze stanowiska w Grądach-Woniecku. Są one zarazem wyznacznikiem wyróżnionej tam grupy stylistycznej 3 (GS 3). Podobieństwa dotyczą też cech technologicznych. Materiały z Koźlik można w całości sklasyfikować w ramach „klasycznoniemeńskiej” grupy technologicznej M³⁹, charakterystycznej dla analogicznych zespołów źródeł⁴⁰. Pojemniki te odzwierciedlają wyraźnie zregionalizowany etap przemian stylistycznych późnego horyzontu rozwojowego kultury niemeńskiej. Najbliższe analogie ograniczają się w zasadzie do obszaru Niziny Północnopodlaskiej. Ścisłe podobieństwa można znaleźć w ceramice ze środkowego dorzecza Narwi, na przykład z Jeronik, stan. 2⁴¹, Żółtek, stan. 6 (oba pow. białostocki) oraz wspomnianych już Grąd-Woniecka⁴². Stylistyka ta obecna jest również w zespołach pochodzą-

cych z dorzecza Biebrzy, m.in. z Sośni⁴³ i Woźnejwsi⁴⁴, choć tu zdecydowanie dominują pojemniki o grubszych ściankach i ogólnie słabszym przygotowaniu masy ceramicznej niż w zbiorach nadnarwiańskich⁴⁵. Naczynia te dość ostrożnie można datować na 2. połowę III tysiąclecia p.n.e.⁴⁶ Niewykluczona jest jednak ich znacznie wcześniejsza chronologia, wręcz równoczesowa z omówioną wcześniej grupą wyrobów o „klasycznych” cechach stylistycznych.

Ostatnią, najmniej liczną grupą źródeł o proveniencji neolitycznej są trzy fragmenty ceramiki pochodzące zapewne z jednego naczynia (Ryc. 16:6). Zrekonstruowana średnica jego wylewu wynosi ok. 15 cm i jest mniejsza niż średnica brzuśca. Pojemnik należy do form cienkościennych (5–6 mm). W dobrze przygotowanej masie ceramicznej widoczna jest domieszka gruboziarnistego tłucznia mineralnego o białej barwie. Powierzchnie naczyń zostały wygładzone, a widoczne niekiedy nierówności są efektem użycia dużych ziaren domieszki. Szyjka jest cylindryczna, lekko nachylona do wewnątrz, a krawędź wylewu prosta, o ściętym poziomo zwieńczeniu. Górną część pojemnika ozdobiło zwielokrotnionymi (co najmniej czterema), poziomymi pasmami odcisków sznura dwudzielnego.

Ze względu na słaby stan zachowania trudno jest o jednoznaczny klasyfikację kulturową tego naczynia. Nie ułatwia tego również sposób jego zdobienia – ornament sznurowy w 2. połowie III i na przełomie III i II tysiąclecia p.n.e. stał się powszechnym, wręcz ponadkulturowym sposobem dekoracji, pojawiającym się w kontekście różnych ugrupowań neolitycznych i subneolitycznych. Nacznynie wydaje się nawiązywać do tradycji wytwórczości ceramicznej społeczności kultury amfor kulistych, które w III tysiącleciu p.n.e. penetrowały południowo-wschodnią część strefy leśnej Europy Wschodniej, będąc tam jednym z ważnych czynników przemian kulturowych⁴⁷. Tę atrybucję mogą potwierdzać zarówno cechy morfologiczne i zdobnicze, jak i technologia przygotowania masy ceramicznej, oparta na domieszce gruboziarnistego tłucznia mineralnego. Dekoracja górnych części naczyń horyzontalnymi pasmami odcisków sznura należała do najpowszechniejszych kompozycji zdobniczych, widocznych zarówno w materiałach z obszaru północnego Mazowsza⁴⁸, jak i północnego Podlasia⁴⁹.

Ślady osadnicze związane z kulturą amfor kulistych są na terenie Niziny Północnopodlaskiej nieliczne i – poza

³⁸ A. WAWRUSIEWICZ ET ALII 2017, 175–176.

³⁹ Por. B. JÓZWIĄK 2003, 97–98.

⁴⁰ A. WAWRUSIEWICZ ET ALII 2017, 167.

⁴¹ A. WAWRUSIEWICZ 2012, ryc. 11; 12:1.

⁴² A. WAWRUSIEWICZ ET ALII 2017, 166–167, ryc. IV:13.

⁴³ E. KEMPISTY, H. WIĘCKOWSKA 1983, tabl. XVIII:8, XIX:1–3.

⁴⁴ E. KEMPISTY, Z. SULGOSTOWSKA 1991, tabl. XXXIX:3.5–7.

⁴⁵ Por. A. WAWRUSIEWICZ 2013.

⁴⁶ A. WAWRUSIEWICZ ET ALII 2017, ryc. IV:23.

⁴⁷ Por. M. SZMYT 1999.

⁴⁸ M. BIAŁOWARCZUK, J. GAWROŃSKA 2011, ryc. 2:1–4.

⁴⁹ D. JASKANIS 1971.

zespołami grobowymi z Brańska, pow. bielski⁵⁰ i Brodowa, pow. grajewski⁵¹ – mało dystynktywne. Niemniej właśnie z obszaru doliny górnej Narwi znanych jest obecnie kilka stanowisk z ceramiką tej kultury⁵².

O ile przyjęcie „amforowej” atrybucji kulturowej wydaje się najbardziej prawdopodobne, to nie należy wykluczać innej proveniencji omawianych materiałów. Można tu wskazać nawiązania stylistyczne do naczyń kultury ceramiki sznurowej, które jednak na terenie Podlasia charakteryzują się inną technologią przygotowania masy ceramicznej. Ornament zwielokrotnionych, poziomych pasm odcisków sznura obecny jest również na naczyniach „linińskich”, pochodzących głównie z Mazowsza⁵³, a także Pojezierza Mazurskiego i tamtejszych zespołów typu *Ząbie-Szestno*⁵⁴. Na północnym Podlasiu spotykane są one jednak sporadycznie, przede wszystkim na zachodnich i północnych rubieżach tego regionu⁵⁵.

Wyróżnienie trzech odrębnych faz osadnictwa neolitycznego wydaje się potwierdzać również dyspersja fragmentów ceramiki. O ile większość (75%) ułamków naczyń sklasyfikowanych w ramach pierwszej z wyróżnionych grup, odpowiadającej „klasycznej” kulturze niemeńskiej, pozyskano z wykopu 1, zlokalizowanego na krawędzi doliny, to ich obecność stwierdzono również w warstwach kopca nr 1 (wykop 2). Odmiennie wygląda to w wypadku materiałów o cechach „późnoniemeńskiej” grupy stylistycznej 3 – z wykopu 1 pochodzi aż 28 z 29 pozyskanych fragmentów ceramiki. Natomiast ułamki naczyń o cechach kultury amfor kulistych wystąpiły wyłącznie w nawarstwieniach kopca. Prawdopodobnie mamy tu zatem do czynienia z minimum trzema etapami osadnictwa, których ślady koncentrowały się w nieco innych miejscach stanowiska.

EPOKA ŻELAZA – MŁODSZY OKRES PRZEDRZYMSKI (?)
Najliczniejszy zbiór ceramiki, liczący 600 fragmentów, można wiązać z epoką żelaza, prawdopodobnie z młodszym okresem przedrzymskim (Ryc. 25:2–8). Zdecydowana większość materiału (581 fragm.) pochodzi z kopca nr 1. Fragmenty naczyń z tego okresu przeważały wśród znalezisk z nasypu (warstwy 114/1 i 114/2 – 141 fragm.; Ryc. 25:6–8) oraz z humusu pierwotnego (warstwa 108 – 138 fragm.). Licznie występowały również w warstwach współczesnych (warstwy 105 i 106 – łącznie 210 fragm.; Ryc. 25:2–4), wypełniskach grobów 117 i 121 (28 fragm.) oraz w związanej z nimi warstwie 112 (43 fragm.);

⁵⁰ W. ANTONIEWICZ 1938.

⁵¹ D. JASKANIS 1971.

⁵² Por. A. WAWRUSIEWICZ 2011, 23–24.

⁵³ E. KEMPISZY 1972, tabl. III:16.17, XIV:4.5, XIX:2–8, XXV:11, XXIX:1.13.18; A. WAWRUSIEWICZ 2022, 220, ryc. IV.14.

⁵⁴ D. MANASTERSKI 2009, tabl. 8:1, 10:2, 17:1.2.6, 26:8.

⁵⁵ A. WAWRUSIEWICZ ET ALII 2017, 171.

Ryc. 25:5). Pojedyncze ułamki odnotowano też w nowożytnym dole posłupowym 129 (2 fragm.) i w jamie 131 (1 fragm.). Z wykopu 1 pochodzi tylko 19 fragmentów naczyń datowanych na ten okres – po kilka z nich odkryto w humusie współczesnym (warstwa 60), w warstwach próchnicy pierwotnej (warstwy 55 i 74) oraz w obiektach wczesnośredniowiecznych (obiekty 13 i 38) i nowożytnych (obiekty 16, 22, 32, 51, 56 i 75). Materiały, zwłaszcza z kopca nr 1, charakteryzują się bardzo dużym stopniem erozji i fragmentacji, co przejawia się w niewielkiej liczbie ułamków o długości powyżej 5 cm.

W zbiorze przeważają ułamki tzw. naczyń kuchennych, do których zaliczyć można grubościennie i niestarannie wykonane wyroby, w większości prawdopodobnie garnki. Ich powierzchnia ma zazwyczaj ślady lekkiego zagładzania, rzadziej obmazywania wiechciem. Bardzo nieliczne są ułamki naczyń o ściankach w całości chropowaconych lub w górnej części starannie wygładzonych, a poniżej chropowaconych. Domieszkę schudżającą u tej grupy wyrobów stanowi na ogół gruboziarnisty, rzadziej średnioziarnisty tłuczeń, o granulacji do 3 mm, występujący w znacznej ilości i przyczyniający się do kruchości ich ścianek. Tylko pojedyncze fragmenty charakteryzują się nieco innym składem masy ceramicznej, a mianowicie niewielką zawartością domieszki gruboziarnistego tłucznia lub piasku. Barwa naczyń jest zróżnicowana – od pomarańczowej do ciemnobrunatnej, a przełamy zazwyczaj wielobarwne. Wylewy garnków są najczęściej ostro (ukośnie bądź poziomo) ścięte (Ryc. 25:3) lub zaokrąglone (Ryc. 25:7.8), a niekiedy pogrubione (Ryc. 25:4.5). Tylko na jednym fragmencie tej grupy wyrobów odnotowano obecność ornamentu, w postaci odcisków paznokciowych. Bardzo duży stopień fragmentacji materiałów nie pozwala na określenie form wyrobów, jednak nieznacznie wychylone na zewnątrz lub ustawione prawie pionowo brzegi wskazują na garnki o kształcie jajowatym lub lekko esowatym. Nieliczne lepiej zachowane dna (Ryc. 25:2) to egzemplarze o znacznej grubości, prawdopodobnie płaskie, bez lub z wyodrębnioną stopką. Na powierzchni kilku z nich stwierdzono dużą ilość podsypki średnio- i gruboziarnistego tłucznia.

Znacznie mniej liczne są fragmenty tzw. naczyń stołowych, o polerowanej powierzchni, wykonanych z gliny schudzonej drobno- i średnioziarnistym tłucznem. Większość z nich to okazy wypalone w atmosferze redukcyjnej, głównie niecharakterystyczne ułamki brzuśców, a także fragment wylewu o facetowanej krawędzi (Ryc. 25:6). Pojedynczy ułamek naczynia wypalonego w atmosferze utleniającej charakteryzuje się ostro zaznaczonym załomem brzuśca.

Poza ceramiką naczyniową z omawianym okresem użytkowania stanowiska związany jest zapewne gliniany przęślik (Ryc. 25:1), znaleziony w humusie pierwotnym

(warstwa 108) w wykopie 2. Jest to okaz dwustożkowy, o średnicy 3,6 cm, wysokości 2,3 cm i średnicy otworu 0,9 cm.

Cechy technologiczne i stylistyczne większości opisywanych naczyń są typowe dla ceramiki osadniczej z szerokiego zakresu czasowego od okresu przedrzymskiego po późny okres wpływów rzymskich. Wskazanie ich precyzyjnego datowania i określenie przynależności kulturowej jest trudne, nie tylko ze względu na niewielką liczbę fragmentów charakterystycznych, ale także z powodu braku dobrze datowanych materiałów porównawczych.

Kwestia przynależności kulturowej dorzecza górnej Narwi w okresie przedrzymskim i wczesnym okresie wpływów rzymskich jest ciągle bardzo słabo rozpoznana⁵⁶. Podkreśla się późne, bo dopiero w fazie B₂ okresu wpływów rzymskich, pojawienie się na tym obszarze rozproszonego osadnictwa przeworskiego⁵⁷. Badania wykopaliskowe prowadzone w ciągu ostatnich kilkadziesiąt lat wykazały natomiast obecność licznych stanowisk lokalnej grupy kultury ceramiki kreskowanej, zwanej grupą suraską⁵⁸. Osadnictwo to rozpowszechniło się w omawianym regionie być może już w młodszym okresie przedrzymskim i na większości stanowisk przetrwało zapewne do początku późnego okresu wpływów rzymskich⁵⁹. Czytelne są również oddziaływania płynące z kręgu zarubinieckiego i postzarubinieckiego, aczkolwiek w odniesieniu do materiałów pochodzących z osad trudno mówić o obecności wyraźnych cech, uznawanych za dystynktywne dla tej kultury⁶⁰.

Pod względem techniki wykonania opisywane materiały nawiązują do ceramiki z osady w Zajączkach, pow. białostocki, stan. 1, położonej w odległości ok. 10 km na zachód od Koźlik⁶¹. Inaczej niż w Zajączkach, na omawianym stanowisku nie stwierdzono jednak naczyń o kreskowanej powierzchni, co pozwala wykluczyć jego związki z kulturami strefy leśnej Europy Wschodniej. Przynajmniej część opisywanego zbioru nawiązuje do stylistyki wyrobów kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego, na co wskazuje m.in. ukształtowanie jednego z wylewów (Ryc. 25:6). Określenie przynależności kulturowej i datowania całego materiału na podstawie pojedynczego fragmentu ceramiki może się

jednak okazać zawodne, tym bardziej, że w tym okresie osadnictwo kultury przeworskiej jest na omawianych terenach bardzo słabo poświadczane⁶². Na obecnym etapie rozpoznania stanowiska i osadnictwa regionu zaproponowana chronologia omawianej grupy naczyń powinna być zatem traktowana z dużą dozą ostrożności.

STARSZA FAZA WCZESNEGO ŚREDNIOWIECZA

Ze starszą fazą wczesnego średniowiecza można łączyć 248 fragmentów naczyń (Ryc. 20, 23, 25:9.10), w tym 182 z wykopu 1 i 66 z wykopu 2. Największy zbiór (104 fragm.) pochodzi z wypełniska jamy 13 (Ryc. 20), natomiast z dwóch innych obiektów z tego okresu (obiekty 29 i 38) pozyskano tylko pojedyncze ułamki ceramiki (odpowiednio 5 i 3 fragm.; Ryc. 23:1.2). Z jamą 38 związanych jest najprawdopodobniej również 36 fragmentów wczesnośredniowiecznych wyrobów garncarskich, które odkryto w wypełnisku wkopanego w nią nowożytnego grobu 67 (Ryc. 23:3–5). Po kilka ułamków naczyń z tego okresu odnotowano też w innych jamach grobowych (obiekty 16, 51 i 56), a kilkanaście w humusie współczesnym (warstwa 60). Ponadto nieliczne fragmenty ceramiki znaleziono w próchnicy pierwotnej w wykopie 1 (warstwy 55 i 74). W wykopie 2 materiały datowane na starszą fazę wczesnego średniowiecza odkryto głównie w wierzchniej, współczesnej części kopca (warstwy 105 i 106) – 57 ułamków (Ryc. 25:9.10). Pojedyncze fragmenty pochodzą z warstwy próchnicy pierwotnej (warstwa 108) oraz z wypełnisk jam grobowych 117 i 121. Z pierwotnego nasypu kurhanu (warstwy 114/1 i 114/2) nie pozyskano ceramiki z tego okresu. Materiały charakteryzują się znacznym stopniem fragmentacji i erozji.

Omawiany zbiór obejmuje wyłącznie fragmenty naczyń ręcznie lepionych, wykonanych techniką ugniatania z wałeczków lub taśm gliny. Do ich wytwarzania użyto gliny żelazistej, najczęściej schudzonej różnicowaną ilością domieszki tłuczni, otrzymanego prawdopodobnie z kamieni granitowych. Charakteryzuje się ona zwykle białą lub różową barwą, niekiedy z zawartością miki. W wypadku większości fragmentów tłuczeń można określić jako średnio- i gruboziarnisty, o średnicy 1–3 mm, bardzo często zdarzają się jednak również okruchy skał mierzące 4–5 mm lub więcej. Na powierzchni naczyń w pobliżu dużych ziaren widoczne są czasami niewielkie spękania, powstałe w trakcie wypalania. Znacznie mniejszą grupę tworzą fragmenty wyrobów o domieszce gruboziarnistego, słabo wysortowanego piasku. Powierzchnia naczyń jest zazwyczaj szorstka i nierówna. Nie stwierdzono śladów wskazujących na obtaczanie na kole garncarskim, nawet na krawędziach wylewów. Na wewnętrznych ściankach niektórych fragmentów widocz-

⁵⁶ Por. m.in. J. ANDRZEJOWSKI 1999; T. DĄBROWSKA 2008, a ostatnio H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI 2022, 164–171.

⁵⁷ J. ANDRZEJOWSKI 1999, 46–47, ryc. 14:b.

⁵⁸ M.in. D. KRASNODĘBSKI, H. OLCZAK 2002; H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI 2008; 2018; H. OLCZAK 2009; H. OLCZAK *ET ALII* 2018; tam dalsza literatura.

⁵⁹ H. OLCZAK 2009, 256; H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI 2018, 155–158.

⁶⁰ P. BARFORD, Z. KOBYLINSKI, D. KRASNODĘBSKI 1991, 134–136; J. ANDRZEJOWSKI 1999, 32–37, 41–47; T. DĄBROWSKA 2004; Z. KOBYLINSKI, W. SZYMAŃSKI 2015, 120–123; w wymienionych pracach dalsza literatura.

⁶¹ H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI 2008, 81–84.

⁶² Por. T. DĄBROWSKA 2008, 138, nr 95 oraz mapa 2.

ne są wprawdzie równoległe poziome linie, lecz świadczą one raczej o starannym ręcznym wygładzaniu. Niekiedy na zewnętrznej powierzchni wyrobów zauważyć można różnokierunkowe delikatne ślady obmazywania tzw. wiechciem, zaś na wewnętrznej pionowe bruzdy wygładzania palcami. Pewna grupa fragmentów charakteryzuje się gładką, prawie śliską powierzchnią, co z jednej strony może wskazywać na użycie bardziej plastycznego surowca, z drugiej zaś na wygładzanie na mokro. Duża kruchość ścianek naczyń świadczy o dość niskiej temperaturze wypalania. Barwa powierzchni zewnętrznej jest zróżnicowana, od pomarańczowej do ciemnobrunatnej, najczęściej brązowa lub brunatna. Przeważają fragmenty wyrobów o wielobarwnych przełamach. Na powierzchni kilku ułamków widoczne są ślady wtórnego przepalenia i przywarte zwęglone substancje, zapewne pochodzenia organicznego.

Niewielka liczebność zbioru i duży stopień jego rozdrobnienia uniemożliwiają szczegółową charakterystykę form naczyń. Najlepiej zachowane okazy cechują zwykle lekko wychylone na zewnątrz lub prawie pionowo ustawione szyjki, co wskazuje na garnki o kształcie jajowatym lub lekko esowatym, z niewielką wydętością brzuśca (Ryc. 20:2.6.7, 23:4). Jeden z fragmentów, pochodzący być może z miseczki, wyróżnia się ściankami nieznacznie nachylonymi do wewnątrz (Ryc. 23:1). Inne naczynie ma w górnej części lekkie podcięcie, oddzielające krótką szyjkę od brzuśca (Ryc. 20:2). Wylewy są najczęściej ścięte poziomo (Ryc. 23:3.4) lub ukośnie (Ryc. 20:4.5, 25:9.10), rzadziej zaokrąglone (Ryc. 20:2.6.7, 23:2). Ich średnice w dwóch wypadkach określono na ok. 16–17 cm (Ryc. 20:2.6), a w jednym na ok. 15 cm (Ryc. 23:4). Ścianki wyrobów mają zróżnicowaną grubość – od ok. 4 do ponad 10 mm, zwykle jednak mierzą ok. 5–8 mm. Na żadnym z fragmentów nie stwierdzono zdobienia. Dna są płaskie i grube (do 15 mm), najczęściej niewyodrębnione, a tylko w jednym wypadku z wyraźną stopką. Wykonano je na niewielkiej ilości podsypki piasku lub drobnoziarnistego tłuczni. Na powierzchni jednego egzemplarza, bez pozostałości podsypki, widoczne są ślady zagładzania. Średnice den wynoszą ok. 8,2 cm (Ryc. 20:3), 9 cm (Ryc. 23:5) i 12 cm (Ryc. 20:1).

Pod względem techniki wykonania i form omawiane wyroby garncarskie nawiązują do ceramiki typu praskiego. Fragment naczynia o nachylonym do wewnątrz brzegu, być może miseczki (Ryc. 23:1), odpowiada typowi I.1 według klasyfikacji materiałów tej kultury autorstwa I.P. Rusanovej⁶³ i typowi I według V.S. Vårgej⁶⁴. Liczniejszą grupę stanowią garnki o pionowych szyjkach i poziomo ściętych krawędziach (Ryc. 20:4, 23:3.4) lub o lekko wy-

chylonych na zewnątrz brzegach, poziomo (Ryc. 20:5) bądź ukośnie (Ryc. 20:6, 25:9.10) ściętych. Można je zaliczyć do wariantów 2–5 ceramiki typu praskiego w klasyfikacji I.P. Rusanovej⁶⁵ lub typów 2–4 według V.S. Vårgej⁶⁶. Natomiast garnki o zaokrąglonych krawędziach i pionowych (Ryc. 20:1) lub lekko wychylonych na zewnątrz szyjkach (Ryc. 20:7, 23:2) wydzielone zostały przez tę ostatnią badaczkę w typy 5 i 6⁶⁷.

Na obszarze północno-wschodniej Polski wczesnosłowiańskie naczynia wykonane całkowicie ręcznie notowane są rzadko. W dorzeczu górnej Narwi największy zbiór tego typu materiałów, pochodzących z VI–VII wieku, odkryto w Haćkach, pow. bielski, stan. 1⁶⁸. Następne stanowisko, na którym stwierdzono podobną nieobtaczaną ceramikę, położone jest nieco dalej na wschód, na terenie Puszczy Białowieskiej, w Uroczysku Szczekotowo (Leśnictwo Postołowo, pow. hajnowski, stan. 3 i 5)⁶⁹. Na podstawie analiz radiowęglowych i cech materiałów użytkowych relikty znajdującej się tam osady i zespołu kopców, być może kurhanów, można datować już od IV do początku VII stulecia⁷⁰. Większe skupisko osad ze starszej fazy wczesnego średniowiecza znane jest z dorzecza środkowego Bugu. Ręcznie lepione naczynia znaleziono m.in. w Klukowiczach, stan. 1⁷¹, Klukowie, stan. 2⁷², a przede wszystkim w Drohiczyńcu, na osadach Sowa-Kozarówka⁷³ i Kozarówka, stan. 2⁷⁴ (wszystkie pow. siemiatycki). Przedłużeniem na wschód tego skupiska osadniczego są stanowiska położone w dorzeczu Leśnej, na obszarze zachodniej Białorusi⁷⁵. Natomiast na południe od środkowego Bugu analogiczną ceramikę zarejestrowano m.in. na stanowiskach sepulkralnych w Izdebkach-Błazejach, stan. 1 i Izdebkach-Wąsach, stan. 2⁷⁶ (oba pow. siedlecki) oraz na osadzie w Horodyszczu, pow. bialski, stan. 3⁷⁷. W przeciwieństwie do niektórych z wymienionych wyżej zespołów, charakteryzujących się współwystępowaniem naczyń ręcznie lepionych i częściowo obtaczanych, w Koźlikach nie stwierdzono wyrobów wykonanych z użyciem koła garncarskiego. Materiały te można zatem uznać za homogeniczny zespół kultury praskiej, pochodzący z okresu sprzed wprowadzenia koła garncarskiego, co na ziemiach

⁶³ I.P. RUSANOVA 1973, 11, ryc. 2:I.2–5.

⁶⁴ V.S. VÅRGEJ 1999, 326–327.

⁶⁵ V.S. VÅRGEJ 1999, 327.

⁶⁶ Z. KOBYLIŃSKI, W. SZYMAŃSKI 2005, 63–64, ryc. III-36, III-37.

⁶⁷ H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI 2022, ryc. V.6.

⁶⁸ H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI 2022, 173–183.

⁶⁹ U. KOBYLIŃSKA, Z. KOBYLIŃSKI, D. WACH 2003, 205–214, ryc. 11: 22.24, 12:12, 13:1.4.5–7.24.25.

⁷⁰ K. BIEŃKOWSKA, N. KIZIUKIEWICZ 2006, 49.

⁷¹ K. MUSIANOWICZ 1966, 41–45, ryc. 17; 18:a–c.

⁷² K. MUSIANOWICZ 1978, 94–98, tabl. I:1–4.6.

⁷³ V.S. VÅRGEJ 1999, ryc. 96.

⁷⁴ J. KALAGA 2006, 50–53, 221–223, ryc. 26:c, 29:a–e.

⁷⁵ K. SKRZYŃSKA 2000, 173, ryc. 3:1.2.

⁶³ I.P. RUSANOVA 1973, 11, ryc. 2:I.1.

⁶⁴ V.S. VÅRGEJ 1999, 326.

obecnej Polski nastąpiło przypuszczalnie w 2. połowie VII stulecia⁷⁸. Na podstawie ostatnich badań ceramika kultury praskiej na obszarze dzisiejszej Białorusi datowana jest na IV/V–VII wiek⁷⁹, zaś na terenie południowo-wschodniej Polski na V/VI–VII wiek⁸⁰. W powyższych ramach chronologicznych mieści się również zapewne omawiany zbiór.

OKRES NOWOŻYTNY I PÓZNE ŚREDNIOWIECZE (?)

Materiały z okresu nowożytnego, a być może również z późnego średniowiecza, obejmują 265 fragmentów naczyń, w tym 214 z wykopu 1 i 51 z wykopu 2. Zdecydowana większość znalezisk z wykopu 1 pochodzi z humusu współczesnego (warstwa 60) – 202 ułamki. Tylko pojedyncze fragmenty – zazwyczaj bardzo drobne – pozyskano z warstw 55 i 74 oraz z wypełniak grobów 9, 51 i 67. Ułamek naczynia odkryty we wczesnośredniowiecznej jamie 13 można traktować jako wtórną domieszkę, związaną z naruszającym ją wkopem grobu 56. W wykopie 2 ceramikę nowożytną znaleziono głównie w górnych nawarstwieniach kopca, powstałych zapewne w 1. połowie XX stulecia (warstwy 105 i 106 oraz obiekt 125 – 39 fragm.). Nieliczne ułamki naczyń pochodzą też z wypełniaka grobu 117 (2 fragm.), przykrywającej go warstwy 112 (2 fragm.) oraz z dołu posłupowego 119 (1 fragm.). W zachowanej na obrzeżu kopca warstwie humusu pierwotnego (warstwa 108) odkryto cztery fragmenty ceramiki z tego okresu, a we właściwym nasypie (warstwy 114/1 i 114/2) – 3 ułamki. Te ostatnie materiały należy uznać za wtórną domieszkę, pochodzącą z któregoś ze współczesnych wkopów lub kretowin.

Większość zbioru stanowią drobne ułamki cienkościennej wyrobów wykonanych techniką toczenia i wypalonych w atmosferze redukcyjnej, o szarej lub czarnej barwie powierzchni. W ich przełamach widoczna jest niewielka ilość domieszki piasku. Na kilkunastu fragmentach brzuśców stwierdzono ornament żłobków dookolnych lub polerowania, zaś na dnach ślady odcinania. Tylko dwa okazy zaliczyć można do tzw. wyrobów ceglanych, wypalonych w atmosferze utleniającej – fragment wylewu cienkościennej naczynia stołowego, być może dzbana z wykopu 2 (warstwa 106) oraz ułamek dna pojemnika o nieokreślonej formie, odkryty w humusie współczesnym (warstwa 60) w wykopie 1. Zaledwie kilkanaście fragmentów, znalezionych głównie w humusie współczesnym w wykopie 1 (warstwa 60) oraz w warstwie 106 w wykopie 2, pochodzi z wyrobów o grubszych ściankach, wykonanych prawdopodobnie techniką

taśmowo-ślizgową bądź ugniatania wałeczkowego. Charakteryzują się one domieszką gruboziarnistego piasku lub drobnego tłuczni, a także plamistą powierzchnią (pomarańczowo-czarną i brunatno-czarną) i wielobarwnymi przełamami, świadczącymi o tzw. niedopaleniu. Niektóre fragmenty zdobione są żłobkami dookolnymi.

Wśród materiałów z wykopu 1 wyróżnić można fragmenty kilku wyrobów – garnków, dzbanów z taśmowymi uchami i co najmniej dwóch mis. Natomiast cechy technologiczne i stylistyczne ułamków z wykopu 2 wskazują, że większość z nich pochodzi z dwóch naczyń, zapewne garnków. Do jednego z den przywarł kawałek metalu, prawdopodobnie brązu.

Ze względu na znaczną przewagę fragmentów wyrobów toczonej większość opisywanego zbioru można datować nie wcześniej niż na XVII stulecie, zapewne na jego drugą połowę. Brak ceramiki szklionej, która na Podlasiu masowo pojawiła się dopiero w XIX wieku, sugeruje, że najmłodsze materiały pochodzą mniej więcej z połowy tegoż stulecia. Najbliższe analogie ceramika z Koźlik znajduje wśród naczyń z Suraza, stan. 7/125 i Wojszek, stan. 2 (oba pow. białostocki, badania autorów). Tylko jeden fragment, odkryty w humusie współczesnym w wykopie 1 (warstwa 60), można przypuszczalnie datować na późne średniowiecze lub przełom średniowiecza i okresu nowożytnego.

PODSUMOWANIE

Stanowisko w Koźlikach należy do nielicznych obiektów położonych w dolinie górnej Narwi, które były badane wykopaliskowo⁸¹. Jednocześnie jest ono przykładem miejsca, w którym nawarstwiły się różne zjawiska osadnicze i kulturowe. Mamy tu bowiem do czynienia z osadą wielokulturową, użytkowaną epizodycznie być może już od okresu późnego mezolitu, a na pewno w neolicie, epoce żelaza (w młodszym okresie przedrzymskim?) oraz w starszej fazie wczesnego średniowiecza. Ponadto na stanowisku znajdują się pozostałości nowożytnego cmentarza i cztery kopce ziemne, których chronologia i funkcja nadal budzą poważne wątpliwości. Na podstawie wyników rozpoznania AZP można sądzić, że wielokulturowych stanowisk jest w tym rejonie znacznie więcej⁸². Pokazują one, jak ważną rolę odgrywała Narew w pradziejach i we wczesnym średniowieczu⁸³.

Zarówno wielokrotne użytkowanie tego miejsca, jak i piaszczyste, mało stabilne podłoże, które sprzyjało prze-

⁷⁸ M. PARCZEWSKI 1988, 73–74; W. CHUDZIAK 1991, 118–120; M. DULINICZ 1998, 148.

⁷⁹ V.S. VÄRGEJ 1999, 333–334; 2004, 284–286; I. GAVRITUHIN 2003, 132–134.

⁸⁰ M. PARCZEWSKI 2004, 266–269.

⁸¹ Na temat stanu badań archeologicznych w tej części Polski por. m.in.: K. BIEŃKOWSKA 2006; D. KRASNODĘBSKI 2006.

⁸² L. PAWLATA 1984.

⁸³ K. BIEŃKOWSKA, H. KARWOWSKA 2004.

mieszaniu materiałów z różnych okresów⁸⁴, w znacznym stopniu utrudniają interpretację zaobserwowanych struktur osadniczych. Na podstawie frekwencji pozyskanych znalezisk można przypuszczać, że intensywność wykorzystywania poszczególnych części stanowiska w wymienionych okresach była zróżnicowana.

Osadnictwo kultury niemeńskiej (a niewykluczone, że również janisławickiej) koncentrowało się bezpośrednio na skarpie, podczas gdy materiały związane prawdopodobnie z kulturą amfor kulistych pochodzą z obszaru nieco bardziej oddalonego od rzeki. A zatem mielibyśmy tu do czynienia z kilkoma obozowiskami lub osadami, które wykorzystywały lokalizację na wysokim piaszczystym brzegu Narwi, sąsiadującym z rozległą doliną. Takie położenie stanowiło idealne podstawy dla gospodarki łowiecko-zbierackiej, typowej dla tego okresu i regionu. Ceramika neolityczna z Koźlik daje kolejny asumpt do dyskusji nad charakterem ostatnich społeczności łowiecko-zbierackich, zamieszkujących u schyłku epoki kamienia dorzecze górnej Narwi. Pozyskany materiał, aczkolwiek sam w sobie ma bardzo ograniczoną wartość poznawczą, wynikającą przede wszystkim z wtórnego kontekstu większości znalezisk, pozwala po raz kolejny zwrócić uwagę na możliwość współwystępowania subneolitycznych naczyń kultury niemeńskiej z późnomezolitycznym (ściślej janisławickim) inwentarzem krzemienym⁸⁵. Doskonale widoczne jest to na stanowiskach o dobrze zachowanych układach stratygraficznych, zawierających późnomezolityczny materiał krzemienisty występujący razem z niezwykle liczną i różnorodną ceramiką kultury niemeńskiej, datowanych od połowy okresu atlantyckiego po wczesny subboreal⁸⁶. Taką opinię potwierdzają także nieliczne wyznaczniki późnej chronologii wyrobów krzemienianych z Koźlik, to jest grociki typu *Sośnia*, fragmentarycznie zachowany grocik trójkątny oraz obecność rektuszu rynienkowatego.

W kolejnej fazie, ostrożnie łączonej z młodszym okresem przedrzymskim, osadnictwo skupiało się nieco dalej od rzeki, na co mógł mieć wpływ początek erozji skarpy. Materiały zabytkowe tej fazy wystąpiły bowiem głównie w wykopie 2, zlokalizowanym w południowej części przebadanego obszaru. Może to również świadczyć, że łowiectwo i rybołówstwo, których głównym terenem była dolina rzeczna, nie stanowiły już podstawy egzystencji zamieszkującej tu ludności, a głównym zajęciem stało się rolnictwo. Koźliki są kolejnym stanowiskiem z dorzecza górnej Narwi datowanym prawdopodobnie na młodszy okres przedrzymski, lecz jednym z nielicznych, z których

nie pozyskano wyrobów garncarskich o kreskowanej powierzchni. Wskazuje to na odmienną przynależność kulturową i zapewne nieco inną chronologię niż w wypadku większości obiektów przebadanych w ciągu ostatnich kilkadziesiąt lat, łączonych z tzw. grupą suraską kultury ceramiki kreskowanej⁸⁷. Trudności związane z określeniem datowania i atrybucji kulturowej naczyń z Koźlik wpisują się w szerszy problem, dotyczący materiałów z wielu osad z międzyrzecza górnej Narwi i środkowego Bugu, które nie mają cech dystyngtywnych pozwalających na ich bezsporną klasyfikację⁸⁸. Niezbędne są dalsze wnikliwe badania nad osadnictwem tych obszarów, wraz z datowaniami metodą radiowęglową i publikacją źródeł z już rozpoznanych stanowisk, takich jak na przykład wspomniane już Haćki⁸⁹.

W starszej fazie wczesnego średniowiecza główna część osady znajdowała się prawdopodobnie na granicy skarpy rzecznej. Koźliki dołączają do grona innych stanowisk z terenu północno-wschodniej Polski, na których stwierdzono materiały związane z początkami osadnictwa słowiańskiego. W świetle dotychczasowych badań na obszarze międzyrzecza górnej Narwi i środkowego Bugu rysuje się wyraźne skupisko osadnicze, którego symbolicznym (ze względu na kompleksowe rozpoznanie i pozyskanie niezwykle ważnych informacji), a być może i rzeczywistym centrum był ośrodek w Haćkach. Pochodzące z niego materiały ceramiczne, oprócz związków z kulturą praską, wykazują również oddziaływania z kręgu kultury kołoczyńskiej i zespołów typu Tuszemla-Bancerowszczyzna⁹⁰. Natomiast odkryte w Haćkach przedmioty codziennego użytku oraz ozdoby i części stroju świadczą o kontaktach handlowych z odległymi rejonami Europy Środkowej i Wschodniej, w tym nadbałtyckimi, nadczarnomorskimi i naddunajskimi⁹¹.

Pradziejowe oraz wczesnośredniowieczne struktury osadnicze zostały mocno zniszczone wskutek założenia w tym miejscu nowożytnego cmentarza, którego centrum znajdowało się w bezpośrednim sąsiedztwie skarpy. Funkcjonował on na zachodnim skraju wsi, jak wynika z mapy Textora (Sotzmanna)⁹², wykreślonej w ostatnich latach XVIII wieku, kilkadziesiąt metrów od ostatnich zabudowań. Byłby to zatem typowy przykład wiejskiej nekropoli położonej z dala od cerkwi parafialnej. Wybór tej lokalizacji nie był zapewne przypadkowy, ponieważ wykorzystano nienadające

⁸⁴ Podobne zjawisko zaobserwowano również w położonym w dolinie Narwi zespole osadniczym w Zajęczkach (D. KRASNODĘBSKI, H. OLCZAK, P.M. BARFORD 2005; H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI 2008).

⁸⁵ Por. K. CYREK, R. GRYGIEL, K. NOWAK 1985.

⁸⁶ A. WAWRUSIEWICZ ET ALII 2017, 45–46.

⁸⁷ M.in.: D. KRASNODĘBSKI, H. OLCZAK 2002; H. OLCZAK 2009; H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI 2018; H. OLCZAK ET ALII 2018.

⁸⁸ Por. m.in. D. KRASNODĘBSKI, H. OLCZAK 2020, 75–84.

⁸⁹ Z. KOBYLŃSKI, W. SZYMAŃSKI 2005, 54–55; 2015, 120–123; T. DĄBROWSKA 2008, 138.

⁹⁰ Z. KOBYLŃSKI, W. SZYMAŃSKI 2005, 57; 2015, 124.

⁹¹ Z. KOBYLŃSKI, W. SZYMAŃSKI 2005, 56–61; 2015, 123–131.

⁹² Por. LANKAMER 1967.

się pod uprawę piaszczyste wzniesienie, które dość wyraźnie wyróżniało się w krajobrazie. Opierając się na znaleziskach pochodzących z wypełniściami jam grobowych można sądzić, że cmentarz powstał nie wcześniej niż w połowie XVII stulecia. W świetle źródeł historycznych kwestia jego datowania wygląda jednak nieco inaczej.

Początek należącej do starostwa bielskiego wsi Koźliki sięga XVI wieku, gdyż w 1576 roku zapisano powinności, jakie miała ona wobec skarbu królewskiego⁹³. Prawdopodobnie zatem na ten okres przypada także założenie nekropoli. Usytuowanie w latach 60. XIX stulecia na jednym z kopców wojskowej kuchni polowej sugeruje, że w tym czasie pamięć o grzebalnej funkcji miejsca już zanikła. Pozwala to przypuszczać, że zaprzestanie użytkowania nekropoli nastąpiło co najmniej dwa pokolenia wcześniej, pod koniec XVIII lub na początku XIX wieku, gdy dekretami władz zaborczych nakazano przeniesienie cmentarzy w miejsca położone dalej od siedzib ludzkich⁹⁴. Od tego momentu zmarłych z Koźlik grzebano na cmentarzu w niedalekich Klejnikach. Z drugiej strony, trudno sobie wyobrazić, aby mieszkańcy wsi nie pamiętali o pochowanych tu przodkach. Wskazuje na to również ustawienie tu na początku XX wieku świątyni⁹⁵, przeniesionej z Klejnik, o ile przy wyborze jej lokalizacji decydującej roli nie odegrała kwestia własności działki. Pamiętać też trzeba, że cmentarz był dość duży – na podstawie położenia skrajnych grobów jego rozmiary szacować można na co najmniej 75×25 m. Liczba grobów zarejestrowana w wykopie 1 pozwala przyjąć, że na 1 arze pochowanych być mogło nie mniej niż 20–25 osób, a zatem na całym cmentarzu byłoby to ok. 400–500 osób. Nawet jeżeli szacunki te są nieco zawyżone, ponieważ z tak dużą gęstością pochówków należy się liczyć jedynie w jego części centralnej, to liczba pochowanych osób wynosiła z całą pewnością nie mniej niż 200.

Interesujące jest odkrycie na stanowisku dość liczny zbiór ceramiki nowożytniej. Ponieważ teren ten położony był poza zabudową wsi, jej obecność wiązać można z obrzędami dokonywanymi na cmentarzu⁹⁶. Większość fragmentów znaleziono w warstwie humusu, pochodziły one zatem zapewne z naczyń ustawianych na grobach. Stosunkowo duże zróżnicowanie form (garnki, dzbany i misy) wskazuje na wykorzystywanie ich do przynoszenia pokarmów podczas obrzędów tzw. *dziadów*, które na terenach oddalonych od centrów religii chrześcijańskiej były kultywowane do XVIII–XIX wieku⁹⁷. Wystawione na działanie czynników atmosferycznych naczynia uległy naturalnej destrukcji.

W tym miejscu należy omówić kwestię chronologii i funkcji znajdujących się na stanowisku kopców. W wypadku trzech z nich (nr 2, 3 i 4) istnieje niewiele danych pozwalających na określenie datowania. Przekaz o pochodzącym z obiektu nr 4 fragmencie włóczni jest na tyle enigmatyczny, że nie może stanowić dowodu na usypianie tego kopca w okresie wczesnego średniowiecza⁹⁸. Przeczy temu również znalezienie w tymże kopcu miedzianej, zapewne nowożytnej monety. Także w trakcie badań przeprowadzonych w 1911 roku nie pozyskano zabytków dostatecznie wskazujących na wczesnośredniowieczną chronologię nasypów⁹⁹. Odkryte w nich, głównie w kopcu nr 3, fragmenty naczyń datowane są głównie na okres nowożytny, ewentualnie na późne średniowiecze. Z powodu nieznanego kontekstu stratygraficznego nie mogą one stanowić wystarczającej przesłanki datującej, zaś najbardziej prawdopodobny wydaje się ich związek z wkopanymi w tym czasie w nasypy pochówkami wtórnymi. Zdaniem Michała Dzika jeden z fragmentów ceramiki, odkryty w kopcu nr 2 lub 3, pochodzi z XI–XIII wieku¹⁰⁰, sądząc jednak z opublikowanej przez tego badacza fotografii¹⁰¹, nie można wykluczyć jego późnośredniowiecznej chronologii. Niezależnie jednak od datowania, niejasny kontekst tego znaleziska i jego jednostkowy charakter nie upoważniają do wysnuwania na jego podstawie jakichkolwiek wniosków na temat czasu powstania nasypów.

Nieco więcej przesłanek mamy odnośnie do datowania rozpoznanego w 2014 roku kopca nr 1. Przemieszane wypełniiska nowożytnych jam grobowych, zagłębionych także w zachowany fragmentarycznie humus pierwotny i znajdujący się poniżej calej, wyraźnie różniły się od jednolitej struktury nasypu. W jego nawarstwieniach (warstwy 114/1 i 114/2) znaleziono wprawdzie trzy fragmenty naczyń nowożytnych, lecz stanowiły one najprawdopodobniej wtórną domieszkę, związaną z późniejszym użytkowaniem. Piasek calcowy wydobyty podczas kopania grobu 117 został narzucony na strop pierwotnego nasypu, tworząc na nim cienką warstwę (warstwa 112). W późniejszym okresie została ona przysypana ziemią, pochodzącą przypuszczalnie z części kopca zniszczonej podczas budowy ogrodzenia cerkwi.

Wyniki badań z 2014 roku pozwalają zatem także ostatecznie wykluczyć wczesnośredniowieczną chronologię pochówków odkrytych przez Siergieja Dubińskiego i uznać je za groby nowożytne, wkopane w starsze obiekty. W międzyrzeczu górnej Narwi i środkowego Bugu nowożytne lub późnośredniowieczne wtórne pochówki szkieletowe w nasypach starszych kurhanów, głównie wczes-

⁹³ Lustracje 1959, 57; D. Michaluk 1996, 101.

⁹⁴ J. Dziobek-Romański 2003, 157.

⁹⁵ G. Sosna, A. Troc-Sosna 2009, 187.

⁹⁶ Por. A. Buko 1998.

⁹⁷ J. Dowiat *et alii* 1985, 316.

⁹⁸ F.V. Pokrovskij 1895, 64.

⁹⁹ Ł. Okulicz 1966; M. Dzik 2015a, 89–91.

¹⁰⁰ M. Dzik 2015a, 90, tabl. XV:4; por. Ł. Okulicz 1966.

¹⁰¹ M. Dzik 2015a, tabl. XV:4.

nośredniowiecznych, są zjawiskiem stosunkowo częstym. Takie groby stwierdzono m.in. w pobliskich Doktorcach, pow. białostocki, stan. 1¹⁰², a nieco dalej na południe w Czarnej Wielkiej, stan. 1 i 3¹⁰³ oraz stan. 8¹⁰⁴, w Drohiczyńcu, stan. 14¹⁰⁵, a prawdopodobnie także w Klepaczach, stan. 1¹⁰⁶ (wszystkie pow. siemiatycki). Być może przy wyborze miejsca na cmentarz zadziałał pewnego rodzaju *genius loci*, gdyż znajdujące się tu kopce nadawały mu swoistej magii, pozwalając na poczucie kontynuacji tradycji grzebalnej.

Zastanawiając się nad czasem powstania kopca nr 1, trzeba przyrzeć się chronologii pochodzących z niego materiałów zabytkowych¹⁰⁷. Jak już wspomniano, odkryte w pierwotnym nasypie nieliczne fragmenty naczyń nowożytnych można uznać za wtórną domieszkę, związaną z później wkopanymi grobami. Poza tym w tworzących go warstwach (warstwy 114/1, 114/2 i 114/3) znaleziono jeszcze 154 ułamki ceramiki, w tym dziewięć o nieokreślonej chronologii, cztery pochodzące z epoki neolitu oraz 141, a zatem ok. 92%, z epoki żelaza, prawdopodobnie z młodszego okresu przedrzymskiego. Na ostatni z wymienionych okresów wydatowano również ok. 91% fragmentów naczyń pozyskanych z humusu pierwotnego (warstwa 108), zachowanego częściowo u podstawy i na obrzeżu kopca.

Interesujące jest, że we właściwym nasypie nie stwierdzono materiałów ze starszej fazy wczesnego średniowiecza, a odnotowano je jedynie w górnych warstwach 105 i 106. Nieliczne ułamki ceramiki z tego okresu odkryto również w próchnicy pierwotnej (warstwa 108) i w wypełniskach grobów 117 i 121. Można zatem przyjąć, że znaleziska te nie mają bezpośredniego związku z czasem powstania kopców, ale pochodzą z terenu osady wczesnośredniowiecznej, lepiej udokumentowanej w wykopie 1. Niewielka liczba materiałów z tego okresu z sondażu 2 oraz brak wyraźnych obiektów nieruchomych mogą wskazywać, że obszar ten położony był poza zasięgiem intensywnego użytkowania osadniczego. Należy rozważyć, czy pomimo niepozyskania z pierwotnego nasypu kopca nr 1 przedmiotów wczesnośredniowiecznych opisywane wzniesienia mogą być związane z funkcjonującą w tym miejscu osadą kultury praskiej. Z obszaru Puszczy Białowieskiej znane są bowiem kurhany o obrządku ciałopalnym (z uroczyska Szadzkie – Leśnictwo Krynoczek, stan. 2 i uroczyska Szczekotowo – Leśnictwo Postołowo, stan. 5, oba pow. hajnowski), wydatowane metodą radio-

węglową odpowiednio na wieki V–VI i VII–IX, w których również nie stwierdzono ceramiki wczesnośredniowiecznej, a wyłącznie pradziejową¹⁰⁸. W kolejnym zespole na drugim z wymienionych stanowisk przebadano w ostatnich latach kopiec, w którym wprawdzie nie znaleziono ludzkich szczątków, ale w rowie u jego podstawy odkryto duży fragment garnka kultury praskiej. Wyniki analiz ¹⁴C pozwoliły na wydatowanie tego nasypu na czasy od połowy III do 1. połowy VI stulecia¹⁰⁹.

Chociaż przeciw hipotezie o pochodzeniu obiektów z Koźlik z początku wczesnego średniowiecza zdaje się przemawiać brak udokumentowanych kurhanów kultury praskiej, to jednak trzeba pamiętać, że obrządek pogrzebowy tego okresu jest na omawianym obszarze rozpoznany w stopniu wysoce niezadowalającym. Drugi wniosek, jaki wysnuć można z analizy chronologicznej materiałów ceramicznych z wykopu 2, prowadzi do przyjęcia, że kopce mogły zostać usypane w młodszym okresie przedrzymskim, ewentualnie nieco później, zanim miejsce to zamieszkało we wczesnym średniowieczu. Przyjęcie takiej chronologii implikuje jednak dalsze pytania i wątpliwości. Pewnie datowane kurhany na terenie dzisiejszego Podlasia pojawiają się dopiero w późnym okresie wpływów rzymskich, a ponadto budowa nasypów z Koźlik różni się znacznie od znanych z północno-wschodniej Polski grobów tzw. typu rostółckiego, które charakteryzują się na ogół większymi średnicami i rozbudowanymi konstrukcjami kamiennymi¹¹⁰.

Chociaż najbardziej prawdopodobny wydaje się sepulkralny charakter kopców, to zastanawiające jest, dlaczego w żadnym z nich nie odkryto śladów pochówków pierwotnych. Przyczyn tego stanu rzeczy można upatrywać z jednej strony w ich niepełnym rozpoznaniu, z drugiej zaś w dużym stopniu zniszczenia w czasach nowożytnych i współczesnych. Należy przypomnieć, że w nasypie nr 3 znajdowało się aż pięć, a w nasypie nr 1 co najmniej trzy groby nowożytne, wkopane m.in. w ich centralne części, gdzie z dużym prawdopodobieństwem mogły być ulokowane starsze pochówki ciałopalne. Niewykluczone też, że w trakcie pośpiesznie prowadzonych badań w 1911 roku drobne fragmenty przepalonych kości zostały przeoczone¹¹¹. Trzeba pamiętać, że nawet przy bardzo starannej eksploracji liczba szczątków ludzkich pozyskanych z grobów o obrządku ciałopalnym jest z reguły niewielka, a często ogranicza się do pojedynczych fragmentów¹¹². Znane są również dość liczne wypadki całkowitego braku

¹⁰² K. CHILMON 1976.

¹⁰³ K. CHILMON 1974.

¹⁰⁴ K. BIEŃKOWSKA 2009.

¹⁰⁵ K. BIEŃKOWSKA 1991.

¹⁰⁶ H. KARWOWSKA 1986.

¹⁰⁷ Pozyskanych z nasypu węgla drzewnych nie poddano analizom radiowęglowym ze względu na bardzo duże prawdopodobieństwo ich pochodzenia ze złoża wtórnego.

¹⁰⁸ A. GÖTZE 1929, 532–535, 541; D. KRASNODĘBSKI, H. OLCZAK, T. SAMOJLIK 2011, 152–153; D. KRASNODĘBSKI, H. OLCZAK 2019a, 58; H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI 2022, 221–222.

¹⁰⁹ H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI 2022, 180–183.

¹¹⁰ J. JASKANIS 2012, 210; CIEŚLIŃSKI 2014, 66–67.

¹¹¹ Badania prowadzone były przez jeden dzień, 24 sierpnia 1911 roku (S. DUBIŃSKI 2010, 271).

¹¹² Por. m.in. J. KALAGA 2006, 119–121; M. FŁOREK 2011, 66–68.

materiału kostnego w kopcach o bezspornej funkcji sepulkralnej¹¹³. Zjawisko to interpretuje się na ogół jako dowód na wznoszenie mogił o charakterze symbolicznym lub na stosowanie ciałopalnych pochówków nakurhanowych, które uległy destrukcji lub nie zostały dostrzeżone przez badaczy¹¹⁴. W wypadku obecności w Koźlikach pochówków nakurhanowych intensywne użytkowanie cmentarza w okresie nowożytnym, a ponadto naturalne procesy wietrzenia i rozwiewania terenu stanowiska, odsłoniętego od północy, mogły spowodować ich przemieszczenie lub całkowite zniszczenie. Z podobną sytuacją destrukcji pierwotnych pochówków możemy mieć do czynienia na przykład na nekropoli w Czarnej Wielkiej, stan. 3¹¹⁵. Niewykluczone też, że w kurhanach znajdowały się pochówki szkieletowe, jednak warunki glebowe nie sprzyjały zachowaniu się tego rodzaju materiału¹¹⁶, co potwierdza zupełny brak na stanowisku kości zwierzęcych. Rozważając funkcję kopców nie można także całkowicie pominąć ich potencjalnego niesepulkralnego przeznaczenia. Jak wskazują ostatnie odkrycia z terenu dorzecza górnej Narwi, zwłaszcza z obszaru Puszczy Białowieskiej, istnieje tu cała grupa nasypów ziemnych, w odniesieniu do których nie umiemy w sposób racjonalny wytłumaczyć, w jakim celu zostały usypane¹¹⁷.

Reasumując można stwierdzić, że stanowisko w Koźlikach jest interesującym przykładem nałożenia się na siebie wielu faktów osadniczych. Niestety, pomimo przeprowadzenia badań wykopaliskowych, znajdujących się tu kopców nie udało się w jednoznaczny sposób wydatować. Nie określono też ich pierwotnej funkcji. Rozpoznanie archeologiczne pozwoliło jedynie na wyeliminowanie niektórych hipotez, przy jednoczesnym postawieniu nowych pytań. Przykład omawianego stanowiska każe jeszcze raz przyjrzeć się często zbyt pochopnym wnioskom, wyciąganym przez badaczy analizujących obrządek pogrzebowy. Nierzadko stanowią one odzwierciedlenie aktualnego stanu wiedzy dla całego regionu, nie zaś wyników badań konkretnych obiektów. W XIX i w 1. połowie XX wieku wszystkie kopce ziemne znajdujące się

w międzyrzeczu górnej Narwi i środkowego Bugu wiązano z okresem wczesnego średniowiecza, przypisując ich wzniesienie bądź ludom bałtyckim (Jaćwingom), bądź Słowianom. Z chwilą ujawnienia obecności na tych terenach licznych kurhanów kultury wielbarskiej duże nasypy, zwłaszcza te posiadające widoczną na powierzchni konstrukcję kamienną, zaliczono do okresu wpływów rzymskich. Stwierdzenie w końcu XX wieku, że niektóre kopce mogą być pozostałością po nowożytniej produkcji drewnianej, spowodowało wydzielenie kolejnej grupy. Za każdym jednak razem badacze stawiani są przed dylematem, czy przy braku rozpoznania wykopaliskowego zewnętrzna forma obiektu może być jednoznaczną wskazówką, pozwalającą na włączenie go do jednej z wymienionych grup. Czy sama obecność rowów wokół kopca umożliwia wnioskowanie, że jest on wczesnośredniowiecznym kurhanem? A w takim razie, czy brak owych zagłębień nakazuje negować taką hipotezę? Jak wynika z dotychczasowego stanu wiedzy, uzyskanego podczas badań tego typu obiektów na terenie Puszczy Białowieskiej, datowanie, a czasami nawet określenie funkcji nasypów ziemnych nie jest możliwe bez przeprowadzenia rozpoznania wykopaliskowego, a często nawet ono nie daje pożądanych rezultatów. Kopce z Koźlik wpisują się w tę grupę obiektów, których interpretacja musi jeszcze poczekać na kolejne badania, przeprowadzone być może doskonalszymi metodami.

Dariusz Krasnodębski
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
Al. Solidarności 105
PL 00-140 Warszawa
krasnodedbskid@poczta.onet.pl
<https://orcid.org/0000-0001-7096-1227>

Hanna Olczak
hannaolczak@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3231-7347>

Dr Tomasz Boroń
Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk
Al. Solidarności 105
PL 00-140 Warszawa
archo.boron@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9831-3950>

Adam Warusiewicz
Muzeum Podlaskie w Białymstoku
Rynek Kościuszki 10
PL 15-426 Białystok
adamwawrusiewicz@op.pl
<https://orcid.org/0000-0002-2887-387X>

¹¹³ M.in. J. KALAGA 2006, 69–70; A. ANDRZEJEWSKA, A. ANDRZEJEWSKI, H. KARWOWSKA 2005, 45–49; H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI 2022, 218.

¹¹⁴ I. GÓRSKA 1976, 127; H. ZOLL-ADAMIKOWA 1979, 204–205; T.N. KOROBUŠKINA 1993, 27.

¹¹⁵ K. CHILMON 1974; H. ZOLL-ADAMIKOWA 1975, 71–72.

¹¹⁶ Przykłady całkowitego rozłożenia się szkieletów, zwłaszcza w grobach dziecięcych, nie są rzadkie na cmentarzyskach tego regionu (por. m.in. M. DZIK 2015b, 55), w wypadku omawianego stanowiska trudno sobie jednak wyobrazić, aby kości (i ewentualnie wyposażenie) nie przetrwały w żadnym z przebadanych kopców.

¹¹⁷ M.in. A. GÖTZE 1929, 525–528, 541–542; I. GÓRSKA 1976; D. KRASNODĘBSKI, H. OLCZAK 2018, 28–29; D. KRASNODĘBSKI, H. OLCZAK 2019a, 61–62; M. SZUBSKA ET ALII 2020; H. OLCZAK, D. KRASNODĘBSKI 2022, 373–408. Niektóre z tych kopców interpretowane są jako nowożytnie obiekty o funkcji produkcyjnej (m.in. T. SAMOJLIK 2007, 88–95; D. KRASNODĘBSKI, H. OLCZAK, T. SAMOJLIK 2011, 149).

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

DUBIŃSKI S. 1911: С. Дубінский, *Курганная группа при дер. Козлики Клейникекой волости*, rps w Dziale Rękopisów Archiwum Naukowego Instytutu Historii Kultury Materialnej Rosyjskiej Akademii Nauk, zbiór 1, spis 1, 1911 r., sprawa 89, karta 130r.v.

OKULICZ Ł. 1966: *Koźliki, pow. Hajnówka, d. Bielsk Podlaski* (karta katalogowa w archiwum Muzeum Podlaskiego w Białymstoku).

PAWLATA L. 1984: *Sprawozdanie z badań powierzchniowych obszaru nr 42-88 w woj. białostockim. Karty KEZA*, mps w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku.

LITERATURA

ANDRZEJEWSKA A., ANDRZEJEWSKI A., KARWOWSKA H. 2005: *Wyniki badań archeologicznych kurhanów odkrytych w Kładziewie i na terenie Leśnictwa Szynziel, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 1*, 45–53.

ANDRZEJOWSKI J. 1999: *Hryniewicze Wielkie – cmentarzysko z pogranicza dwóch światów*, [w:] J. Andrzejowski (red.), *СОНЛАН. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa [FPIA UW], 17–59.

ANTONIEWICZ W. 1938: *Z dziedziny archeologii ziem Polski: szkice, przyczynki, notatki, „Światowit” XVII (1936/37)*, 341–422.

BARFORD P., KOBYLIŃSKI Z., KRASNODĘBSKI D. 1991: *Between the Slavs, Balts and Germans: ethnic problems in the archaeology and history of Podlasie*, „*Archaeologia Polona*” 29, 123–160.

BIAŁOWARCZUK M., GAWROŃSKA J. 2011: *Kultura amfor kuli- stych w przemianach późnego neolitu i wczesnej epoki brązu w północno-wschodniej Polsce*, [w:] U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz (red.), *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*, Białystok [MPB], 109–118.

BIEŃKOWSKA K. 1991: *Sprawozdanie z badań wczesnośrednio- wiecznego kurhanu w Drohiczynie, woj. białostockie*, RB XVI, 472–480.

BIEŃKOWSKA K. 2006: *Historia badań archeologicznych na Pod- lasiu*, [w:] H. Karwowska, A. Andrzejowski (red.), *Stan badań archeologicznych na pograniczu polsko-białoru- skim od wczesnego średniowiecza po czasy nowożytnie*, Białystok [MPB], 7–22.

BIEŃKOWSKA K. 2009: *Badania ratownicze kurhanu w Czarnej Wielkiej, stanowisko 8, gm. Grodzisk, pow. Siemiatycze, woj. podlaskie*, „*Podlaskie Zeszyty Archeologiczne*” 5, 115–135.

BIEŃKOWSKA K., KARWOWSKA H. 2004: *Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w dolinie górnej Narwi*, [w:] A. Dobroński, W. Grębecka (red.), *Narew w dziejach i współczesności Mazowsza i Podlasia*, Łomża [Łom- żyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów], 125–147.

BIEŃKOWSKA K., KIZIUKIEWICZ N. 2006: *Dziedzictwo archeo- logiczne Podlasia i Grodzieńszczyzny / Археалагічная спадчына Падляшша і Гарадзенічыны*, Białystok [MPB].

BUKO A. 1998: *Ceramika i stratyfikacje terenów cmentarzysko- wych*, [w:] A. Buko (red.), *Studia z dziejów cywilizacji*, Warszawa [IA UW], 125–130.

ČARNĀŪSKI M.M., ĪSAENKA U.F. 1997: Чарняўскі М.М., Іса- енка У.Ф., *Нёманская культура*, [w:] М.М. Чарняў- скі, А.Г. Калечыц (red.), *Археалогія Беларусі. Камен- ны і бронзавы вякі 1*, Мінск [Беларуская навука], 145–170.

CHILMON K. 1974: *Badania wykopaliskowe wczesnośrednio- wiecznych cmentarzysk kurhanowych w Czarnej Wiel- kiej i Czarnej Cerkiewnej, pow. Siemiatycze*, SprArch. XXVI, 301–316.

CHILMON K. 1976: *Sprawozdanie z badań kurhanu w Doktor- cach, gm. Suraż, woj. białostockie*, RB XIII, 506–510.

CHUDZIAK W. 1991: *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecz- nej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII–XI/XII w.). Podstawy chronologii procesów zasiedlenia*, Toruń [To- warzystwo Krzewienia Świadomości Historycznej Ci- vitas / Instytut Archeologii i Etnografii UMK].

CIEŚLIŃSKI A. 2014: *Kopce kultury wielbarskiej z Mazowsza i Pod- lasia a tzw. typ roslotki – próba nowego spojrzenia na związki cmentarzysk kurhanowych z północnej i wscho- dniej Polski*, „*Wiadomości Archeologiczne*” LXV, 45–93.

CYREK K., GRYGIEL R., NOWAK K. 1985: *Mezolit ceramiczny w środkowej i północno-wschodniej Polsce i jego związki z neolitycznymi kulturami niżowymi*, PMMAE 29 (1982), 5–70.

CZEBRESZUK J. 1996: *Społeczności Kujaw w początkach epoki brązu*, Poznań [UAM / Poznańskie Towarzystwo Prehis- toryczne].

DĄBROWSKA T. 2004: *Materiały kultury zarubinieckiej z ziem polskich*, [w:] A. Koško, A. Kalečyc (red.), *Wspólnota dziedzictwa kulturowego ziem Białorusi i Polski*, War- szawa [OODA], 209–226.

DĄBROWSKA T. 2008: *Młodszy okres przedrzymski na Mazow- szu i zachodnim Podlasiu. Zarys kulturowo-chronolo- giczny*, MSiW VII.

DOWIAT J. ET ALII 1985: J. Dowiat, B. Geremek, T. Lalik, S. Traw- kowski, *Kultura Polski średniowiecznej: X–XIII w.*, War- szawa [Państwowy Instytut Wydawniczy].

DUBIŃSKI S. 2010: С. Дубінский, *Бібліяграфія на археалогіі Бе- ларусі і сумежных краін (спадчына археолога)*, Бела- сток [Беларускае Гістарычнае Таварыства].

DULINICZ M. 1998: *Problem datowania zespołów, obiektów i sta- nowisk ze starszych faz wczesnego średniowiecza*, [w:] M. Dulinicz (red.), *Osadnictwo pradziejowe i wczesno- średniowieczne w dorzeczu Stupianki, pod Płockiem*, Archeologia Mazowsza i Podlasia. Studia i Materiały I, Kraków [IAE PAN], 145–149.

DZIK M. 2015a: *Przemiany zwyczajów pogrzebowych w mię- dzyrzeczu Bugu i górnej Narwi (X–XV w.)*, tom I, 105

- Rzeszów [Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego / IA URz / PMA / MPB / Oficyna Wydawnicza „Zimowit”].
- DZIK M. 2015b: *Przemiany zwyczajów pogrzebowych w międzyrzeczu Bugu i górnej Narwi (XI–XV w.)*, tom II, Rzeszów [Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego / IA URz / PMA / MPB / Oficyna Wydawnicza „Zimowit”].
- DZIOBEK-ROMAŃSKI J. 2003: *Prawo grzebalne w Królestwie Polskim 1815 – 1914: zarys problematyki*, „Roczniki Humanistyczne” LI/2, 139–179.
- FLOREK M. 2011: *Uwagi o różnicowaniu słowiańskiego obrządku pogrzebowego w Małopolsce w okresie plemiennym (do końca X w.)*, [w:] S. Cygan, M. Glinianowicz, P.N. Kotowicz (red.), „*In silvis, campis... et urbe*”. Średniowieczny obrządek pogrzebowy na pograniczu polsko-ruskim, *Collectio Archaeologica Ressoviensis* 14, Rzeszów–Sanok [Mitel], 59–77.
- GAVRITUHIN I. 2003: И. Гавритухин, *Хронология пражской культуры белорусского Полесья*, „Гістарычна-археалагічны зборнік” 18, 123–138.
- GÖTZE A. 1929: *Archäologische Untersuchungen im Urwalde von Białowieś*, [w:] E. Stechow (red.), *Beiträge zur Natur- und Kulturgeschichte Lithauens und angrenzender Gebiete*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, math.-naturw. Abt., Suppl.-Bd. 11–14, München [Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften in Kommission des Verlags R. Oldenbourg], 511–550.
- GÓRSKA I. 1976: *Badania archeologiczne w Puszczy Białowieskiej*, *APolski* XXI/1, 109–134.
- JASKANIS D. 1971: *Grób kultury amfor kulistych odkryty w Brodowie, pow. grajewski*, *RB X* (1970), 135–141.
- JASKANIS J. 2012: *Wodzowskie kurhany kultury wielbarskiej na Podlasiu*, Białystok [MPB].
- JASKULSKA E., LEE W., KOLANOWSKA Z. 2018: *Szczątki ludzkie z cmentarzyska w Koźlikach, gm. Narew. Analiza antropologiczna*, mps w archiwum IAE PAN w Warszawie.
- JÓZWIĄK B. 2003: *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*, Poznań [UAM].
- KALAGA J. 2006: *Ciałopalny obrządek pogrzebowy w międzyrzeczu Liwca, Bugu i Krzny we wczesnym średniowieczu*, Warszawa [IA UW].
- KARWOWSKA H. 1986: *Klepacze, woj. białostockie. Stanowisko I*, *Inf.Arch. Badania* 1985, 127.
- KEMPISTY E. 1972: *Materiały tzw. kultury ceramiki grzebykowo-dółkowej z terenu Mazowsza i Podlasia*, *WA XXXVII/4*, 411–483.
- KEMPISTY E., SULGOSTOWSKA Z. 1991: *Osadnictwo paleolityczne, mezolityczne i paraneolityczne w rejonie Woźnej Wsi, woj. łomżyńskie*, *Polskie Badania Archeologiczne* 30, Warszawa [IHKM PAN].
- KEMPISTY E., WIĘCKOWSKA H. 1983: *Osadnictwo z epoki kamienia i wczesnej epoki brązu na stanowisku 1 w Sośni, woj. łomżyńskie*, *Polskie Badania Archeologiczne* 22, Wrocław [Ossolineum].
- KOBYLIŃSKA U., KOBYLIŃSKI Z., WACH D. 2003: *Wyniki badań wykopaliskowych grodziska w Klukowiczach na Podlasiu*, *WA LVI* (2002–2003), 189–227.
- KOBYLIŃSKI Z., SZYMAŃSKI W. 2005: *Pradziejowe i wczesnośredniowieczne osadnictwo w zespole kemow w Haćkach*, [w:] J. B. Faliński, A. Ber, Z. Kobylński, A. J. Kwiatkowska-Falińska (red.), *Haćki. Zespół przyrodniczo-archeologiczny na Równinie Bielskiej*, Białowieża–Warszawa [Białowieska Stacja Geobotaniczna Uniwersytetu Warszawskiego / Państwowy Instytut Geologiczny / IAE PAN / Zakład Ekologii i Ochrony Przyrody Uniwersytetu Warszawskiego], 43–74.
- KOBYLIŃSKI Z., SZYMAŃSKI W. 2015: *Grodzisko w Haćkach na Podlasiu*, [w:] M. Żurek, M. Krasna-Korycińska (red.), *Grody średniowiecznego Mazowsza. Księga poświęcona pamięci Marka Dulnicza*, *Archaeologica Hereditas* 4, Warszawa–Zielona Góra [Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej / Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego / IAE PAN], 111–145.
- KONDRACKI J. 2009: *Geografia regionalna Polski*, Warszawa³ [PWN].
- KOROBUSKINA T.N. 1993: Т.Н. Коробушкина, *Курганы белорусского Побужья X–XIII вв.*, Минск [Навука і тэхніка].
- KOWALEWSKI M. 2019: *Grociki krzemienne z wybranych stanowisk kultury niemeńskiej z obszaru Polski*, [w:] M. Szymt, P. Chachlikowski, J. Czebreszuk, M. Ignaczak, P. Makarowicz (red.), *VIR BIMARIS. Od kujawskiego matecznika do stepów nadczarnomorskich. Studia z dziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Koško*, Poznań [UAM], 323–334.
- KOZŁOWSKI S.K. 2019: *Polish Mesolithic Pots. Jasiu Kowalczyk – in memoriam*, „*Archaeologia Polona*” 57, 23–34.
- KOZŁOWSKI S.K. 2022: *Polski mezolit ceramiczny. Jasiu Kowalczyk – in memoriam*, [w:] M. Przeździecki, W. Brzeziński, A. Wawrusiewicz (red.), *Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, Warszawa–Białystok [UW / PMA / MPB], 231–240.
- KRASNODĘBSKI D. 1998: *Tajemnica kurhanów z Koźlik*, „*Над Бугом і Нарвою*” 1998/3–4 (37–38), 39.
- KRASNODĘBSKI D. 2005: *Koźliki, st. 3, gm. Bielsk Podlaski, woj. białostockie*, *AZP* 42–88/8, *Inf.Arch. Badania* 1996, 217–218.
- KRASNODĘBSKI D. 2006: *Badania Instytutu Archeologii i Etnologii PAN na terenie woj. białostockiego (podlaskiego) w latach 1990–2005*, [w:] H. Karwowska, A. Andrzejewski (red.), *Stan badań archeologicznych na pograniczu polsko-białoruskim od wczesnego średniowiecza po czasy nowożytnie*, Białystok [MPB / Grodzieńskie Państwowe Muzeum Historii i Archeologii / IA UŁ / Grodzieński Państwowy Uniwersytet im. Janki Kupały], 63–84.
- KRASNODĘBSKI D., OLCZAK H. 2002: *Osada z ceramiką sztychowaną z późnego okresu lateńskiego i wczesnego okresu wpływów rzymskich z miejscowości Suraz, woj. podlaskie (st. 37)*, [w:] M. Karczewska, M. Karczewski (red.), *Ceramika bałtyjska. Tradycje i wpływy, Materiały z konfe-*

- rencji, Białystok 6–7 grudnia 2001 roku, Białystok [Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku], 215–224.
- KRASNOŁĘBSKI D., OLCZAK H. 2018: *Puszcza Białowieska jako przykład badań archeologicznych na obszarach leśnych – wyniki i problemy przeprowadzonej w 2016 r. inwentaryzacji dziedzictwa kulturowego*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 13 (2017), 5–63.
- KRASNOŁĘBSKI D., OLCZAK H. 2019a: *Kontynuacja osadnictwa czy ponowne wykorzystanie starszych nekropoli? Dwa cmentarzyska kurhanowe w Uroczysku Szczekotowo w Puszczy Białowieskiej oraz cmentarzyska kurhanowe i z grobami w obstawach kamiennych w Zbuczu*, [w:] A. Buko (red.), *Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim w świetle wyników badań wybranych cmentarzysk*, Warszawa [IAE PAN], 55–67.
- KRASNOŁĘBSKI D., OLCZAK H. 2019b: *Problemy datowania nekropoli kurhanowych na Podlasiu: przykład cmentarzyska w Koźlikach nad Narwią*, [w:] A. Buko (red.), *Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim w świetle wyników badań wybranych cmentarzysk*, Warszawa [IAE PAN], 90–94.
- KRASNOŁĘBSKI D., OLCZAK H. 2020: *Osada produkcyjna grupy suraskiej kultury ceramiki kreskowej na stanowisku 12 w Klewinowie, gm. Juchnowiec Kościelny, woj. podlaskie*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 14–15, 65–93.
- KRASNOŁĘBSKI D., OLCZAK H., BARFORD P.M. 2005: *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Zajęczkach, stanowisko 1, gm. Juchnowiec Kościelny, woj. podlaskie*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 1, 54–88.
- KRASNOŁĘBSKI D., OLCZAK H., SAMOJLIK T. 2011: *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska Puszczy Białowieskiej*, [w:] S. Cygan, M. Glinianowicz, P.N. Kotowicz (red.), *„In silvis, campis... et urbe”. Średniowieczny obrządek pogrzebowy na pograniczu polsko-ruskim*, Collectio Archaeologica Ressoviensis 14, Rzeszów-Sanok [Mitel], 145–174.
- KUREK S., PREIDL M. 2002: *Szczegółowa mapa geologiczna Polski 1:50 000. 380 – Trześcianka (N-34-119-B)*, Warszawa [Państwowy Instytut Geologiczny].
- KUREK S., PREIDL M. 2005: *Objaśnienia do szczegółowej mapy geologicznej Polski 1:50 000. Arkusz Trześcianka (380)*, Warszawa [Państwowy Instytut Geologiczny].
- LANKAMER T. 1967: *Mapa J. C. Textora pod tytułem „Nowe Prusy Wschodnie” z lat 1795–1800*, RB VII, 181–206.
- LUSTRACJE... 1959: J. Topolski, J. Wiśniewski (wyd.), *Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576*, Wrocław-Warszawa [Ossolineum / Wydawnictwo PAN].
- MANASTERSKI D. 2009: *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Ząbnie-Szeszno*, Warszawa [UW].
- MICHALUK D. 1996: *Z dziejów Narwi i okolic. W 480 rocznicę nadania prawa chełmińskiego 1514–1994*, Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego 35, Białystok-Narzew [Białostockie Towarzystwo Naukowe / Narewski Ośrodek Kultury].
- MIGAL W., WĄS M. 2006: *Microblade pressure technique at the late Mesolithic site Dęby 29. Experimental approach*, [w:] A. Wiśniewski, T. Płonka, J.M. Burdukiewicz (red.), *The Stone. Technique and Technology*, Wrocław [IA UW / SKAM Stowarzyszenie Krzemieniarskie], 179–188.
- MUSIANOWICZ K. 1960: *Granica mazowiecko-drehowicka na Podlasiu we wczesnym średniowieczu*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” V, 187–230.
- MUSIANOWICZ K. 1966: *Ślady osadnictwa z VI–VIII wieku w Drohiczynie, pow. Siemiatycze*, WA XXXII/1–2, 31–53.
- MUSIANOWICZ K. 1978: *Osadnictwo z VI–VIII wieku w Drohiczynie*, w *woj. białostockim*, WA XLIII/1, 83–104.
- OLCZAK H. 2009: *Ceramika kreskowana na obszarze dorzecza górnej Narwi. Materiały z badań IAE PAN (Warszawa) nad osadnictwem wczesnej epoki żelaza i okresu wpływów rzymskich w latach 1990–2005*, [w:] M. Karczewska, M. Karczewski (red.), *Ceramika bałtyjska. Tradycja i wpływy*, *Materiały z konferencji, Białystok 21–23 września 2005 roku*, Białystok [Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku, Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej], 249–286.
- OLCZAK H., KRASNOŁĘBSKI D. 2008: *Pozostałości osadnictwa z wczesnej epoki żelaza na stanowisku 1 w Zajęczkach, gm. Juchnowiec, woj. podlaskie*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 4, 75–101.
- OLCZAK H., KRASNOŁĘBSKI D. 2018: *Osada grupy suraskiej kultury ceramiki kreskowej oraz ślady osadnictwa z innych okresów na stanowisku 37 w miejscowości Suraż, gm. loco*, [w:] A. Buko, D. Krasnołębski, W. Szymański (red.), *Dawne osadnictwo Podlasia w świetle badań ratowniczych prowadzonych w latach 1996–2000 na trasie gazociągu jamalskiego*, Warszawa [Fundacja Przyjaciół Instytutu Archeologii i Etnologii PAN / IAE PAN], 107–169.
- OLCZAK H., KRASNOŁĘBSKI D. 2022: *Archeologia Puszczy Białowieskiej. Dzieje osadnictwa na terenie polskiej części Puszczy Białowieskiej od epoki kamienia do końca XVIII stulecia*, Warszawa [IAE PAN / Fundacja Przyjaciół Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk].
- OLCZAK H. ET ALII 2018: H. Olczak, D. Krasnołębski, T. Samojlik, B. Jędrzejewska, *Osada kultury ceramiki kreskowej z produkcją żelaza na Polanie Berezowo w Puszczy Białowieskiej*, WA LXIX, 149–175.
- PARCZEWSKI M. 1988: *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych*, Prace Komisji Archeologicznej 27, Wrocław [Ossolineum].
- PARCZEWSKI M. 2004: *Uwagi o kulturze wczesnosłowiańskiej na ziemiach polskich*, [w:] A. Koško, A. Kalečyc (red.), *Wspólnota dziedzictwa kulturowego ziem Białorusi i Polski*, Warszawa [OODA], 266–277.
- POKROVSKIJ F.V. 1895: Ф.В. Покровский, *Археологическая карта Гродненской губернии*, Вильна [Типография А.Г. Сыркина].
- PRZEŹDZIECKI M. 2022: *Subneolit środkowego Mazowsza. Perspektywa źródeł krzemienianych*, [w:] M. Przeździecki, 107

- W. Brzeziński, A. Wawrusiewicz (red.), *Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, Warszawa-Białystok [UW / PMA / MPB], 241–255.
- RUSANOVA I.P. 1973: И.П. Русанова, *Славянские древности VI–IX вв. между Днепром и Западным Бугом*, Археология СССР Е₁₋₂₅, Москва.
- SKRZYŃSKA K. 2000: *Ceramika z osady południowo-zachodniej w Horodyszczu, gm. Wisznice, woj. lubelskie (stanowisko 3, wykop I)*, „Studia i Materiały Archeologiczne” 10, 169–188.
- SKRZYŃSKA K. 2019: *Spis cmentarzysk i miejsc kultu pogańskiego zidentyfikowanych na wczesnośredniowiecznym pograniczu mazowiecko-ruskim i oznaczonych na mapie zbiorczej*, [w:] A. Buko (red.), *Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim w świetle wyników badań wybranych cmentarzysk*, Warszawa [IAE PAN], 307–312.
- SKRZYŃSKA-JANKOWSKA K. 2014: *Dorzecze środkowego Bugu jako pogranicze kulturowe we wczesnym średniowieczu*, mps dysertacji w archiwum IAE PAN w Warszawie.
- SKRZYŃSKI G. 2016: *Wyniki oznaczeń taksonomicznych makroskopowych szczątków roślinnych oraz pozostałości drewna z wybranych stanowisk zlokalizowanych na pograniczu mazowiecko-ruskim*, [w:] A. Buko (red.), *Sprawozdanie z realizacji grantu MNiSW Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim (11H 12 0330 81, kierownik projektu prof. dr hab. Andrzeja Buko)*, mps w archiwum IAE PAN w Warszawie.
- SKRZYŃSKI G. 2019: *Wyniki oznaczeń taksonomicznych makroskopowych szczątków roślinnych oraz pozostałości drewna z wybranych cmentarzysk mazowiecko-ruskiego pogranicza*, [w:] A. Buko (red.), *Początki chrześcijaństwa na pograniczu mazowiecko-ruskim w świetle wyników badań wybranych cmentarzysk*, Warszawa [IAE PAN], 169–174.
- SŁOWNIK... 1902: B. Chlebowski, J. Krzywicki (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, tom XV/II, Warszawa [F. Sulimierski i W. Walewski].
- SOSNA G., TROC-SOSNA A. 2009: *Łosinka. Parafia na skraju Puszczy Ładzkiej*, Bielsk Podlaski-Ryboły [Stowarzyszenie Muzeum Małej Ojczyzny w Studziwodach].
- SZMYT M. 1999: *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe*, „Baltic-Pontic Studies” 8, Poznań [UAM].
- SZUBSKA M. ET ALII 2020: M. Szubska, M. Szubski, M. Jakubczak, J. Wawrzenuk, *Wyniki badań archeologicznych kopca nr 5, w Leśnictwie Rybaki, gm. Narew, pow. hajnowski, woj. podlaskie*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 14–15, 95–105.
- VÁRGEJ V.S. 1999: В.С. Вяргей, *Помнікі тыпу прагі-карчак і лукі-райкавецкай*, [w:] В.І. Шадыра, В.С. Вяргей (red.), *Археалогія Беларусі 2: Жалезны век і ранняе сярэднявечча*, Минск [Беларуская навука], 317–348.
- VÁRGEJ V. 2004: В. Вяргей, *Археалогія ранніх славян на тэрыторыі Беларусі*, [w:] А. Кошко, А. Калечус (red.), *Wspólnota dziedzictwa kulturowego ziem Białorusi i Polski*, Warszawa [OODA], 278–304.
- WAWRUSIEWICZ A. 2011: *Okres neolitu i wczesnej epoki brązu na Podlasiu. Stan i perspektywy badań*, [w:] U. Stankiewicz, A. Wawrusiewicz (red.), *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesną epoką brązu*, Białystok [MPB], 13–36.
- WAWRUSIEWICZ A. 2012: *Osadnictwo społeczności kultury nie-meńskiej w Jeronikach, stanowisko 2, gm. Choroszcz w województwie podlaskim*, „Studia i Materiały do Badań nad Neolitem i Wczesną Epoką Brązu na Mazowszu i Podlasiu” II, 49–93.
- WAWRUSIEWICZ A. 2013: *Ceramika typu Sokolówek na Podlasiu i jej znaczenie w rozwoju społeczności subneolitycznych Polski północno-wschodniej*, „Studia i Materiały do Badań nad Neolitem i Wczesną Epoką Brązu na Mazowszu i Podlasiu” III, 5–24.
- WAWRUSIEWICZ A. 2018: *Analiza materiałów krzemiennych z wybranych stanowisk położonych w Puszczy Białowiejskiej*, „Podlaskie Zeszyty Archeologiczne” 13 (2017), 65–85.
- WAWRUSIEWICZ A. 2022: *Subneolit środkowego Mazowsza. Perspektywa źródeł ceramicznych*, [w:] M. Przeździecki, W. Brzeziński, A. Wawrusiewicz (red.), *Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, Warszawa-Białystok [UW / PMA / MPB], 207–230.
- WAWRUSIEWICZ A. ET ALII 2017: A. Wawrusiewicz, T. Kalicki, M. Przeździecki, M. Frączek, D. Manasterski, *Grądy-Woniecko. Ostatni łowcy-zbieracze znad środkowej Narwi*, Białystok [MPB].
- WĄS M. 2011: *Janisławickie i wstępowe koncepcje rdzeniowania wiórowego. Próba konfrontacji technologicznej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica” 28, 5–23.
- WYKAZ ZABYTKÓW... 2015: *Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru. Rejestr C – zabytki archeologiczne* (<https://wuozybialystok.bip.gov.pl/rejestry-ewidencje-archiwa/rejestr-c-zabytki-archeologiczne.html>; dostęp: 07.05.2022).
- ZOLL-ADAMIKOWA H. 1975: *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz. I. Źródła*, Wrocław [Ossolineum].
- ZOLL-ADAMIKOWA H. 1979: *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz. II. Analiza. Wnioski*, Wrocław [Ossolineum].

FROM STONE AGE ENCAMPMENTS TO A MODERN CEMETERY: SITE 3 AT KOŹLIKI, HAJNÓWKA COUNTY, AS AN EXAMPLE OF MULTI-STAGE SETTLEMENT BY THE NAREW RIVER

SUMMARY

Site 3 at Koźliki (AZP 42-88/8) is located on the western edge of the village, on a high escarpment of the Narew River (Figs. 1 & 2). It features four earthen mounds, spaced over a distance of approx. 75 m. Two of them are round, with diameters of approx. 12 and 15 m (Nos. 2 & 3), while another (No. 1), measuring approx. 12×6 m, is oval in shape, which is the result of its destruction during the construction of the fence around the nearby Orthodox church. The worst-preserved mound, no. 4, is in the form of an irregular earthen embankment. All the mounds measure no more than 1 m in height.

In archaeological literature and conservation documentation, the site used to be described as either a confirmed or hypothesised early medieval barrow cemetery. Such an interpretation of the function and chronology of the mounds was based on ambiguous information obtained as a result of the exploration of one of the mounds in the 1860s and the excavations conducted in the early 20th century.

The above-mentioned hypothesis was disproved during the excavations conducted in 1996 and 2014, which explored two trenches established in different parts of the site (Fig. 3). Trench 1, located near the river escarpment, yielded approx. 29 inhumation pit graves from the early modern period (Fig. 8). Most of the bodies were positioned with their heads facing southwest and placed in wooden boxes, whose bottoms or lids have rarely been preserved. Two graves contained iron nails, and three graves held fragments of early modern vessels. Bones were discovered in 22 grave pits. Most of them belonged to non-adult individuals (14 burials), including nine small children. Of the eight adults, it was possible to determine the sex of seven individuals—three women and four men.

Moreover, trench 1 yielded two likely prehistoric pits (features 1 and 72), three pits from the older phase of the Early Middle Ages (features 13, 29 and 38) and five pits from the Early or Late Modern Period (features 3, 32, 36, 64, and 70).

Trench 2 was opened in the southern part of mound No. 1. The upper part of the mound was composed of contemporary topsoil (layer 105) and dark grey sand (layer 106) deposited probably during the construction of the church fence (Fig. 24:2.3). The original mound was uncovered underneath these two layers; it consisted of approx. 0.8-m-thick layers of brown sand (layers 114/1, 114/2, and 114/3) and had three early modern pit graves dug into it (features 117, 121 and 123; Fig. 24). The mound was erected on sandy virgin soil, after the area had been cleared of the original topsoil, which has been preserved only on the edge (layer 108). In addition, the trench yielded two pits dating to the Late Pre-Roman Period or the older phase of the Early Middle Ages (features 131 and 133) and four early modern postholes (features 110, 119, 127, and 129).

The earliest stage of settlement at the site may be associated with the Late Mesolithic, as indicated by the flint material bearing technostylistic characteristics of the Janisławice Culture. This potential settlement episode is particularly evident in the structure and morphology of the blade blanks, as well as the presence in the assemblage of, among others, a trapeze (Fig. 13:11) and a *Wieliszew*-type point (Fig. 13:14). However, the occurrence of the flint artefacts with Janisławice Culture characteristics does not necessarily confirm that the site was used as early as the Mesolithic, as the items in question were found together with pottery (Fig. 16), suggesting several stages of the occupation of the site by Neolithic hunter-gatherer communities. Such a possibility is confirmed not only by the characteristics of the pottery, which includes fragments of vessels reminiscent of the 'classic' and 'late' styles of the

Neman Culture groups, but also by the presence of a few flint artefacts of clearly sub-Neolithic provenance, such as a *Sośnia*-type projectile point (Fig. 13:12), an asymmetric projectile point (Fig. 13:13) and a flake side scraper-knife shaped with trough retouching (Fig. 14:6). It is, therefore, possible that the flint artefacts of apparently older provenance were part of the inventory of later sub-Neolithic groups. The cultural attribution of the few potsherds that are reminiscent of the pottery traditions of the Corded Ware and Globular Amphora Cultures is likewise unclear (Fig. 16:6), as similar material is also characteristic of later cultures, where it is defined as the *Linin* type.

The next phase of the use of the site corresponds to the Iron Age, probably the Late Pre-Roman Period. A clay spindle whorl (Fig. 25:1) and approx. 600 potsherds (Fig. 25:2–8) likely date to that period. Most potsherds are fragments of the so-called kitchenware, with external surfaces usually showing traces of light polishing, less frequently smearing with the so-called twig-bundle. The pot rims are most often sharply (diagonally or horizontally) bevelled (Fig. 25:3) or rounded (Fig. 25:7:8), sometimes thickened (Fig. 25:4:5). The tableware fragments, with polished surfaces and fired most often in a reduction atmosphere, are much less numerous. Among them is a fragment of a rim with a faceted edge (Fig. 25:6). In terms of production technique, the artefacts discussed are reminiscent of the pottery from the settlement at Zajączki, Białystok County, site 1, located approx. 10 km west of Koźliki. Unlike the site at Zajączki, however, the Koźliki site yielded no vessels with a brushed surface, which excludes its connection to the cultures of the forest zone of Eastern Europe. Based on the shape of the edge of one of the rims (cf. Fig. 25:6), at least part of the described assemblage can be associated with the cultures influenced by the La Tène circle. The form in question is reminiscent of the style of Przeworsk Culture pottery of the Late Pre-Roman Period, phase A3. However, determining cultural attribution and dating of the entire material on the basis of a single potsherd can be misleading; therefore, at the current stage of site exploration, the chronology proposed for the group of vessels under discussion should be approached with a high level of caution.

The material from the older phase of the Early Middle Ages consists of 248 fragments of hand-made vessels (Figs. 20, 23, 25:9.10). Egg- or slightly S-shaped pots are the most common (Figs. 20:2.6.7, 23:4), while other vessel shapes are rare (Fig. 20:2; 23:1). The rims are most often cut horizontally (Fig. 23:3.4) or obliquely (Figs. 20:4.5, 25:9.10), less frequently rounded (Figs. 20:2.6.7, 23:2). The vessels described are reminiscent of Prague-Culture-type pottery. The material attributed to said culture is dated to the 4th/5th–7th centuries in the area of present-day Belarus and to the 5th/6th–7th centuries in the area of present-day southeastern Poland.

The prehistoric and early medieval settlement structures were severely damaged when a cemetery was established at the site in the Early Modern Period. The cemetery was located on the western edge of the village of Koźliki, a few dozen meters from the last buildings, and was likely established at the same time as the village, i.e., in the 16th century. It presumably ceased to be used in the late 18th century or early 19th century.

The dating and function of the earth mounds found at the site discussed remain controversial. The findings from the 2014 excavations definitively ruled out the early medieval chronology of the burials discovered in the mounds at the beginning of the 20th century and identified them as early modern graves, dug into the older mounds.

However, there is still insufficient evidence to determine the time of the construction of the mounds, as they may have been erected either in prehistory (during the Late Roman Period or later) or in the Early

Middle Ages. The mounds most likely served a sepulchral function; however, since no remains of original burials have been found in any of them, it is also possible they had a different purpose.

Translation: Kinga Brzezińska

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”, (później: „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...” oraz „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr...”), Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowoschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford [BAR Publishing]
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР, Москва
MIA	– Материалы и исследования по археологии СССР, Москва
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przeźmyśl/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981 [Ossolineum]
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RGA	– Reallexikon der Germanischen Altertumskunde: 1. edycja: J. Hoops (wyd.), tomy 1–4 (K.J. Trübner, Straßburg 1911–1919), 2. edycja: H. Jankuhn, H. Beck i in. (wyd.), tomy 1–35 (Walter de Gruyter/De Gruyter, Berlin-New York 1973–2007).
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
RosArh.	– „Российская археология”, Москва
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SLA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArh.	– „Советская археология”, Москва
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków

- SprPMA – „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
- WA – „Wiadomości Archeologiczne”, „Wiadomości Archeologiczne. Spostrzeżenia lat ostatnich w dziedzinie starożytności krajowych. Czasy przedhistoryczne” (I–IV – 1873–1882); „Wiadomości Archeologiczne. Organ Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych” (V–IX – 1920–1925); „Wiadomości Archeologiczne. Organ Państwowego Muzeum Archeologicznego” (X–XXII – 1929–1955); „Wiadomości Archeologiczne” (XXIII–XXXI – 1956–1966), „Wiadomości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego” (XXXII–LV – 1966–2001); „Wiadomości Archeologiczne” (od LVI – 2002), Warszawa
- ZfE – „Zeitschrift für Ethnologie”, Berlin
- ZNUJ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
- ZOW – „Z otchłani wieków”, Warszawa

WYKAZ SKRÓTÓW NAZW WYDAWNICTW

ABBREVIATIONS OF PUBLISHING HOUSES NAMES

Zobacz / See:

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Wykaz-skrotow-nazw-wydawnictw,5442.html>

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/Abbreviations-of-publishing-houses-names,5443.html>

Sprzedaż / Retail:
Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa

Sprzedaż wysyłkowa / Mail order:
tel./phone: +48 22 5044 899
e-mail: wydawnictwapma@pma.pl

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2025. Wydanie I. Nakład 350 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA BIAŁY KRUK, ul. Tygrysia 50, 15-509 Białystok Sobolewo

ISSN 0043-5082